

સરળ મેટ્રીક્યુલેશન ઇતિહાસ

સ્ટુઅર્ટ અને હેનોવર રાજ્યવંશો

બ્રિટિશ રાજતંત્ર સાથે.

[પ્રસ્તાવના રૂપે]

૦ ૭

સંપ્રદા :

એક અનુભવી શિક્ષક

૦ ૭

મુદ્રિત : આર્થિક આગમ.

—

પ્રકાશક :

શ્રી હરિદર પુસ્તકાલય

બુકસેલર્સ
પબ્લીશર્સ

ટાવર રોડ, સુરત.

ગુજરાત વિલાપીઠ પ્રચલક

[ગુજરાતી વાર્તાઓનું સંગ્રહ]

અનુક્રમાંક ૨૧૮૧૧ કિંમત ૦.૮૦.

પ્રકાશન ૨૦૨૫ મેટ્રિક્યુલેશન ઇનિટિયેટિવ

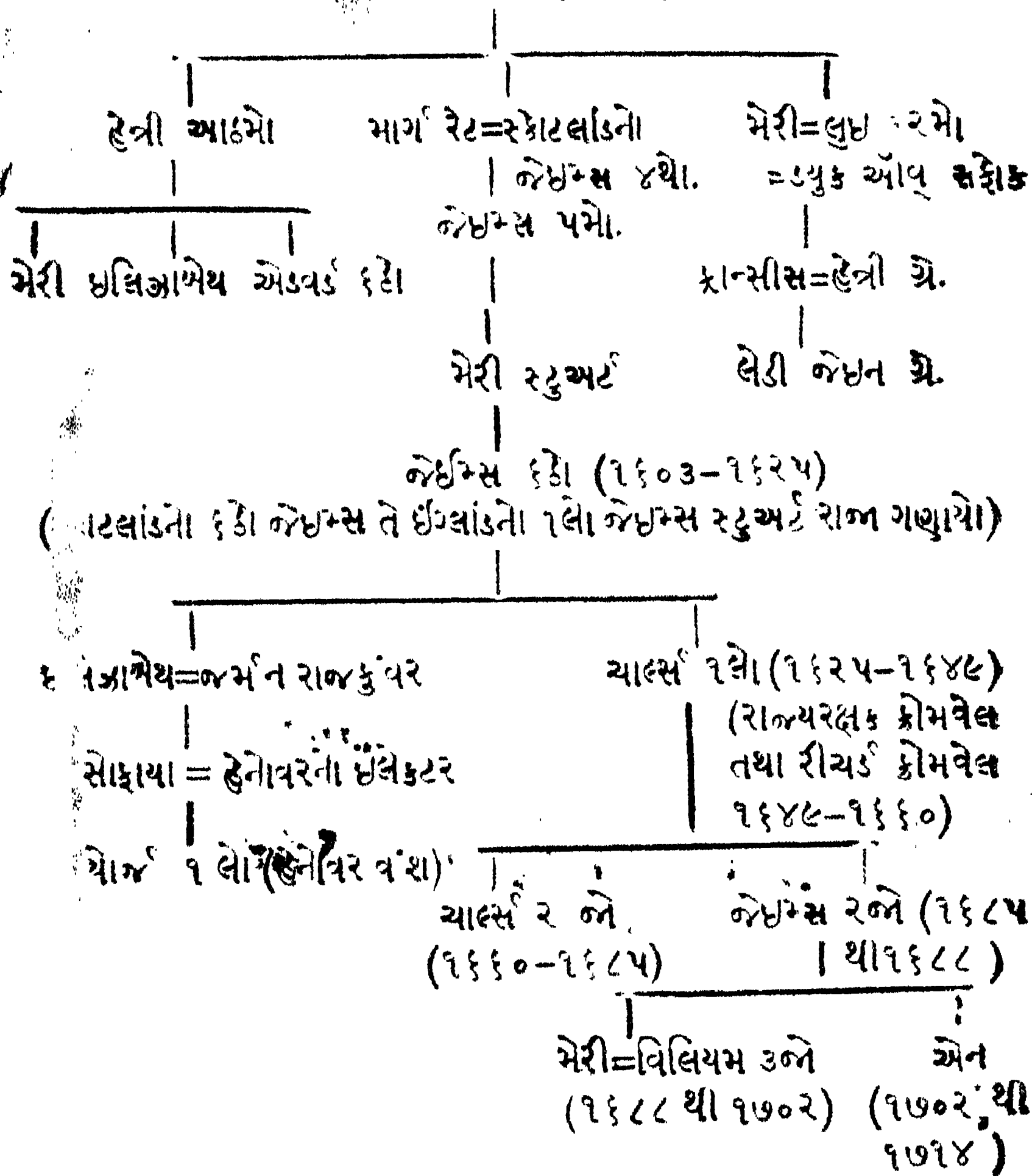
કર્તાકે ૨૦૨૫ : ૨૦૨૫ : ૨૦૨૫ : ૨૦૨૫

રુટુબર્ટ સમય

ઈ. સ. ૧૬૦૩ થી ઇ. સ. ૧૭૧૪ સુધી

व'श पृक्ष

દિવસો સાતમે (૮૫૫૨)

(Q 1) what were the main beliefs of the
Start Kings ?

રુદુઅર્ટ રાજાઓની મુખ્ય માન્યતાઓ

- (૧) રાજાની સત્તા ઇશ્વરદત્ત છે.
- (૨) રાજાની સત્તાનો વિરોધ કરવો એ પાપ છે.
- (૩) રાજા કદી ખોટું કૃત્ય કરતોજ નથી.
- (૪) પાર્લામેન્ટની સત્તા વિના રાજા ગમે તે કાયદો ઘડી શકે છે.
- (૫) પાર્લામેન્ટની સત્તા વિના રાજા ગમે તેટલો કર નાખી શકે છે.
- (૬) પાર્લામેન્ટનું અસ્તિત્વ રાજાની મહેરબાની ઉપર અવલંબેલું છે.
- (૭) રાજા માત્ર ઇશ્વરનું જવાબદાર છે.
- (૮) રાજા દેશના બધા કાયદા અને રિવાજોથી પર છે.

જેમ્સ ૧ લો. (૧૬૦૩-૧૬૨૫)

મુખ્ય બનાવો.

૧. રાજાનો દેવી હક્ક (Divine Right of Kings.)
૨. રાજા સામે કાયદા : —
(અ) મેઇન પ્લોટ; (બ) આર્મ પ્લોટ; (ક) ગ્રેવ પાવડર પ્લોટ.
૩. રાજાની ધાર્મિક માન્યતા : —
(અ) હેમ્પટન કોર્ટ કોન્ફરન્સ.
૪. જેમ્સના માનીતા પ્રધાનો : —
(અ) રોબર્ટ સેલિસ (લેડ સેલિસરી).
(બ) રોબર્ટ કાર (અર્લ ઓફ સમરસેટ)
(ક) જ્યોર્જ ગિલબર્ટ.
૫. નોંધ : — (અ) પીત્રગ્રીમ દ્વારે.

(Q. 2) What was the belief of James I about royalty ?

જેમ્સ ૧ લો રાજસત્તા વિષે ધાર્મિક હતો અભિપ્રાય ધરાવતો હતો. તેને આપણું વહીવટ ચલાવવાની છત્તા હોવાથી તે કહેતો કે રાજાઓ તો ઇશ્વરના પ્રતિનિધિઓ છે અને તેથી તેઓ પાર્લામેન્ટ કે કોર્ટને જવાબદાર નથી. વળી રાજસત્તા એ ઇશ્વરી બક્ષીસ છે એથી તેની સામે થવાનો કાંઈને હક્ક નથી. વળી રાજાના હક્કો ઇશ્વરદત્ત હોવાથી તે છીનવી લેવાનો કે તેની સામે થવાનો કાંઈને અધિકાર નથી. રાજાને કોઈપણ કાર્ય માટે પ્રજાના કે પાર્લામેન્ટની મંજૂરી લેવાની જરૂર નથી. રાજસત્તા માટેનો આ સિદ્ધાંત “રાજાના દેવી હક્ક” (Divine Rights of Kings) તરીકે જાણીતો છે. જેમ્સ ૧ લો આ આમપ્રાયત મહકમપણે વળગી રહ્યો હતો. આ દેવી હક્કના સિદ્ધાંતનો અર્થ તો એટલો જ થાય કે રાજા ઇશ્વરરૂપ જ હોવાથી રાજાની મરણ એજ કાયદો. આ સિદ્ધાંત માટે તેણે પુસ્તકો પણ લખ્યાં. તેણે સ્કોટલેન્ડમાં આપણું અમલ ચલાવ્યો હતો અને ઈંગ્લેન્ડમાં પણ તેને તેમજ કરવું હતું, પણ એમ કરવામાં તેણે પોતાનું, પોતાના વંશજોનું અને આખા દેશનું અહિન કર્યું. એ માન્યતાને પરિણામે રાજા અને પ્રજા વચ્ચે વિખવાદ થયો અને પરિણામે દેશમાં આંતર-યુદ્ધ (Civil War) થયો.

(Q. 3) Explain the theory of “Divine Rights of Kings.”

“રાજાના દેવી હક્ક”નો સિદ્ધાંત રાજાના આપણું રાજ્ય વહીવટ માટે છે. એ સિદ્ધાંત અનુસાર રાજસત્તા ઇશ્વરદત્ત મનાય છે એટલે તે અનિયંત્રિત હોવી જોઈએ. વળી રાજાના હુકમનો અનાદર કરવો એ પાપ છે અને રાજાની વિરુદ્ધ આચરણ રાજદ્રોહ તેમજ ધર્મદ્રોહ કહી શકાય. રાજા દેશને માટે કોઈપણ કાયદો ધડી શકે પણ તે દેશના કાયદાથી પર છે. આ દેવી હક્કનો અર્થ ટુંકમાં એજ થાય છે કે રાજા ઇશ્વરરૂપ જ હોવાથી રાજાની મરણ એજ કાયદો.

આ પ્રકારના રાજસત્તા માટેના સિદ્ધાંતને સ્ટુઅર્ટ વંશના પહેલા ચાર રાજાઓ મક્કમનપણે વળગી રહ્યા. પરિણામે દેશમાં આંતરવિગ્રહ ફાટી નીકળ્યો. આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે વર્તવામાં એમાંના એક રાજાને મારી નાંખવામાં આવ્યો અને બીજાને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકવામાં આવ્યો. આ સિદ્ધાંતે સત્તરમી સદીમાં રાજકીય તેમજ ધાર્મિક આંદોલનો જગાવ્યાં જે ઈ. સ. ૧૬૮૮ ના શાંત રાજવિપ્લવથીજ શાંત પડ્યાં.

(Q. 4) “ Even in his virtues and accomplishments there was something eminently unkingly.”
Prove the truth of this statement about James I.

Or

Why was James I called “ The wisest fool ? ”

Or

“ Never had a sovereign a higher notion of his dignity; never was anyone less qualified to maintain it. ” Justify this remark about James I.

જેમ્સ ૧લાની વિદ્વાન તરીકે ગણના થતી હતી કારણ કે તેણે ધાર્મિક પુસ્તકોનો બહોળો અભ્યાસ કર્યો હતો. પરંતુ તેની વિદ્વાતા તેના સ્વભાવમાં નમ્રતા લાવી શકી નહિ એ તેની વિદ્વાતને શરમાવનારું હતું. અદકારને લીધે જેમ્સ પોતાની ઉદાપણુ અને જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરી શક્યો નહિ. તે વિદ્વાન હોવા છતાં વહેમીયો હતો. આથી તેને કેટલાક ઉદાપણુની મૂર્તિરૂપ માનતા અને કેટલાક તેને વહેમી અને મૂર્ખ ગણતા. આથી મધ્યમ વિચારના માણસો તેને “ The wisest fool ” કહેતા. તેનું વ્યક્તિત્વ પ્રભાવશાળી નહોતું. તેની આકૃતિ

તથા વર્તનમાં ઓજસ્વ નહોતું. તે શરીરે જાડા અને કઠુપો હતો. તેનામાં હિંમતનો છાંટો નહોતો. ખુદથી તરવાર જોતાંની સાથેજ તે ડરી જતો. તે શાંતિપ્રિય અને બીકણ હોવાથી તે ક્લમને તરવારથી વધારે પ્રખળ માનતો. તે વિદ્વાન હતો છતાં વિદ્વાનોની કદર કરી શકતો નહિ. દારૂ, શિકાર વિગેરેનો તે શોખીન હોવા છતાં ઉતરતી પંક્તિના માણસો ઉપર તે રાજ્યકારભારમાં વિશ્વાસ રાખતો. નિર્જળ હોવાથી તેને ખુશામત ધણી ગમતી હતી. પોતે શક્તિ વિનાનો હોવા છતાં તેને આપખુદ રાજસત્તા ભોગવવાની મંજૂરી હતી. રાજ્યના દૈવી ભક્તની માન્યતા તેની નસેનસમાં વ્યાપી ગઈ હતી. તેના વિચારો ઉત્તમ હતા. દેશમાં શાંતિ સ્થાપી પ્રજાની ઉન્નતિ સાધવાનો તેનો હેતુ હતો. પરંતુ વ્યવહારિક હદાપણનો અભાવ, દુર્ભળ મન, ચંચળ સ્વભાવ અને દીર્ઘદ્રષ્ટિ તથા મનની મોટાઇના અભાવને લીધે તે દરેક કામમાં પાછળ પડતો હતો. મિથ્યાભિમાન અને દુરાચરને લીધે તેને પાર્લામેન્ટ સાથે વિખવાદ થયો. લોકોનું મન તે પારખી શક્યો નહિ. તેના દોષોને લીધેજ તેને વારંવાર પ્રજાને નમતું આપવું પડતું. આ ઉપરથી જોજીસ ૧ લાને “The wisest fool” કહેતા એ તદ્દન યોગ્ય કહી શકાય.

(Q. 5) What were the causes of the quarrel between James I and his Parliament?

Or

Give the main points of dispute between James I and his Parliament?

જોજીસ ૧ લો રાજ્યની ઇશ્વરદત્ત સત્તાનો ચૂસ્ત દિમાયતી હોવાથી તે માનતો કે રાજ્ય ઇશ્વરરૂપજ છે. પાર્લામેન્ટ તથા લોકોએ તેની આજ્ઞા મુજબે મોટું પાળવું જોઈએ. રાજસત્તાની વિરુદ્ધ તેઓ કંઈ કરી શકે નહિ. પાર્લામેન્ટની સંમતિ વિના તે ઠાઠપણુ કરે ઉત્તરાવી શકે, તેમજ દેશમાં ઠાઠપણુ કાયદો ધડી શકે કે રદ કરી શકે એવી તેની માન્યતા હતી પરંતુ તે વખતે પ્રજાની માન્યતા એથી ઉત્તરીજ હતી. રાજ-

સત્તા એ લોકદત્ત છે અને તેથી રાજ્ય લોકોના વિચારો પ્રમાણે વર્તવાને બંધાયેલો છે. વળી તે દરેક કાર્યને માટે પ્રગ્નને જવાબદાર છે. દેશના કાયદા સામાન્ય પ્રગ્નની માફક રાજ્યને પણ બંધનકારક છે. તેમજ પાર્લામેન્ટની સંમતિ વિના રાજ્ય કોઈપણ કર લઈ શકે નહિ તેમજ કાયદો ધરી શકે નહિ. આમ વિચારોના વિરોધને લીધે જેઠમ્સ ૧ હો અને તેની પાર્લામેન્ટ વચ્ચે તેને તકરાર થતી. એ તકરારના કારણો નીચે પ્રમાણે હતાં : —

- (૧) ટનેજ અને પાઉન્ડેજ નામના જે કંઈ હતા છતાં જેઠમ્સ ૧લાએ ઈમ્પોઝીશન નામના નવા કર પાર્લામેન્ટની સંમતિ વિના નાખ્યા.
- (૨) ઇ. સ. ૧૬૧૪ થી ૧૬૨૧ સુધી પાર્લામેન્ટ બોલાવ્યા વગર તેણે આપખુદ રાજ્યવલિવટ ચલાવ્યો અને પ્રજા પાસેથી જોરજુલમથી નાણાં કઢાવ્યા તેમજ નજરાણાં લીધાં અને ઇજારાઓ તથા ઈલેકશનો લેવ્યા.
- (૩) ન્યાયાધીશોને દાગ આપી પોતાને ફાવતો ન્યાય તેણે કરાવ્યો.
- (૪) પાર્લામેન્ટના કાયદાને બદલે તેણે જાહેરનામાં બહાર પાડ્યાં.
- (૫) પાર્લામેન્ટને વિશ્વાસ નહિ એવા પ્રધાનો—સમરસેટ, અકિંગહામ—ને નીમ્યા અને પોતાની મરજી પ્રમાણે તેઓ પાસે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો.
- (૬) તેની પરદેશનીતિ ખરાબ હતી સ્પેનના રાજ્ય સાથે મિત્રતા કરી તેના પુત્રનાં લગ્ન સ્પેનના રાજ્યની પુત્રી સાથે કરવા તે પ્રયત્ન કરતો હતો. આ પાર્લામેન્ટને પસંદ નહોતું.
- (૭) આ તકરારનું એક કારણ જેઠમ્સની ધાર્મિક નીતિ પણ હતું. તેણે એપિસ્કોપેલીઅન ધર્મસમાજને મદદ કરી અને કેથોલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટો ઉપર જુલમ કર્યો.

(Q. 6) Write short notes on:-

(a) Main Plot; (b) Bye Plot; (c) Gun Powder Plot; (d) Hampton Court Conference; (e) Pilgrim Fathers.

(અ) મેઇન પ્લોટ:--જેઠ્ઠમ્સ ૧ લાનાં ધાર્મિક વલણને લીધે તેની સામે દેટલાંક કાવત્રાં થયાં હતાં. જેઠ્ઠમ્સે રૉબર્ટ સેસિલને મુખ્ય પ્રધાન બનાવ્યો. આથી સેસિલના દુશ્મનોએ તેની સામે કાવત્રું રચ્યું. સ્પેનના રાજાની મદદથી જેઠ્ઠમ્સને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકી છાંલાંડની ગાદી પર જેઠ્ઠમ્સની પિત્રાઇ બ્લેન ઍરામેલા સ્ટુઅર્ટને બેસાડવા સર વોલ્ટર રેલેના આગેવાની હેઠળ એક કાવત્રું રચ્યું. પરંતુ એ કાવત્રું પકડાઇ ગયું અને વોલ્ટર રેલેને શિક્ષા કરવામાં આવી.

(બ) બાય પ્લોટ:--વોટસન નામના એક ધર્માધિકારીની પ્રેરણાથી બાય પ્લોટ નામનું એક કાવત્રું જેઠ્ઠમ્સ ૧ લા સામે કરવામાં આવ્યું. આ કાવત્રાંનો હેતુ એવો હતો કે રોમન કેથોલીકોને સવડતા આપે નહિ ત્યાં સુધી જેઠ્ઠમ્સને કેદમાં પુરી રાખવો. આ કાવત્રું પણ પકડાઇ ગયું અને ધણા લોકોને શિક્ષા કરવામાં આવી.

(ક) ગન પાવડર પ્લોટ:--જેઠ્ઠમ્સ ૧ લાના અમલ દરમ્યાન કેથોલિકોને છૂટ મળશે એમ તેઓ ધારતા હતા. પણ તેમાં તેઓ નારીપાસ થતાં જેઠ્ઠમ્સ સામે તેઓએ એક કાવત્રું રચ્યું. તેના આગેવાનો કંટસબી અને ગાઈફોક્સ હતા. ઇ. સ. ૧૬૦૫ ના નવેમ્બરની ૫ મી તારીખે જ્યારે પાર્લામેન્ટ મળે ત્યારે પાર્લામેન્ટનાં મકાનની નીચે બોયરાંમાં સંતાડેલો દારૂગોળો સળગાવી દેવો એવી યોજના કરવામાં આવી હતી. એ કાવત્રાંનો હેતુ આખી પાર્લામેન્ટનો દારૂગોળાથી નાશ કરવાનો અને પછી પોપ અને સ્પેનના રાજાની મદદથી કેથોલિક સત્તા સ્થાપવાનો હતો. પરંતુ

એ કાવત્રું પણ પકડાઇ ગયું. આ કાવત્રાંથી કેથોલિકો સામે સખત કાયદાઓ ધડનામાં આવ્યા અને તેઓને ધણો જુલમ વેઠવો પડ્યો.

(૬) હેમ્પટન કોર્ટ કોન્ફરન્સ:—જેમ્સ ૧ લો ઈંગ્લાંડની ગાદીએ આવ્યો ત્યારે દરેક ધર્મના અનુયાયીઓ જુદાં જુદાં કારણોથી એમ માનતા કે જેમ્સ તેઓના પક્ષને મદદ કરશે. પરંતુ તેમાં તેઓ નાસીપાસ થયા. પ્યુરિટનો તથા કેથોલિકોને સંતોષ થયો નહિ. તેઓએ દરેક ધાર્મિક બાબતમાં પોતાની માંગણીઓ જેમ્સ આગળ રજુ કરી. આ ધાર્મિક પ્રશ્નો નીકાલ કરવા ઈ. સ. ૧૬૦૪ માં જેમ્સે હેમ્પટન કોર્ટમાં સર્વ ધર્મોની એક પરિષદ બોલાવી. આ પરિષદને હેમ્પટન કોર્ટ કોન્ફરન્સ કહે છે. એ પરિષદમાં દરેક ધર્મના અનુયાયીઓ આવ્યા હતા. જેમ્સે પોતાની વિદ્વાનો આડંબર બતાવવા ધાર્મિક વાદવિવાદ ચલાવ્યો. પવિત્ર બાઇબલનું અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કરવાનું ઠરાવ પસાર થયો. આ ઠરાવ અનુસાર બાઈબલનું અંગ્રેજી ભાષાંતર આજદીન સુધી ચાલુ છે. પણ તે સિવાય આ પરિષદનું બીજું કંઈ શુભ પરિણામ અબુ નહિ. જેમ્સ પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથનો બચાવ કર્યો અને જણાવ્યું કે, “No Bishop, no King.” જે ધર્માધિકારીઓને રજમસદ આપવાનું કબૂલ કરવામાં આવે તો પછી પ્યુરિટનો કદાચ રાગને રજમસદ આપવાની પછી માંગણી કરશે એવો તેનો અર્થ હતો. જેમ્સે પ્યુરિટનોને સંતોષવાને બદલે ધમકી આપી. આખરે કોઈપણ જનનો નિર્ણય ક્યાં વિના આ પરિષદ પડી ભાંગી, અને પ્યુરિટનો તથા કેથોલિકો સામે સખત વર્તન ચલાવ્યું. આથી તેઓએ કાવત્રાં રચ્યાં. પરિણામે તેઓના તરફ વધારે જુલમ કરવામાં આવ્યો. આથી આંતર-વિગ્રહ (Civil War) નાં બીજ રોપાયાં.

(૬) પીલ્ગ્રીમ ફાધર્સ:-હેમ્પટન કોર્ટમાં મળેલી ધર્મ પરિષદના ભંગ પછી પ્યુરિટનો તરફનાં જોઈન્સનાં વર્તનથી તેઓ કંટાળ્યા હતા ધર્મને નામે ચાલતા કર્મકાંડના ઢોંગ તથા સરકારના જુલમો સહન ન થવાથી ઇ.સ. ૧૬૨૦ માં ૧૨૦ પ્યુરિટનો 'મે ફલાવર' નામનાં વહાણમાં બેસી અમેરિકા ગયા અને ત્યાં 'ન્યુ ઇંગ્લાંડ' નામનું એક સંસ્થાન વસાવ્યું. આ યાત્રાળુઓ "પવિત્ર યાત્રાળુઓ" (Pilgrim Fathers) ના નામે પ્રસિદ્ધ છે.

(Q. 7) Justify the remark that though the reign of James I did not witness a revolution, the seeds of revolution were reaped in his time.

રાજાના ઇશ્વરદત્ત હક્કની માન્યતાને લીધે જોઈન્સ ૧ લાએ આપણુદ રાજસત્તા સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો. પાર્લામેન્ટ તથા દેશના કાયદા વિરુદ્ધ તેણે ધણાં કાર્યો કર્યાં. નવા કરવેરા લીધા અને પ્રજાઓ વેચ્યા. જોરજુલમથી નાણાં ઉત્તરાવ્યાં અને નજરાણાં લીધાં. વળી ધર્મમાં પણ જુલમ વર્તાવ્યો. આ બધાં કારણોને લીધે રાજા અને પ્રજા વચ્ચે ભારે મતભેદ શરૂ થયો હતો. રાજા તેમજ પ્રજાની લાગણીઓ ભેદમાં ઉશ્કેરાયેલી રહેતી હતી. તેમ છતાં તેના વખતમાં બળવો થયો નહિ તેનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે હાલિઝામેથના સમયથીજ પ્રોટેસ્ટન્ટો સત્તાવાન હતા અને જોઈન્સ તે પક્ષમાં ભળ્યો હતો. વળી જ્યાં નહિ ફાવતો ત્યાં જોઈન્સ પ્રજાને નમી પડતો આથી તેના અમલ દરમ્યાન બળવો થયો નહિ છતાં તેના સમયમાં જે વિરોધના બીજ વચાયાં તેનું પરિણામ તેના પુત્ર ચાર્લ્સ ૧ લાના સમયમાં આંતરવિગ્રહ રૂપે જણાયું.

(Q 8) Write what you know about:-

(a) Sir Robert Cecil; (b) Robert Carr;
(c) George Villiers.

(અ) સર રોબર્ટ સેસિલ - રોબર્ટ સેસિલ જેમ્સ ૧ લાનો ઇ. સ. ૧૬૦૩ થી ૧૬૨૨ સુધી સલાહકાર અને મુખ્ય પ્રધાન હતો. તેને જેમ્સે લોર્ડ સેલિસજરી બનાવ્યો. તે રાજનીતિમાં નિપુણ, ચતુર અને દીર્ઘદષ્ટિવાળો તથા વહિવટની આવડતવાળો પ્રધાન હતો. તેના નવ વરસના અમલ દરમિયાન રાજ્યવહિવટ સંતોષકારક રીતે ચાલ્યો. પણ જેમ્સ આવા શાણા પ્રધાનની સલાહ લેવાને બદલે ખુશામતીયા જુવાન મોજલા માણસોની સલાહ પ્રમાણે વર્તે. લેડી રાજને અવળે માર્ગે દોરતા હતા. પરંતુ સેસિલ ૧૬૨૨માં મરણ પામ્યો.

(બ) રોબર્ટ કાર - સેસિલનાં મરણ પછી રોબર્ટ કાર જેમ્સ ૧ લાનો મુખ્ય પ્રધાન અને સલાહકાર થયો. તે સ્કોટલેન્ડનો વતની હતો. તે નમાસો હતો અને તેનામાં કામની આવડત નહોતી છતાં તેણે ચાર વર્ષ સુધી આપખુદ સત્તા ભોગવી. એની સલાહથી જેમ્સ પ્રજા પર નવા વધારાના કર નાખ્યા અને છલકાપો વેચ્યા તથા ઇબ્નરા પદ્ધતિ ચલુ કરી રપેન સાથે મિત્રતા રાખવાની સલાહ પણ તેણેજ આપી હતી. રાજ્યએ તેને 'અર્લ ઓફ રોચેસ્ટર' બનાવ્યો પરંતુ કારને પોતાની સ્ત્રી સાથે વેર થયું અને આથી તેની અપકીર્તિ થતાં જેમ્સે તેને બરતરફ કર્યો.

(ક) જ્યોર્જ વિલિયર્સ - રોબર્ટ કાર પછી જેમ્સ ૧ લાનો તે મુખ્ય સલાહકાર હતો. જેમ્સે તેને 'ડ્યુક ઓફ બકિંગહામ' બનાવ્યો. તે બુદ્ધિશાળી અને બહાદુર હતો. પરંતુ તે સત્તા પર આવતાં ફાવે તેમ વર્તવા લાગ્યો. તેના સમયમાં જેમ્સનો દરબાર નીચ, વિપરી, હડાઉ અને અનીતિવાન બની ગયો, અને લખલૂટ દ્રવ્યનો વ્યય થવા માડ્યો. જ્યોર્જ વિલિયર્સમાં નહોતી મુતસદ્દીગીરી.

કે નહોતી આવડત. તે જેઠમ્સનો એટલો બધો માનીતો હતો કે તેની સાથે તે અયોગ્ય છુટ લેતો. જેઠમ્સનાં મરણ પછી પણ તે ચાર્લ્સ ૧ લાનો બે વર્ષ સુધી સલાહકાર રહ્યો હતો. આખરે ઇ. સ. ૧૬૨૮માં તેનું ખૂન થયું.

ચાર્લ્સ ૧ લો. (૧૬૨૫-૧૬૪૯)

મુખ્ય બનાવો.

૧. ચાર્લ્સનો કારભાર અને પહેલી બે પાર્લામેન્ટો.
૨. ત્રીજી પાર્લામેન્ટ-પ્રજ્ઞ હક્કની અરજી. (Petition of Rights)
૩. ચાર્લ્સનો પાર્લામેન્ટ વિનાનો રાજ્યઅમલ (૧૬૨૯-૧૬૪૦).
(અ) ચાર્લ્સના સલાહકારો-ટોમસ વેન્ટવર્થ અને લૉડ.
૪. લાંબી પાર્લામેન્ટ :—
(અ) વિરોધદર્શક પત્રિકા (Grand Remonstrance.)
(બ) વહાણવેરો (Ship Money Tax) અને જોન હેમ્પડન.
૫. આંતરવિગ્રહ. (Civil Wars)

(Q. 9) What were the relations of Charles I with his Parliament upto 1629?

રાજાની હથેરદત્ત સત્તામાં માનતાર જેઠમ્સ ૧ લો પોતાની માન્યતાનો વારસો ચાર્લ્સ ૧ લાને પણ આપી ગયો. આ રૂઢ માન્યતાને લીધે ચાર્લ્સ પણ આપખુદ રાજ્યવહિવટ કરવા લાગ્યો. આથી તેને વારંવાર પાર્લામેન્ટ સાથે અણબનાવ થતો અને નવી પાર્લામેન્ટ બોલાવવી પડતી.

પહેલી પાર્લામેન્ટ (૧૬૨૫) :—ચાર્લ્સ ૧ લાના અમલની શરૂઆતમાં દેશમાં ખુરિદનોનું જોર વિશેષ હતું. પાર્લામેન્ટમાં પણ તેઓની બહુમતિ હતી. છતાં ચાર્લ્સનું વલણ ડ્યુથોલિક ધર્મ પ્રત્યે

હોવાથી તેણે પ્રોટેસ્ટાંટને કેથોલિક રિવાજો પાળવા ફરજ પાડી. આથી પ્યુરિટનો તેની વિરુદ્ધ હતા. એટલામાં સ્પેન સામે લડાઈ કરવાની ચાલસને ફરજ પડી. આ લડાઈ માટે નાણાં મેળવવા તેણે ઇ. સ. ૧૬૨૫ માં પહેલી પાર્લામેન્ટ બોલાવી પરંતુ તેમાં પ્યુરિટનોએ રાજની માંગણીનો વિરોધ કર્યો. તેઓએ નાણાંની થોડી રકમ તથા ટનેજ અને પેન્ટેન્ડેજને કર ફક્ત એક વર્ષ માટે મંજૂર કર્યો. વળી તેઓએ બકિંગહામના કારભાર માટે અસંતોષ જાહેર કર્યો. આથી ગુસ્સે થઈ તે પાર્લામેન્ટ ફક્ત ત્રણ માસની મુદતમાં જ ચાલસે બરખાસ્ત કરી. ત્યારબાદ તેણે કર નાંખી તથા નજરાણાં ઉઘરાવી નાણાં મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો.

બીજી પાર્લામેન્ટ (૧૬૨૬) :-બગાડાર અને જીલમથી પણ નાણાં નહિ મેળવી શકવાથી ચાલસને ઇ. સ. ૧૬૨૬ માં બીજી પાર્લામેન્ટ બોલાવવી પડી. પરંતુ એ પાર્લામેન્ટના સભાસદોએ બકિંગહામ ઉપર રાજને ખોટી સલાહ આપવાનો આરોપ મુક્યો. રાજએ જ્યારે નાણાંની માંગણી કરી ત્યારે પાર્લામેન્ટના સભાસદોએ બકિંગહામને શિક્ષા કરવા જણાવ્યું. આથી ચાલસે આ પાર્લામેન્ટ પણ ચાર મહિનામાં બરખાસ્ત કરી.

ત્રીજી પાર્લામેન્ટ (૧૬૨૮) :-ઇ. સ. ૧૬૨૬ માં બીજી પાર્લામેન્ટને બરખાસ્ત કર્યા પછી એ વર્ષ સુધી ચાલસે સ્વચ્છંદીપણે કારભાર ચલાવ્યો. તે દરમિયાન તેણે નાણાં મેળવવા દેશમાં ધણાં અયોગ્ય પગલાં લીધાં. તેણે જબરજસ્તીથી નાણાં કઢાવ્યાં અને લોકોને ક્રાન્સ સામેનાં યુદ્ધમાં જોડાવાની ફરજ પાડી. જેઓએ ના પાડી તેઓને લશ્કરી અદાલત મારફતે શિક્ષા કરવામાં આવી. વળી તેણે હેમીઅસ કારપસનો ધારો પણ ઉંચો મુક્યો. ઇ. સ. ૧૬૨૮માં બકિંગહામનાં ખૂન થયું છતાં ચાલસના વર્તનમાં ફેરફાર થયો નહિ. ચાલસે ઇ. સ. ૧૬૨૮માં ત્રીજી પાર્લામેન્ટ બોલાવી. આ પાર્લામેન્ટમાં ધણા દેશભિમાની અને શૂરવીર સભ્યો ચુંટાઈ આવ્યા હતા. તેઓએ એક પ્રજાદુક્કની અરજી

(Petition of Rights) ધડી કાઢી. આ હક્કોની અરજી પર ચાર્લ્સ સહી કરે નહિ ત્યાં સુધી તેઓએ નાણાં મંજૂર કરવા ના પાડી. નાણાં બાંડને લીધે ચાર્લ્સ ન છુટકે તે અરજી પર સહી કરી. પણ તેમાં આપેલાં વચનો પ્રમાણે ચાર્લ્સ વત્યોં નહિ. તે સામે પાર્લામેન્ટે વિરોધ કર્યો. ચાર્લ્સે કેટલાક આગેવાનોને કેદ કર્યા અને પાર્લામેન્ટ બરખાસ્ત કરી.

(Q. 10) Describe Charles I's rule without Parliament from 1629-1640.

ખ. સ. ૧૬૨૯ માં મળેલી ત્રીજી પાર્લામેન્ટે ચાર્લ્સ ૧ લા પાસે પ્રજા હક્કોની અરજી પર સહી કરાવી લીધી હતી. તેમ છતાં તેની કન-મેન્ટો લંગ કરી તે પાર્લામેન્ટની સંમતિ વિના ટનેજ અને પાઉન્ડેજના કરો ઉત્તરાવવા લાગ્યો. પાર્લામેન્ટે આનો વિરોધ કર્યો એટલે તેણે એ ત્રીજી પાર્લામેન્ટ ખ. સ. ૧૬૨૯ માં બરખાસ્ત કરી. ત્યાર પછી ૧૧ વર્ષ (૧૬૨૯-૧૬૪૦) સુધી તેણે સ્ટ્રેક્ડ અને લૉડ નામના પ્રધાનોની સલાહ મુજબ આપખુદ અમલ ચલાવ્યો. તે દરમિયાન તેણે પ્રજા વિરુદ્ધ નીચેનાં કાર્યો કર્યા :-

- (૧) પિમ, ખંલિયટ વિગેરે પાર્લામેન્ટના આગેવાનોને કેદ કર્યા.
- (૨) ટનેજ, પાઉન્ડેજ, નજરાણાં વિગેરેથી નાણાં ભેગાં કર્યાં.
- (૩) જકાત વધારી અને દરરોજની ઉપયોગી વસ્તુઓના ઈઝારાઓ વેચ્યા.
- (૪) પદવીઓ વેચી અને નહિ સ્વીકારનારને દંડ કર્યાં
- (૫) ક્યુડલ પદ્ધતિની માફક તેણે લોકો પર કર નાખ્યા
- (૬) આખા દેશમાંથી વહાણ વેરો લેવા માંડ્યો
- (૭) સ્ટાર ચેમ્બર અને હાઇ કમીશન જેવી જુલમી અદાલતો ચાલુ કરી
- (૮) સ્ટ્રેક્ડની સલાહ પ્રમાણે આયર્લાંડમાં લોકમતની પરવા ન કરતાં લશ્કરી જોર ઉપર 'થરો' પદ્ધતિથી શાંતિ સ્થાપી. આથી આયર્લાંડના લોકોમાં અસંતોષ થયો
- (૯) લૉડ નામે ચાર્લ્સનો એક ધાર્મિક સત્તાહકાર હતો. તેની સલાહ પ્રમાણે ચાર્લ્સે સ્કોટલેન્ડના પ્યુરિટનો ઉપર જુલમ ગુજાર્યો. આથી પ્યુરિટનોએ એક

રાષ્ટ્રીય સંઘ સ્થાપ્યો અને ચાલ્સની વિરૂદ્ધ યુદ્ધને નક્કી કર્યું. આમ સ્કોટલેન્ડના લોકોમાં પણ અસંતોષ થયો.

આ કારણોને લીધે દેશમાં આંતરવિચ્છેદ શરૂ થયો તેમાં છેવટે લોક પક્ષનો વિજય થયો અને ચાલ્સને ફ્રાંસીને માથે ચઢવું પડ્યું.

(Q. 11) Give a short account of the doings of the Long Parliament.

અગીઆર વર્ષ સુધી આપખુદ અમલ ચલાવ્યા પછી ચાલ્સ ૧ લાને સ્કોટલેન્ડ સાથે યુદ્ધ કરવા નાણાંની જરૂર પડી. તેથી ઇ. સ. ૧૬૪૦ માં તેણે એથી પાર્લામેન્ટ બોલાવી આ પાર્લામેન્ટ ઇ. સ. ૧૬૬૦ સુધી ચાલુ રહી તેથી તેને લાંબી પાર્લામેન્ટ કહે છે. આ પાર્લામેન્ટે નીચે પ્રમાણે કાર્યો કર્યાં.

(૧) સ્ટ્રેફર્ડ અને લૉડ ઉપર અમીર મંડળમાં કામ ચલાવી તેમને ફ્રાંસી દીધી.

(૨) સ્ટાર ચેમ્બર, કાઉન્સિલ ઓફ નોર્થ અને હાઇ કમીશન જેવી અદાલતો બંધ કરી.

(૩) દેશભક્તોને કેદમાંથી છૂટા કર્યાં.

(૪) વહાણવેરો તથા દત્તેજ અને પાઉન્ડેજના કર ગેરકાયદેસર દરાવ્યા.

(૫) રાજ પાર્લામેન્ટને તેની સંમતિ વિના બરખાસ્ત કરી શકે નહિ એમ દરાવ્યું.

(૬) પાર્લામેન્ટ દર ત્રણ વરસે મળવી જ જોઈએ એમ નક્કી કર્યું.

(૭) રાજ પાર્લામેન્ટની સંમતિ વિના ન્યાયાધિશેષને કાઢી શકે નહિ.

પાર્લામેન્ટે ઉપર મુજબનાં જરૂરી કાર્યો એકાદ વર્ષની મુદતમાં કર્યાં, એ વખતે દેશમાં ધાર્મિક ઝગડો ઉપસ્થિત થયો. પ્રોટેસ્ટન્ટો પ્યુરિટન પંથ નામુદ કરવા ઇચ્છતા હતા. આથી પાર્લામેન્ટના સભ્યોમાં એ પક્ષ પડ્યા. આ સમયે આયર્લેન્ડમાં બંડ થયું. તેમાં પ્રોટેસ્ટન્ટોની કતલ કરવામાં આવી. આ નીતિની વિરૂદ્ધ પીમે ઇ. સ. ૧૬૪૨ માં પાર્લામેન્ટમાં ગ્રેન્ડ રીમોન્સ્ટ્રન્સનો ઠરાવ પસાર કર્યો. તેમાં ચાલ્સનાં જીવની

કાર્યોની નોંધ કરવામાં આવી. રેથેલિક સભ્યો ચાલ્સની તરફથી
હતા. તેઓએ આનો વિરોધ કર્યો. પાર્લામેન્ટમાં બે પક્ષ પડી ગયા.
કોમવેલ રાજસત્તાનો વિરોધી હતો. તેણે ચર્ચના પક્ષના સભ્યોને
પાર્લામેન્ટમાંથી કાઢી મૂક્યા અને અમીર મંડળ બંધ કર્યું. આમ
સભામાં હવે ૫૩ સભ્યો બાકી રહ્યા તેથી આ પાર્લામેન્ટ રમ્ય
પાર્લામેન્ટ કહેવાય. એ પાર્લામેન્ટે ઇ. સ. ૧૬૪૯ માં ચાર્સ ૧ લાને
રાજક્રોડી ઠરાવી ફાંસી દીધી. અને ઇંગ્લાંડમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યની
સ્થાપના કરી. કોમવેલે બાળ વિરોધી સભ્યોને હાંકી કાઢ્યા. કોમવેલ
પછી તેના પુત્ર રીચર્ડે રાજસત્તા સैन्यના અધિકારીઓને સોંપી દીધી.
સેનાપતિ મંક આ પાર્લામેન્ટમાં નવી ચુંટણી કરવાનો ઠરાવ પસાર
કર્યો અને લાંબી પાર્લામેન્ટ પોતાની મેળેજ વિસર્જન થયું.

(Q. 12) Write what you know about:-

(1) Thomas Wentworth (Earl of Strafford);

(2) Law.

ટોમસ વેન્ટવર્થ:-—ચોક્કસાયરના એક ધનવાન કુટુંબમાં તે
જન્મ્યો હતા. પાર્લામેન્ટમાં હાજર થયા પછી પ્રજાપક્ષમાં તે જોડાયો
અને પ્રજા દક્ષની અગ્રણી પક્ષાર કરાવવામાં તેણે આગળ પડતો ભાગ
લીધો. બર્કિંગહામના ખૂન પછી તે ચાર્સ ૧ લાનો મુખ્ય સલાહકાર
થયો. ચાર્સે તેને અર્લ ઓફ સ્ટ્રેફર્ડ બતાવ્યો. તેને રાજસત્તા ગાંઠે
માન હતું અને અનિયંત્રિત રાજ્યસત્તામાં તે માનતો હતો. આથી તેણે
ચાર્સને અયોગ્ય કામો કરવામાં મદદ કરી. ઇ. સ. ૧૬૩૨ માં
ચાર્સે તેને આયર્લાંડનો લોર્ડ ડેપ્યુટી બતાવ્યો. ત્યાં તેણે આઇરિશ
કેથોલિકોની જમીન પડાવી લઇને ઇંગ્લાંડથી આવી વસેલા પ્રોટેસ્ટન્ટોને
આપી દીધી. રાજ્યસત્તા ઉપર અંકુશ મૂકવાર કાયદા અને રિવાજને
ન ગણકારતાં સ્થાયી લશ્કરની મદદથી સામે ચલાવેને દાખી દેવાની
તેની 'થરો' નામની આયર્લાંડમાં રાજ્યનીતિ હતી. આથી આયર્લાંડના
લોકો તેને ધિક્કારતા હતા. સ્કોટલાંડમાં બંડ થવાથી ચાર્સે તેને

આયર્લાંડથી બોલાવ્યો. તેણે પાર્લામેન્ટ બોલાવવાની સલાહ આપી. પરંતુ આ લાંબી પાર્લામેન્ટે તેના ઉપર કામ ચલાવ્યું અને તેને ફ્રાંસની શિક્ષા કરવામાં આવી.

લૉડ:--ચાર્લ્સ ૧લાને ધાર્મિક બાબતમાં સલાહ આપનાર વિલિયમ લૉડ હતો. તે પ્રથમ એક્સચેન્જની સેન્ટ જોન્સ કોલેજને પ્રેસિડન્ટ હતો. ઇ. સ. ૧૬૨૮ માં તે બિશપ ઓફ લંડન થયો અને પાંચ વર્ષમાં તે ઇન્ટરબરીનો આર્યબિશપ થયો. તે ચુસ્ત એપિસ્કોપેલિઅન પંથનો હતો અને તેનું ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે માટે બધાએ તે પાળવો જોઈએ એમ તે માનતો અને તેમ કરવાને તે પગલાં ભરતો. પ્યુરિટનો પ્રત્યે તેણે સખત પગલાં લીધાં. ધાર્મિક બાબતોમાં ચાર્લ્સની વિરુદ્ધ જનારને હાઇ કમીશન કોર્ટ મારફતે, અને રાજકીય બાબતોમાં વિરુદ્ધ જનારને સ્ટાર ચેમ્બર કોર્ટ મારફતે તે સખ કરાવતો. તે વખતે સ્કોટલેન્ડના લોકો પ્રેસ્બીટેરિયન પંથના હતા. તેમનાં દેવળોમાં અમાન્ય એવું પુસ્તક વાંચવાની ફરજ પાડવાથી અને દેવળોમાં એંગ્લિકન ધર્મશિક્ષકોની નિમણૂક થવાથી સ્કોટલેન્ડના લોકોએ વિરોધ કર્યો, અને પોતાના ધર્મનું રક્ષણ કરવા એક ધાર્મિક રાષ્ટ્રીય સંઘ (National Government) સ્થાપ્યો. આ વિરોધમાંથી બળવો જાળ્યો. તેઓ સામે લડતાં ચાર્લ્સ હારી ગયો. આખરે લાંબી પાર્લામેન્ટે લૉડની ઉપર કામ ચલાવ્યું અને તેને ફ્રાંસની શિક્ષા કરવામાં આવી.

(Q. 13) Write short notes on :—

(a) Petition of Rights; (b) Ship Money Tax; (c) Grand Remonstrance.

(અ) પ્રજા હક્કની અરજી (Petition of Rights):— ચાર્લ્સ ૧લાને નાણાં લાડને લીધે ઇ. સ. ૧૬૨૮ માં ત્રીજી પાર્લામેન્ટ બોલાવવી પડી. આ પાર્લામેન્ટમાં પીમ, હલિયટ, કોમવેલ વિગેરે ઉત્સાહી સભ્યો હતા. તેઓએ પ્રજા હક્કની અરજી ધડી કાઢી અને નાણાં મંજૂર

કરતાં પહેલાં ચાલ્સ' પાસે આ અરજી સહી કરવા માટે રજુ કરી. ચાલ્સ' જાણતો હતો કે આ અરજી મંજૂર કરવાથી "રાજના ઇશ્વર-દત્ત હક્ક" નો સિદ્ધાંત નષ્ટ થાય છે. છતાં નાણાંની અતિશય જરૂરને લીધે તેને એ અરજી પર સહી કરવી પડી. ચાલ્સ' આ અરજી પર સહી આપી એટલે સિદ્ધાંતની દ્રષ્ટિએ પાર્લામેન્ટનો વિજય થયો, જે કે વાસ્તવિક રીતે તો ચાલ્સ' એ અરજીની કલમોનો તુરત લંગ કર્યો. એ અરજીની મુખ્ય કલમો નીચે પ્રમાણે હતી :—

(૧) પાર્લામેન્ટની સંમતિ સિવાય રાજ અયોગ્ય રીતે નાણાં મેળવી શકે નહિ.

(૨) કારણ જણાવ્યા વગર રાજ કોઇપણ માણસને કેદ કરી શકે નહિ.

(૩) શાંતિના સમયમાં દેશમાં લશ્કરી કાયદો અમલમાં મુકી શકાય નહિ.

(૪) લશ્કરના સિપાઈઓને ધરમાં રાખવાની અને તેમને ખોરાક પુરો

પાડવાની સામાન્ય પ્રજાને ફરજ પાડી શકાય નહિ

ઉપર મુજબની કલમો જેતાં એ અરજી મેળનાકાર્ડ પછીનો અંગ્રેજ પ્રજાના હક્કનો ખીજો મહાન પટો કહી શકાય. જે એ અરજીની કલમો મુજબ ચાલ્સ' વત્યોં હોત તો દેશ ખરેખર આંતરે ત્રિઅહમાંથી જરૂર બચી જાત.

(બ) વહાણુ વેરો (Ship Money Tax) :—ઇ. સ. ૧૬૩૪ માં ફ્રાન્સ અને સ્પેન વચ્ચે યુદ્ધ થઇ. આથી ચાલ્સ' ૧૯૧૯ને તેઓની બીક લાગી. પોતાનાં રાજ્યની સલામતી માટે તેણે એક નૌકા-સૈન્ય તૈયાર કરવા નિશ્ચય કર્યો. અગાઉ એવો ધારો હતો કે લડાઇના વખતમાં દરિયાકિનારાનાં ગામો તથા શહેરોનું રક્ષણ કરવું પડે તે માટે વહાણોનો ખર્ચ ત્યાં રહેતા લોકાએ આપવો. પરંતુ આ ધારો લાંબા વખતથી અમલમાં નહોતો. ઇ. સ. ૧૬૩૪ માં ચાલ્સ' તે ધારો ફરીથી ચાલુ કર્યો અને દરિયા કિનારાનાં ગામો અને શહેરો ઉપર વહાણુવેરો

નાંખ્યો. અને બીજેજ વર્ષે તેણે એવું ફરમાન કાઢ્યું કે આ વહાણુવેરો દરિયાકિનારા તેમજ દેશની માંહેના સધળા લોકોએ આપવો. વળી આ કર સુલેહશાંતિના સમયમાં નાંખવામાં આવ્યો. એટલે લોકોએ તેને અચોક્કસ કર જણાવી તેને વિરોધ કર્યો. આ વિરોધ કરવા એક બકિંગહામ પરગણાનો ધનવાન જોન હેમ્પડન ઉભો થયો. તેને ફક્ત ૨૦ શિલિંગ વહાણુવેરો ભરવાનો હતો છતાં તેનો તેણે વિરોધ કર્યો તેને સ્ટાર એમ્બર કોર્ટમાં ઉભો કરવામાં આવ્યો. આખરે સાત વિરૂદ્ધ પાંચ ન્યાયાધિશોએ હેમ્પડને કર ભરવોજ જોઇએ એમ જાહેર કર્યું. આથી લોકોની લાગણી ચાલ્સની વિરૂદ્ધ ધણીજ ઉસ્કેરાઇ ગઇ.

(ક) વિરોધદર્શક પત્રિકા (Grand Remonstrance) :- ચાર્લ્સ ૧જાની તરફેણમાં પ્રજામત હતો હતો તેવામાં આપર્લાંડમાં બંડ થયું. તેમાં ચાર્લ્સનો હાથ હોવાની ખીના બહાર આવી. આથી ઈ. સ. ૧૬૪૧ માં પાર્લામેન્ટ મળી તેમાં રાજ્યવહીવટ ઉપર ખરો અંકુશ રાખતો કે પાર્લામેન્ટનો એ વાતનો નિકાલ કરવા કેટલાક આગેવાનોએ નિશ્ચય કર્યો. આ માટે પિમની આગેવાની હેઠળ એક મોટું વિરોધપત્રક (Grand Remonstrance) તૈયાર કરવામાં આવ્યું. આ પત્રકમાં ચાર્લ્સના તમામ ગેરકાયદેસર કૃત્યોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો વળી તેમાં સાફ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે રાજાની તેમજ તેના સલાહકારોની નીતિમાં પાર્લામેન્ટને વિશ્વાસ નથી. પાર્લામેન્ટને જે સુધારાઓ જોઇતા હતા તેની નોંધ પણ તેમાં કરવામાં આવી હતી. પ્રધાનો, સલાહકારો તેમજ ધર્માધ્યક્ષોની નિમણૂક પાર્લામેન્ટની સંમતિ વિના રાજાએ કરવી નહિ એમ તેમાં જણાવ્યું હતું. વળી તેમાં કેટલાક ધાર્મિક સુધારાઓ માટેની સૂચનાઓ પણ આપવામાં આવી હતી. આ ધાર્મિક સુધારાઓની બાબતમાં પાર્લામેન્ટમાં જે પક્ષ પડ્યા. આથી આ વિરોધપત્રક ફક્ત અગિઆર મતોની બહુમતિથી પસાર કરવામાં આવ્યું. ચાર્લ્સ આ પત્રકની અવગણના કરી અને પરિણામે આંતરવિગ્રહ ફાટી નીકળ્યો.

(Q. 14) What were the chief points of dispute between Charles I and his Parliament which brought about the Civil War of 1642?

Or

Give the causes of the Civil War in England.

ઇંગ્લાંડમાં ઇ. સ. ૧૬૪૨ માં થયેલા આંતરવિગ્રહ (Civil Wars) નું મુખ્ય કારણ તો રાજ અને પ્રજાના હક્કનું હુ. રાજના હસ્તરક્ત હક્કના સિદ્ધાંતમાં ચુસ્તપણે માનનાર ચાર્લ્સ ૧ લેા પાર્લામેન્ટની અવગણના કરી પોતાના આપખુદ અમલ ચલાવવા પ્રયત્ન કરતો હતો જ્યારે પાર્લામેન્ટ પોતાના હક્કો રાજ પાસે કબ્જે લાવી રાજસત્તા નિયંત્રિત કરવા ઇચ્છતી હતી. પરંતુ ચાર્લ્સ ૧ લેા જકડી અને અવિશ્વાસુ સ્વભાવનો હતો. પોતાના અમલની શરૂઆતમાં જ તેણે પાર્લામેન્ટની સંમતિ વગર ટનેજ અને પાઉન્ડેજ કરો લેવા માંડ્યા. વળી પાર્લામેન્ટે સ્પેન સામે લડવાને મંજૂર કરેલાં નાણાં તેણે યુરોપના પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજ્યો સામે લડવામાં વાપર્યાં. તે વખતે ચાર્લ્સનો સલાહકાર બકિંગહામ હતો. પાર્લામેન્ટે બકિંગહામ પર કામ ચલાવવા નક્કી કર્યું ત્યારે ચાર્લ્સ પાર્લામેન્ટ બરખાસ્ત કરી. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૬૨૮ માં બીજી પાર્લામેન્ટ મળી. તે વખતે, પ્રજા તરફથી પ્રજા હક્કની અરજ રજુ કરવામાં આવી. નાણાંબીડને લીધે ચાર્લ્સ તે અરજ પર સહી આપી. આ અરજમાં રાજસત્તા મર્યાદિત કરવાની કેટલીક કક્ષમો હતી. આ અરજથી ઇંગ્લાંડમાં નિયંત્રિત રાજસત્તા સ્થાપવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો. પરંતુ ચાર્લ્સ તરત જ તે અરજની કલંમેનો ભંગ કર્યો. લશ્કરની મદદથી તેણે આપખુદ અમલ ચલાવવા માંડ્યો અને તે પ્રજા પાસેથી અયોગ્ય કર ઉધરાવવા લાગ્યો. આ વખતે બંને પક્ષ વચ્ચે સમાધાન કરવા પાર્લામેન્ટના પીમ અને ઇલિયટ જેવા આગેવાનોએ પ્રયત્ન કર્યો પણ ચાર્લ્સ આ પાર્લામેન્ટ પણ બરખાસ્ત કરી. પછી ઇ. સ. ૧૬૨૯ થી ૧૬૪૦ સુધી પાર્લામેન્ટ બોલાયા સિવાય તેણે પોતાનો આપખુદ અમલ ચલાવ્યો. આ સમય

દરમ્યાન તેણે દેશમાંથી ફરજિયાત કરજ, નજરાણાં, ઇંજિરા, વહાણવેરા વગેરે અયોગ્ય કરો લઈ નાણાં ભેગાં કર્યાં અને એ કરનો વિરોધ કરનારા હેમ્પડન જેવા લોકપક્ષના આગેવાનને કેદ કર્યાં. વળી તેણે લૉડ નામના ધાર્મિક સલાહકારની મદદથી કેથોલિકોને છૂટ આપી અને પ્યુરિટનો સામે કડક કાયદાઓ પડ્યા. લૉડના આ ધાર્મિક જીલમથી રોકાઈલાંડના લોકોમાં અસંતોષ જાગ્યો અને તેઓ ચાર્લ્સની સામે યુદ્ધ કરવા ઉશ્કેરાયા. વળી આયર્લેન્ડમાં પણ સ્ટ્રેક્સની ‘થરો’ રાજ્યનીતિ અને લશ્કરી અમલથી લોકો અસંતોષ પામ્યા હતા. આ કારણોને લીધે પ્રજામાં આંતરવિઘ્નનો અગ્નિ ધુંધવાઈ રહ્યો હતો. તે સમયે ધાર્મિક કારણોને લીધે પાર્લામેન્ટમાં બે પક્ષો પડ્યા. પોતાની વિરુદ્ધ પક્ષના પીઠ, હેમ્પડન વિગેરે પાંચ નેતાઓને પકડવા ચાર્લ્સે પ્રયત્ન કર્યો પણ તેઓ નાસી ગયા. ચાર્લ્સનું આ અસાધારણ પગલું એ આંતરવિઘ્નનું તારકાણિક કારણ બન્યું. હવે રાજા અને પ્રજાએ લડાઈ માટે તૈયારી કરવા માંડી અને પરિણામે ઇ. સ. ૧૬૪૨ માં આંતરવિઘ્ન ફાટી નીકળ્યો.

રાજ્યરક્ષક ઓલિવર ક્રોમવેલ (૧૬૪૯-૧૬૫૮)

મુખ્ય બનાવો

૧ આંતરવિઘ્નના મુખ્ય બનાવો.

૨ ક્રોમવેલ રાજ્યરક્ષક તરીકે.

(અ) ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ઓફ ગવર્નમેન્ટ.

૩ ક્રોમવેલની રાજ્યવ્યવસ્થા.

૪ ક્રોમવેલની પરદેશનીતિ.

૫ ક્રોમવેલનું મૃત્યુ-૧૬૫૮.

(Q. 15) Briefly describe the events of the Civil War.

ચાલ્સ ૧ લાએ પીમ વિગેરે પાંચ આગેવાનોને કેદ પકડવા પ્રયત્ન કર્યો એ આંતરવિમહનું તાત્કાલિક કારણ બન્યું. ૭ મહિનામાં એ પક્ષો બંધાઈ ગયા. રાજના પક્ષમાં અમિર હિમરાવો, એપિસ્કોપેલિયન પંથના અનુયાયીઓ તથા ઇંગ્લેંડના પશ્ચિમ બાજુનાં પરગણાંઓ રાજના પક્ષમાં લડ્યા અને પૂર્વ તરફનાં પરગણાંઓ તથા સામાન્ય વર્ગના લોકો અને પ્યુરિટનો પ્રજા પક્ષમાં લડ્યા. ફ્રાન્સની મદદ મેળવવા ચાલ્સે રાણીને ઝવેરાત લઈને ફ્રાન્સ મોકલી દીધી. રાજપક્ષનાં માણસો Cavaliers અને પ્રજા પક્ષના Round Heads કહેવાવા લાગ્યા. સંપૂર્ણ તૈયારી થઈ રહેતાં પાર્લામેન્ટે રાજને ફરમાવ્યું કે લશ્કરનો કબજો તેણે પાર્લામેન્ટને સોંપી દેવો. ચાલ્સે આ ફરમાનનો વિરોધ કર્યો. છતાં લશ્કરે પાર્લામેન્ટનું ફરમાન માન્ય રાખ્યું. ચાલ્સે હલ તરફ ગયો પણ ત્યાંના કિલ્લામાં તેને દાખલ કરવામાં આવ્યો નહિ. આખરે ચાલ્સની મદદે તેનો ભાણેજ પ્રિન્સ રૂપર્ટ આવ્યો. પ્રજાપક્ષનો સેના-વિપતિ ઇસેક્સ થયો. ચાલ્સે નોટિંગહામ પહોંચ્યો અને લડાઈ જાહેર કરી ઇ. સ. ૧૬૪૨.

ઇસેક્સ નોટિંગહામ ગયો પણ લડાઈ કરી નહિ. આખરે બંને પક્ષ વચ્ચે એર્લ્સ આગળ વૃદ્ધ થયું તેમાં ઇસેક્સ હારી ગયો ઇ. સ. ૧૬૪૩. આ સમયે સ્કોટ લોકોને પાર્લામેન્ટે ધર્મના રક્ષણનું વચન આપ્યું અને તેઓની મદદ મેળવી. હવે એલિઝબેથ કોમવેલ પોતાના કબાઈતી લશ્કર સાથે પ્રજાપક્ષનો નેતા બન્યો. ઇ. સ. ૧૬૪૪ માં માર્ટનમૂર આગળ લડાઈ થઈ તેમાં પ્રજાપક્ષનો વિજય થયો. આ સમયે કોમવેલે ચાલ્સની આગળ સંધીની કેટલીક ઉગાર સરતો રજુ કરી પણ તેણે તે સ્વીકારી નહિ. આથી ગુસ્સે થઈ કોમવેલે રાજ પર કામ ચલાવવા એક કમિટી નીમી તે કમિટિએ ચાલ્સ ઉપર રાજદોહનો આરોપ મુક્યો અને તેને દેહાંત દંડની સજા કરી. આથી ઇ. સ. ૧૬૪૯ ના જાન્યુઆરિની ૩૦ મી તારીખે ચાલ્સનો શિરચ્છેદ કરવામાં આવ્યો.

(Q. 16) Write what you know about Cromwell
(a) as a man, (b) as a warrior and c)
as a ruler.

Or

Show how Cromwell rose into power.
Analyse his system of Government.

(અ) ક્રોમવેલ-માણસ તરીકે:-લંડન પરગણાના આ મહાપુરુષનો જન્મ ઇ. સ. ૧૫૯૯ માં થયો હતો. તેનો ધંધો ખેતીનો હોતો. તેણે નિશાળ કે કોલેજમાં વધુ અભ્યાસ કર્યો નહોતો. તે ચુસ્ત પ્યુરિટન પંથનો હતો. આથી પ્યુરિટનો સામે રાજના જુલમની વિરૂધ્ધ થવા તે ઇ. સ. ૧૬૨૮ માં પાર્લામેન્ટમાં સભ્ય તરીકે દાખલ થયો. પ્રજા હક્કની અરજી વખતે તે પાર્લામેન્ટમાં હતો. તારાગૃહ અદાલત અને રાજના બીજા બધા વત્તા વર્તન ઉપર તે કડક ટીકા કરતો. તે સાચો દેશભક્ત હતો. રાજ પ્રજા વચ્ચેનો વિગ્રહ ફાટી નીકળતાં તે લોકપક્ષમાં જોડાયો. આ રીતે તે ધર્મ અને દેશ માટે મરી પીટવા તૈયાર હતો. રાજની સામે થવામાં તેનો હેતુ જુલમી રાજને પ્રજામતનો પરચો બતાવવાનો હતો. તે સ્વભાવે ચતુર, ઝનુની અને દૃઢ હતો.

(બ) ક્રોમવેલ-લડવૈયા તરીકે:-ઈ સ. ૧૬૪૨ માં આંતર-વિગ્રહ ફાટી નીકળ્યો. પરંતુ શરૂઆતમાં જ પ્રજાપક્ષની દાર થવા માંડી. દેશના શરવીર સેનાપતિઓ મરાયા. આ સમયે ક્રોમવેલ સેનાપતિ તરીકે બહાર આવ્યો. નાનપણમાં લશ્કરી તાલીમ મળી નહોતી છતાં તે મોટો સેનાપતિ થઈ શક્યો. પોતાની ચતુરાઈથી તેણે શોધી કાઢ્યું કે પ્રજાપક્ષનાં લશ્કરને જે તાલીમ આપવામાં આવે તે જરૂર તેની જીત થાય. આથી તેણે ધર્મભેદ રાખ્યા શિવાય પરમેશ્વરથી બીજા અને તેનામાં શ્રદ્ધા રાખનારા માણસોને ભેગા કરી લશ્કરી તાલીમ આપવા માંડી. આ સિપાઈઓ વજ્રદેહી (Iron Sides) કહેવાયા. તેણે પાર્લામેન્ટને જણાવ્યું કે લશ્કરી રચના નવીન પ્રકારે કરવાની જરૂર છે. આથી સ્વાર્થત્યાગનો કાયદો (Self-denying Ordinance)

પસાર કરવામાં આવ્યો. અને લશ્કરમાં કુશળ અને અનુભવી સેનાપતિઓ નીમવામાં આવ્યા. આ નવાં લશ્કરની મદદથી કોમવેલે તરતજ જીત મેળવવા માંડી. માર્ટિનમૂર, નેઈઝમી, ડનખાર અને વુસ્ટર આગળ તેણે જીત મેળવી. તેણે ચાર્લ્સ સાથે સંધિ કરવા શરતો રજુ કરી. પણ ચાર્લ્સે તેનો સ્વિકાર કર્યો નહિ. આથી પાર્લામેન્ટના કેટલાક સભ્યોએ ચાર્લ્સની સામે કામ ચલાવ્યું અને તેને દેહાંન દંડની શિક્ષા કરી. આજ સભ્યોએ કોમવેલને રાજ્યરક્ષક નીમ્યો. આથી સ્કોટલેન્ડ અને આયર્લેન્ડમાં ખંડ થયાં પણ કોમવેલે તે તરતજ સમાવી દીધાં.

(ક) કોમવેલ—રાજ્યકર્તા તરીકે—રાજ્યરક્ષક થયા પછી કોમવેલે રમ્પ પાર્લામેન્ટ બરખાસ્ત કરી અને સધળી સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી. તેણે હોલેન્ડ અને સ્પેન વિરૂદ્ધ લડાઈ કરી તેનો પરાજય કર્યો. આ રીતે તેણે યુરોપમાં ઇંગ્લાંડની પ્રતિષ્ઠા વધારી. નૌકાયનનો કાયદો પસાર કરી તેણે દેશના વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું. ખેતી અને શિક્ષણ માટે પણ તેણે ધટતું કર્યું. પરંતુ તેના ધાર્મિક પ્યુરિટન વિચારોને લીધે લોકોને વેઠવું પડ્યું. તેને મોજશોખ પસંદ નહિ હોવાથી તેણે તે બધાં અટકાવ્યાં. છતાં ધાર્મિક બાબતોમાં તેણે માયું માર્યું નહિ. વળી ન્યાયખાતામાં પણ તેણે સુધારા કરી ગરીબ ખેડુ-તોની મુશ્કેલીઓ દૂર કરી. તેણે એક ખાસ હુકમ કાઢી ઇંગ્લાંડ અને સ્કોટલેન્ડને જોડી દીધાં.

આટલું છતાં એમ કહી શકાય કે સૈનિક તરીકે કોમવેલની જે જવહાંત કારકીર્દી હતી તે રાજ્યકર્તા તરીકે નહોતી. તેનાં કેટલાંક કૃત્યો ધણાં દુષ્ટ હતાં. ચાર્લ્સે ૧લાનો વધ કર્યો એ કુરતાની પરીસીમા હતી. આથી પ્રજાજનોની લાગણી દુઃખાઈ હતી. વળી તેના પ્યુરિટન વિચારોને લીધે લોકોના આનંદ ઉત્સવોનો તેણે અટકાવ કર્યો. આથી પ્રજાની સ્વતંત્રતા કચડાઈ ગઈ. આ ઉપરથી ખરેખર એમ કહી શકાય કે જે કોમવેલ પ્રજાની સ્વતંત્રતા માટે આપખુદ અને જુદમી ચાર્લ્સની સામે લડ્યો તેજ કોમવેલ રાજ્યસત્તા મળતાં પોતેજ આપખુદ બન્યો.

(Q. 17) Describe the Foreign Policy of Cromwell.
Or

How did Cromwell raise the honour of England abroad?

ઓલિવર ક્રોમવેલની પરદેશનીતિ (Foreign Policy) તેની આંતરનીતિ (Home Policy) કરતાં વધારે સફળ અને યશસ્વી હતી. ઇલિઝાબેથના સમય પછી યુરોપમાં ઇંગ્લાંડની પ્રતિષ્ઠા નાશ પામી હતી. આ સ્થિતિ ફેરવી નાંખી ક્રોમવેલે ઇંગ્લાંડને ફરીથી કીર્તિની ટોચ પર પહોંચાડ્યું. હવે યુરોપનાં બધાં રાજ્યો ક્રોમવેલથી ડરવા લાગ્યાં અને તેની મૈત્રી શોધવા તત્પર થઈ ગયાં. હોલ્લાંડને દરારી ક્રોમવેલ દરિઆઇ સત્તા ઇંગ્લાંડના હાથમાં લાવ્યો, આથી ઇંગ્લાંડની ખ્યાતિ બધા દેશમાં ફેલાઈ. કેથોલિક રાજ્યોની સામે થવાને તેણે ઇંગ્લાંડ, સ્વીડન, ડેન્માર્ક અને નેધર્લેંડનાં પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજ્યોનો એક સંઘ સ્થાપ્યો. તેણે સ્પેન સાથે યુદ્ધ કરી નેધર્લેંડમાં સ્પેનની સત્તા રદ કરી. તેણે સ્પેનનો જમૈકા ટાપુ જીતી લીધો અને સ્પેન અને હોલ્લાંડના પરદેશ સાથેના વેપારમાં ભાગ પડાવ્યો. વળી તેના રાખતમાં બાર્બરીના ચાંચિયાઓનો નાશ કરવામાં આવ્યો અને તેથી વેપાર નિર્ભય થયો. ક્રોમવેલે ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં ડંકર્ક શહેર લીધું. આ જોતાં ક્રોમવેલની પરદેશનીતિ ધણીજ ફતોહમંદ નીવડી અને ઇંગ્લાંડની પ્રતિષ્ઠા વધી.

(Q. 18) Describe the circumstances by which Cromwell became the ruler and form an estimate of his rule.

Or

How was England governed after the execution of Charles I?

Or

What were Cromwell's aims and how far did he secure them ?

Or

How did Cromwell become the Protector ?
How did he use his powers ?

લાંબી પાર્લામેન્ટમાં જ્યારે વિરોધપત્રક (Grand Remonstrance) રજુ થયું ત્યારે તેના સભ્યોમાં ધાર્મિક બાબતમાં બે પક્ષ પડી ગયા. તેમની એક પક્ષ રાજના પક્ષમાં ભળ્યો હતો. આંતરવિગ્રહ પછી એ પ્રેસિયુટેરિયન પક્ષના સભ્યોને પ્રાઇડની મદદથી ક્રોમવેલે સભામાંથી હાંકી કાઢ્યા. ત્યાર પછી જે બાકી રહ્યા તે સભ્યોની લોકસભા રમ્પ પાર્લામેન્ટ નામે ઓળખાઇ. તે સભાએ ચાર્લ્સ ૧લાને દેશદ્રોહી ઠરાવી ફાંસી દીધી. પણ ક્રોમવેલે રમ્પ પાર્લામેન્ટની મદદથી રાજ્ય કરવાનો વિચાર ન હતો. આથી તેણે તે સભા બરખાસ્ત કરી. ત્યાર પછી તેણે થોડાક સભ્યોની એક બીજી સભા બોલાવી જે બેરબોન પાર્લામેન્ટ તરીકે ઓળખાઇ. આનાથી પણ ક્રોમવેલે સંતોષ થયો નહિ. આથી રાજ્ય ચલાવવા એક ૪૧ માણસની કમિટી "Council of State" નીમવામાં આવી. આ કમિટિએ દેશનો રાજ્યકારભાર બંધારણપૂર્વક ચાલે તે માટે એક "Instrument of Government" નામનો ખરિતો પસાર કર્યો. આ ખરિતને આધારે ક્રોમવેલે દેશનો રાજ્યરક્ષક (Protector) નીમવામાં આવ્યો. પછી ઈ. સ. ૧૬૫૪ માં ક્રોમવેલે ઈંગ્લાંડ, સ્કોટલેન્ડ અને આયર્લેન્ડના બધા પક્ષોના પ્રતિનિધિઓની એક પાર્લામેન્ટ બોલાવી. પણ તેઓએ ક્રોમવેલની વિરુદ્ધ કેટલાક ઠરાવો કર્યા. આથી ક્રોમવેલે આ સભા બરખાસ્ત કરી. ઈ. સ. ૧૬૫૬ માં તેણે બીજી પાર્લામેન્ટ બોલાવી. આ પાર્લામેન્ટે ક્રોમવેલને રાજ્યરક્ષક તરીકે દેશની સત્તા સત્તા આપી ક્રોમવેલ સત્તાનો લોબી નહોતો. રાજ્ય થવાનું તેને પસંદ નહોતું. છતાં તેણે લશ્કરી અમલદારોની સત્તા નાબુદ કરી રાજ્ય-વહિવટ પોતાના હાથમાં લઈ લીધો.

કોમવેલ્થનો રાજ્યવહિવટ ખીનસ્વાર્થી હતો. તેણે પશ્ચિમી-પૂર્વી મહદથી રાજ્ય કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેને પ્રતિનિધિઓ વર્તન અનુકૂળ લાગ્યું નહિ આથી તેણે પણ આપખુદ અમલ ચલાવવા માંડ્યો. તેણે કરો ઉધરાવવા માંડ્યા અને ન્યાયધિસો પર કસ્ટ મેળવ્યો. લશ્કરી અમલ દેશમાં શરૂ થતાં પ્રજા ત્રાસી ગઈ. પરંતુ કોમવેલ્થ માનતો હતો કે દેશનાં હિતને ખાતર તેને આપખુદ ચલાવી જરૂર હતી. તેણે ધાર્મિક જીલ્લો અટકાવ્યા. ફળવણી, વેપાર અને ખેતી સુધાર્યાં. ન્યાયની પદ્ધતિમાં સુધારો કર્યો નોકરામનો કામદો પસાર કરી તેણે દેશના વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું.

વળી પરદેશમાં તેણે ઇંગ્લાંડની પ્રતિષ્ઠા સારી વધારી. હોલ્લાંડના ડચ લોકોને હરાવી ઇંગ્લાંડની દરિઆઈ સત્તા ફરીથી સ્થાપી. તેણે ઇંગ્લાંડ સ્વીડન, ડેન્માર્ક અને નેધર્લાંડના પ્રોટેસ્ટન્ટ રાજ્યોનો સંઘ સ્થાપી સ્પેનને હરાવ્યું. આ રીતે તેણે યુરોપમાં ઇંગ્લાંડનું વર્ચસ્વ વધાર્યું. આથી કોમવેલ્થ ઇંગ્લાંડના મહાન રાજ્યકર્તા તરીકે ગણાયો.

(Q. 19) Write short notes on:-

- (a) Instrument of Government; (b) Level-
lers; (c) Solemn League and Covenant;
- (d) Pride's Purge; (e) Rump Parliament;
- (f) Barebone Parliament; (g) Navigation
Act; (h) Self-denying Ordinance.

(અ) રાજ્યવહિવટનો ખરીતો (Instrument of Government):-

કોમવેલ્થના હાથમાં રાજ્યમત્તા આવ્યા પછી તેણે કેટલાક સભ્યોને રાજ્ય વહિવટના સલાહકાર તરીકે બોલાવ્યા, આ સભ્યોની સભા બેર-ઓન પાર્લામેન્ટ નામે ઓળખાઈ. પણ તે અયોગ્ય માલમ પડતાં બધી સત્તા કોમવેલ્થે પોતાના હાથમાં લીધી. ત્યાર પછી લે'ખર્ટ અને તેના મિત્રોએ રાજ્યવહિવટ માટે એક નવીન યોજના રજુ કરી જે 'રાજ્ય

વહિવટનો ખરીતો' (Instrument of Government) નામે જાણીતો છે. તેના મુખ્ય મુદ્દાઓ નીચે પ્રમાણે હતા :-

- (૧) રાજ્ય વહિવટની તમામ સત્તા એકજ વ્યક્તિને સોંપવી અને તેને મહાન રાજ્યરક્ષક (Lord Protector) ની પદ્વી આપવી.
- (૨) રાજ્યરક્ષકને સલાહ આપવા માટે ૨૨ જણાનું એક મંત્રીમંડળ સ્થાપવું.
- (૩) ઈંગ્લાંડ, સ્કોટલાંડ અને આયર્લેન્ડના કુલ ૪૬૦ સભ્યોની પાર્લામેન્ટ રચવી.
- (૪) દર ત્રણ વર્ષે નવી પાર્લામેન્ટની ચુંટણી કરવી અને તે ઓછામાં ઓછી પાંચ માસ ચાલવીજ જોઈએ.
- (૫) રોમન કેથોલિક સિવાય બધા ધર્મના લોકોને ધર્મની સંપૂર્ણ છૂટ આપવી.

રાજ્યવહિવટને આ ખરીતો લશ્કરી અમલદારોનાં મંડળની સૂચનાથી બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. આ ખરીતાના મુદ્દાઓ જેતાં રાજ્યરક્ષકની સત્તા રાજના જેટલીજ રાખવામાં આવી. ખરું જેતાં આ ખરીતો પાર્લામેન્ટે પસાર કરેલો નહિ હોવાથી ખરેખર ગેર-કાયદેસર હતો. એનાથી રાજ્યરક્ષકને એકહથ્થુ સત્તા આપવામાં આવી અને પરિણામે દેશને લશ્કરી અમલનો ત્રાસ વેઠવો પડ્યો.

(બ) સામ્યવાદીઓ (Levellers) :- આંતરવિચ્છેદના ઉત્પત્તિના ભાગમાં ફોમવેલના સ્વતંત્ર પક્ષમાં એક નવો પણ મજબુત પક્ષ ઉભો થયો. તે પક્ષના માણસો સામ્યવાદીઓ (Levellers) તરીકે ઓળખાયા. તેઓના રાજકીય તેમજ ધાર્મિક વિચારો ઉદ્ધામ હતા. તેમને રાજસત્તાની જગ્યાએ મહાજન સત્તાક રાજ્ય (Republic), સર્વસામાન્ય મતાધિકાર (Universal Suffrage), વાર્ષિક પાર્લામેન્ટ અને ધાર્મિક સહિષ્ણુતા જોઈતાં હતાં. આ પક્ષમાં સઘળા પાર્લામેન્ટ પક્ષના સૈનિકો હતા. તેઓ સર્વસમાનતા ચાહતા હતા. સૌને સ્વતંત્રપણે વર્તવાની છૂટ આપવી હતી. શ્રીમંતોનું ધન પ્રજામાં સરખે હિસ્સે વહેંચી નાંખવું

જોધમે એવી તેમની માગણી હતી. પરંતુ ચાલ્સના શિરચ્છેદ પછી નવું રાજ્યતંત્ર સ્થપાયું. તે ચાલ્સના રાજ્ય વહિવટ કરતાં જરાયે જુદું નહોતું. આથી તેમણે બળવો કર્યો. પણ કોમવેલે સમયસૂચકતા વાપરી તે દાખી દીધો.

(ક) પવિત્ર સંધિ અને પ્રતિજ્ઞાપત્ર (Solemn League and Covenant):-

આંતરવિગ્રહની શરૂઆત થયા પછી પાર્લામેન્ટ પક્ષના આગેવાનોને લાગ્યું કે ચાલ્સનાં લશ્કર કરતાં પાર્લામેન્ટનું લશ્કર બળવાન નથી. આથી તેમણે સ્કોટલેન્ડના બહાદુર લશ્કરની મદદ મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો. ચાલ્સ પણ તેઓની મદદ લેવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ થોડો વખત અગાઉ સ્કોટલેન્ડ સામે તેને વિરોધ થયો હોવાથી સ્કોટલેન્ડએ પાર્લામેન્ટનો પક્ષ લીધો. આથી બંને દેશની પાર્લામેન્ટ વચ્ચે કોલકરાર થયા જે ‘પવિત્ર સંધિ અને પ્રતિજ્ઞાપત્ર’ (Solemn League and Covenant) તરીકે ઓળખાય છે. દેશમાં પ્રેસ્બિટેરીયન પંથને રાજધર્મ તરીકે સ્વીકારવાનું ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટે કમ્પલ કર્યું, અને વીસ હજાર સ્કોટ સૈનિકો પાર્લામેન્ટની મદદે આવ્યા.

(ઢ) પ્રાઈડનો જુલાબ (Pride's Purge):-

પાર્લામેન્ટના પ્યુરિટન સભ્યોમાં આંતરવિગ્રહ પછી બે પક્ષો પડ્યા હતા. પ્રેસ્બિટેરીયન અને ઇન્ડીપેન્ડન્ટ પક્ષ ધાર્મિક બાબતમાં સહિષ્ણુતા ધરાવતો હતો. પણ રાજકીય બાબતમાં તે ઉદ્ધમ મતનો હતો. જ્યારે પ્રેસ્બિટેરીયન પક્ષ રાજસત્તાની તરફેણમાં હતો અને ઇંગ્લાંડમાં એપિસ્કોપલ ધર્મને તોડી પ્રેસ્બિટેરીયન ધર્મ સ્થાપવા પ્રયત્ન કરતો હતો. પરંતુ આંતરવિગ્રહમાં કોમવેલને જીત અપાવનાર સૈન્ય ઇન્ડીપેન્ડન્ટ પક્ષની તરફેણમાં હતું. ઇ. સ. ૧૬૪૭માં કેટલાક પ્રેસ્બિટેરીયન સભ્યોએ ચાલ્સનો પક્ષ લઈ સ્કોટલેન્ડ અને આયર્લેન્ડના કેટલાક રાજ્યપક્ષના માણસો સાથે બેગા મળી બળવો જગાવ્યો. પરંતુ કોમવેલે તે દબાવી દીધો. ત્યારપછી ચાલ્સે આ પ્રેસ્બિટેરીયન સભ્યો સાથે ખાનગી

મસલત ચલાવવા માંડી અને પોતાને ગાદી પાછી મળે તો ઇંગ્લાંડમાં પ્રેસિયટેરીયન ધર્મ સમાજ સ્થાપવાનું તેણે વચન આપ્યું. આ વાતની ખબર પડતાં કોમવેલે ઇ. સ. ૧૬૪૮ના ડિસેમ્બરની ૭મી તારીખે કર્નલ પ્રાઇડને હસ્તકરી ટુકડી સાથે પાર્લામેન્ટના દરવાજા આગળ ઊભો રાખ્યો. પ્રાઇડે ૪૫ પ્રેસિયટેરીયન સભ્યોને કેદ કર્યા અને બાકીના ૧૦૦ સભ્યોને સભાગૃહમાં દાખલ થતા અટકાવ્યા. પાર્લામેન્ટમાંથી આમ વિરોધીપક્ષને દૂર કરવાનું પ્રાઇડનું આ કાર્ય Pride's Purge તરીકે જાણીતું છે.

(૬) ટુકડી પાર્લામેન્ટ (Rump Parliament):-

આંતરવિગ્રહ બંધ થયા પછી પાર્લામેન્ટમાં બે પક્ષ પડી ગયા હતા—પ્રેસિયટેરીયન અને ઇન્ડીપેન્ડન્ટ. પ્રેસિયટેરીયન પક્ષ હજુ રાજની તરફેણ કરતો માલમ પડવાથી કોમવેલે કર્નલ પ્રાઇડની મદદથી તે પક્ષના ૪૫ સભ્યોને કેદ કર્યા અને ૧૦૦ સભ્યોને પાર્લામેન્ટમાં બેઠક લેતા અટકાવ્યા. આથી પાર્લામેન્ટમાં હવે ૫૩ સભ્યો રહ્યા જે બધા ઇન્ડીપેન્ડન્ટ પક્ષના હતા. આ સભ્યોની સંખ્યા પાર્લામેન્ટના કુલ સભ્યોની દશમા ભાગની હતી તેથી તે ટુકડી પાર્લામેન્ટ (Rump Parliament) તરીકે જાણીતી છે. આ રમ્પ પાર્લામેન્ટે પોતાનાં ઉદ્દામ કાર્યો પાર પાડ્યાં. તેણે ચાર્લ્સ ઉપર પ્રજાના દ્રોહનો આરોપ મુક્યો અને તેના ન્યાય માટે ખાસ અદાલત નીમી. આખરે રાજને દેહાંત દંડની સજા કરવામાં આવી. પછી આ પાર્લામેન્ટે દેશનું રાજ્યતંત્ર ધડવાનું કાર્ય હાથ ધર્યું. ઉમરાવની સભાની જગ્યાએ ૪૧ સભ્યોની Council of State નીમવામાં આવી. છતાં રાજ્યવહિવટનો સમગ્ર અધિકાર કોમવેલને સોંપવામાં આવ્યો. તે વખતે કોમવેલને વલંદાઓ સાથે લડવું પડ્યું. આથી આ પાર્લામેન્ટને નવા કરો નાંખવાની ફરજ પડી. વળી એ રમ્પ પાર્લામેન્ટના સભ્યો હંમેશને માટેની પાર્લામેન્ટની બેઠક પચાવી પાડવા ઇચ્છતા હતા. આ સંજોગોમાં પ્રજા તેમજ કોમવેલ આ રમ્પ પાર્લામેન્ટથી કંટાળી ગયા. પાર્લામેન્ટની નવી ચુંટણીની જરૂરીયાત સ્પષ્ટ જણાતાં આ સભ્યોએ પોતાની બેઠક

કાયમ રહે તેની ગોઠવણ કરવા માંડી. કોમવેલને આ વાતની જાણ થતાં તે ગુસ્સે થયો અને જાતે સલામતીમાં દાખલ થઈ સધળા સભ્યોને હાંકી કાઢી સલામતીની કુચી પોતાના હાથમાં લઈ લીધી. આ રીતે લાંબા પાર્લામેન્ટના અવશેષરૂપ આ રમ્પ પાર્લામેન્ટનો કશો અંત આવ્યો.

(ફ) બેરબોન પાર્લામેન્ટ (Barebone Parliament.) :-

રમ્પ પાર્લામેન્ટનો અંત લાવ્યા પછી કોમવેલે Council of State ને પણ રદ કરી આપી. આથી વહિવટની તમામ સત્તા લશ્કરના અમલદારોના હાથમાં આવી પરંતુ કોમવેલને આ પસંદ નહોતું. આથી તેણે દરેક પરગણાના સંઘ (Congregation) મારફત ડાહ્યા ગણાતા અને પ્યુરિટન મર્મનીતિવાળા કુલ ૧૪૦ માણસોને એકઠા કર્યા અને તેમની એક પાર્લામેન્ટ બોલાવી. આ ૧૪૦ સભ્યો પૈકી ૫ સ્કોટલેન્ડનાં અને ૬ આયર્લેન્ડના પ્રતિનિધિઓ પણ હતા. આ પાર્લામેન્ટ ફક્ત પાંચ માસ ચાલી. તેના એક સભ્યનું નામ 'Barebone' હતું તે ઉપરથી આ નાની પાર્લામેન્ટનું નામ પણ Barebone Parliament કહેવામાં આવ્યું. આ પાર્લામેન્ટે કોમવેલને 'રાજ્યરક્ષક' Protector ની પદવી આપી લશ્કરને એકદમ સત્તા જોઈતી હોવાથી આ પાર્લામેન્ટ પોતાના મેળેજ જરૂર પાડતી થઈ.

(ગ) નૌકાયનનો કાયદો (Navigation Act) :-

વેપાર અને ઉદ્યોગધંધામાં કોમવેલના વખતમાં હોલેન્ડ આગળ હતું. વળી તેનું નૌકાબળ પણ ઉત્તમ હતું. યુરોપ તેમજ પૂર્વના દેશોના વેપારી માલ હોલેન્ડના ડચ લોકો પોતાના વહાણો મારફતે કરતા. આ વેપાર ધણી મોટાં પ્રમાણમાં ચાલતો હતો. આથી ડચ લોકોનો વેપાર અને તેઓની દરિયાઈ સત્તા તોડી પાડવા કોમવેલે નૌકાયનનો કાયદો (Navigation Act) પસાર કર્યો. આ કાયદાથી ઈંગ્લાંડમાં આવતો પરદેશી માલ ફક્ત અંગ્રેજ વહાણોમાં અથવા જે દેશમાંથી માલ આવતો હોય તેજ દેશનાં વહાણોમાં લાવવા દેવો એમ કાયદાથી દરાવવામાં આવ્યું. આ કાયદાથી ઈંગ્લાંડનો વેપાર તેમજ નૌકાબળ વધ્યાં. પરંતુ તેથી ઈંગ્લાંડ અને હોલેન્ડ વચ્ચે દરિયાઈ યુદ્ધો થયાં. તેમાં ઈંગ્લાંડને

વિજય થયો અને ઇંગ્લાંડની દરિયાઈ રૂતા સ્થપાઈ. ઇંગ્લાંડે આ નૌકા-યનો કાયદો પોતાનાં સંસ્થાનોને પણ ઇ. સ. ૧૬૬૦ માં લાગુ પાડ્યો. આગળ ઉપર આ કારણથી ઇંગ્લાંડ અને સંસ્થાનો વચ્ચે યુદ્ધ થયું.

(દ) આત્મભોગનો કાયદો (Self-denying Ordinance) આંતર ત્રિવિધ સમયે પાર્લામેન્ટમાં બે પક્ષ પડ્યા હતા-પ્રેસ્બિટેરિયન અને ઇન્ડીપેન્ડન્ટ. આમાં પ્રેસ્બિટેરિયન પક્ષનો વિચાર રાજસત્તા ફરી સ્થાપી દેશમાં પ્રેસ્બિટેરિયન ધર્મ સ્થાપવાની દગ્ગજ હતી. જ્યારે ઇન્ડીપેન્ડન્ટ પક્ષનો વિચાર રાજસત્તા નાશુદ કરી સધળી સત્તા પ્રજાના હાથમાં સોંપવાનો હતો. આ ઇન્ડીપેન્ડન્ટ પક્ષનો આગેવાન ક્રોમવેલ હતો. આ ઇન્ડી-પેન્ડન્ટ પક્ષે આત્મભોગનો કાયદો (Self-denying Ordinance) પસાર કરાવ્યો. આ કાયદાથી એવું ઠરાવ્યું કે પાર્લામેન્ટના દોઢ પચ્ચે સભાસદ લશ્કરી અમલદાર થઈ શકે નહિ. આથી ઇસેક્સ, ક્રોમવેલ વિગેરે આગેવાનોને રાજીનામું આપવું પડ્યું. પણ છ માસની મુદતમાં ફરીથી રાજવલિવટની બધી સત્તા ક્રોમવેલને આપવામાં આવી.

રાજ્યરક્ષક રિચર્ડ ક્રોમવેલ (૧૬૫૮-૧૬૫૯)

મુખ્ય બનાવો

૧. પાર્લામેન્ટ માં બે પક્ષો,
  ૨. રિચર્ડનું રાજીનામું.
  ૩. જનરલ મંડે ચાર્લ્સ રજીનો પક્ષ લીધો,
  ૪. રાજાશાહીની પુનઃ સ્થાપના (Restoration)
- (૧૬૬૦) (અ) બ્રેડાનું જાહેરનામું. (Declaration of Breda)

(Q. 20) What was the state of the Commonwealth after the death of Cromwell?

ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં ક્રોમવેલનાં મરણ પછી તેનો પુત્ર રિચર્ડ ક્રોમવેલ રાજ્યરક્ષક બન્યો. પરંતુ તેનો વિચાર રાજા કે પ્રજાનો સરદાર થવાનો નહોતો, તેનામાં સામાન્ય શક્તિ હતી. તે સાદો, આનંદી, નરમ

અને સદ્ગુણી હતો. તેનામાં તેના પિતાનાં સાહસ, વીરતા અને અનુનયન અભાવ હતો. તેના પિતા કરતાં તે જુદાજ સ્વભાવનો હતો.

કોમવેલ પોતાનાં જીવન દરમિયાન તો તલવારની મદદ વડે રાજ્ય સત્તા ટકાવી શક્યો હતો. પરંતુ એજ બતાવી આપે છે કે તેની રાજ્યવ્યવસ્થાથી પ્રજાને સંતોષ થયો ન હતો. એટલે તેનાં મૃત્યુની સાથેજ તેની વ્યવસ્થા પણ પડી જાગી. તેનું મૃત્યુ થતાંજ તેના વિરોધીઓ આગળ આવ્યા. પ્રજા લશ્કરી અમલથી તદ્દન કંટાળી ગઈ હતી. રિચર્ડ પોતાની પહેલી પાર્લામેન્ટ બોલાવી પરંતુ તે વખતે પણ તેમાં બે પક્ષ હતા. લશ્કરી અમલદારો સત્તાને માટે મહિા માંહે લડતા હતા. રિચર્ડના સ્વભાવને આવી ખટપટો અનુકુળ ન હતી. આથી તેણે ઇ. સ. ૧૬૫૯ માં પોતાના પદનું રાજીનામું આપવા વિચાર કર્યો. લશ્કરી અમલદારોએ તેને રમ્પ પાર્લામેન્ટ ફરીથી બોલાવવા સૂચવ્યું. પરંતુ રિચર્ડ આ ખટપટથી દૂર રહેવા ઇચ્છતો હતો એટલે તેણે રાજ્યરક્ષક તરીકે રાજીનામું આપ્યું અને ૮૫ વર્ષની ઉંમર સુધી શાંત જીવન ગાળ્યું.

રાજ્યરક્ષક તરીકે રિચર્ડ રાજીનામું આપ્યું એટલે લશ્કરીઅમલદારોએ રમ્પ પાર્લામેન્ટ ફરીથી બોલાવી અને તેની મદદથી લશ્કરી અમલ ફરીથી શરૂ કર્યો. પરંતુ લોકો આ સત્તાની વિરુદ્ધ હતા.

આ સંજોગોમાં કોમવેલનો માનીતો સરદાર મંક જે સ્કોટલેન્ડમાં વ્યવસ્થા બજાવવા રહ્યો હતો તેણે પણ કોમવેલની રાજ્યવ્યવસ્થાની નિષ્ફળતા જોઈ. આથી રાજાશાહીની પુનઃ સ્થાપના કરવા તેણે ખટપટ શરૂ કરી. તે વખતે ચાર્લ્સ ૧ લાનો પુત્ર ચાર્લ્સ ૨ જે હોલાન્ડમાં રહેતો હતો. મંકે ચાર્લ્સ સાથે સંદેશા ચલાવ્યા અને એક મોટું લશ્કર લઈ લંડન શહેરનો કબજો લીધો.

પછી તેણે સાંખી પાર્લામેન્ટ ફરીથી બોલાવી અને કોમવેલની રાજ્યવ્યવસ્થા ગેરકાયદેસર ઠરાવી. પછી ચાર્લ્સ સાથે ઐક્યાના કરાર કરવામાં આવ્યા અને ચાર્લ્સ હોલાન્ડથી ઇંગ્લાન્ડ પાછો આવતાં પ્રજાએ તેને રાજા તરીકે આનંદથી વધાવી લીધો. આ રીતે રાજાશાહીની પુનઃ સ્થાપના (Restoration) થઈ.

(Q 21) State the causes which brought about the Restoration of Charles II. What were its results ?

રાજાશાહીની પુનઃ સ્થાપનાનાં કારણો:-

- (૧) ક્રોમવેલનાં મરણ પછી તેની રાજ્યવ્યવસ્થા પડી ભાંગી અને રાજ્યસત્તા લશ્કરી અમલદારોના હાથમાં આવતાં તેઓ વધુ આપખુદ બન્યા.
- (૨) ક્રોમવેલના પ્યુરિટન સિદ્ધાંત પર રચાયેલી રાજ્યવ્યવસ્થાને લીધે પ્રજાના ઉત્સવો અને મોજમજાડનાં સાધનો બંધ કરવામાં આવ્યાં હોવાથી પ્રજા કંટાળી ગઈ હતી.
- (૩) લશ્કરી અમલદારોના ત્રાસથી પ્રજા ઊંકળ કંટાળી ગઈ હતી.
- (૪) પોતાની સામાન્ય શક્તિને લીધે રિચર્ડ રાજ્યરક્ષક તરીકે નિષ્ફળ નીવડ્યો અને રાજ્યસત્તા લશ્કરી અમલદારોના હાથમાં આવી.
- (૫) પ્રજા લશ્કરી અમલદારોથી છૂટવા રાજાશાહીની પુનઃ સ્થાપના ઇચ્છતી હતી.
- (૬) લોકો પ્યુરિટન ધર્મથી કંટાળ્યા હતા અને તેઓ ધાર્મિક સુધારા ઇચ્છતા હતા.
- (૭) એંગ્લિકન તથા પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથના લોકો ક્રોમવેલની ધર્મનીતિની વિરુદ્ધ હતા.
- (૮) ક્રોમવેલના આપખુદ અમલથી પ્રજા ત્રાસી ગઈ હતી.

રાજાશાહીની પુનઃ સ્થાપનાનું પરિણામ:-

રિચર્ડ ક્રોમવેલનાં રાજીનામા પછી લશ્કરી અમલદારોએ રાજ્ય-વડિવટ પોતાના હાથમાં લીધો. પણ સ્કોટલેન્ડમાં રહેતા જનરલ મંકે વિચાર્યું કે પ્રજા લશ્કરના ત્રાસથી કંટાળી ગઈ છે. આથી રાજાશાહીની અગત્યતા વિચારી તેણે ચાર્લ્સ રજાનો પક્ષ લીધો અને તેને ઈંગ્લેન્ડની ગાદી પર બેસાડ્યો અને દેશમાં વ્યવસ્થા સ્થાપી. આ નવી વ્યવસ્થાને પરિણામે દેશમાં શાંતિ સ્થપાઈ. ખેતી અને વેપાર ઉદ્યોગ વધ્યાં. લોકોના આનંદ ઉત્સવો ફરીથી ઉજવાવા લાગ્યા. પ્યુરિટન લોકોનું જોર ઓછું

અયુ. લશ્કરના અમલદારોનો તાસ દૂર થયો. ચાલ્સ ૨ જને ઇંગ્લાંડ બોલાવ્યો ત્યારે તેણે કેટલીક હિદાર શરતો કરી હતી. પરંતુ તેમાંની કેટલીક શરતોનો તેણે પાછળથી ભંગ કર્યો હતો.

(Q. 22) Write a short note on the Declaration of Breda.

ચાલ્સ ૨ જને રાજા તરીકે ઇંગ્લાંડ આવવાને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું ત્યારે તે હોલાંડના બ્રેડા શહેરમાં રહેતો હતો. તે વખતે જનરલ મંકની સલાહ પ્રમાણે ચાલ્સે બ્રેડા શહેરમાંથી એક જાહેરનામું (Declaration of Breda) બહાર પાડ્યું હતું. તેમાં ચાલ્સે પોતાની ભાવી રાજનીતિ વિષે કેટલાંક વચનો આપ્યાં તે નીચે પ્રમાણે હતા:—

- (૧) થઈ ગયેલી વાતો રાજા તથા પ્રજાએ વિસારી દેવી.
- (૨) અંતઃકરણપૂર્વક વર્તવાની સૈને છુટ આપવી.
- (૩) સૈનિકો તથા અમલદારોને પુરેપુરો પગાર ચુકવી આપવો.
- (૪) શકમંદ રાખસો સિવાય બધાને પાર્લામેન્ટ માંથી અ.પી. શકે.
- (૫) જાગીરદારોની જાગીર વિષેની તકરારનો ચુકાદો પાર્લામેન્ટે આપવો.
- (૬) રાજાએ પાર્લામેન્ટની સંમતિથી સંપૂર્ણ રાજકારભાર ચલાવવો.

આ વચનોથી પ્રજાને ખાતરી થઈ કે, ચાલ્સ પાર્લામેન્ટની સંમતિથી કારભાર ચલાવશે એટલે દેશમાંથી આપખુદ અમલનો નાશ થશે. ચાલ્સનાં વચનો પ્રમાણે હવે રાજા નીચેના કાર્યો આપખુદથી કરી શકશે નહિ:—

- (૧) રાજા કાયમી લશ્કર રાખી શકશે નહિ.
- (૨) રાજા પોતાની મરજી પ્રમાણે કર ઉધરાવી શકશે નહિ.
- (૩) સ્ટાર ચેમ્બર જેવી અન્યાયી કોર્ટો બંધ થશે.
- (૪) રાજ્યવહિવટની ચર્ચા પ્રજા છૂટથી કરી શકશે.
- (૫) પ્યુરિટનોનો જીલ્મી અમલ નાખુદ થશે.

આ પ્રમાણે ઐંગ્લાંડના જાહેરનામાંથી પ્રગળે સંપૂર્ણ સંતોષ થયે. આ જાહેરનામું ઘણું મહત્વનું હતું કારણ કે એ જાહેરનામા અનુસાર ઇંગ્લાંડમાં, પાર્લામેન્ટની સંમતિથી, રાજશાહીની ફરીથી સ્થાપના થઈ અને ચાર્લ્સ ૨ જાને રાજ તરીકે વધાવી લેવામાં આવ્યો. આખા દેશમાં રાજકીય, ધાર્મિક તેમજ સામાજિક સુધારાઓ દાખલ થયા.

ચાર્લ્સ ૨ જો (૧૬૬૦ થી ૧૬૮૫)

મુખ્ય બનાવો

૧. ચાર્લ્સ ૨ જાનું વિચિત્ર વર્તન.
૨. ચાર્લ્સ ૨ જો અને પાર્લામેન્ટ
  - (અ) ક્લેરેન્ડન કોડ (Clarendon Code).
  - (બ) કબલ મીનીસ્ટ્રી (Cabal Ministry).
  - (ક) હાબીસ કોર્પસ અક્ટ—Habeas Corpus Act.
- ૩ ચાર્લ્સ ૨ જાની પરદેશનીતિ—ડોવરના ધ્રુપા કરાર (Treaty of Dover).

(Q 23) State why the Restoration was received with great joy. How do you account for the subsequent unpopularity of Charles II?

કોમવેલના લશ્કરી અમલથી ઇંગ્લાંડની પ્રજા ત્રાસી ગઈ હતી. પ્યુરિટનોના હાથમાં રાજ્યસત્તા હોવાથી તેમના કડક નિયમો સર્વ લોકોને ફરજિયાત પાળવા પડતા. પ્યુરિટન નિયમ મુજબ દેશમાંથી સધળા આનંદ-હિસવો બંધ પડી ગયા હતા. કોમવેલના મરણ પછી તેનો પુત્ર રિચર્ડ રાજ્ય ચલાવવાને નાલાયક માલમ પડવાથી લશ્કરના અમલદારોએ સધળી રૂતા પોતાના હાથમાં લઈ લીધી. આથી દેશમાં સર્વત્ર અંધાધુંધી ફેલાઈ. રિચર્ડે પોતે જ રાજ્યરક્ષક તરીકે રાજનામું આપ્યું એટલે ઇંગ્લાંડની પ્રજાએ રાજસત્તા ફરીથી સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો. ચાર્લ્સ ૧ જા નો વડો પુત્ર ચાર્લ્સ ૨ જો જો ઇંગ્લાંડમાં રહેતો હતો.

તેણે ઐઝાનું જાહેરનામું બહાર પાડ્યું. તેની કલમો વચ્ચે પ્રજા ખુશ થઈ ગઈ અને ચાર્લ્સે ૨ જાન્યુઆરી સ્વાગત કર્યું અને તેને ઈંગ્લાંડના રાજા તરીકે વધાવી લીધો. ચાર્લ્સે પોતે આનંદી અને વિલાસી હોવાથી દેશમાં નાચ, નાટકો વિગેરે વધી પડ્યાં. સામાન્ય વર્ગના લોકોને આ જોઈતું હતું એટલે તેઓ પહેલાં તો ધણુજ રાજી થયા અને ચાર્લ્સના કારભારથી સંતોષ પામ્યા. પરંતુ થોડા વખતમાં જ ચાર્લ્સની અયોગ્ય નીતિથી અને વચન ભંગને લીધે તે અપ્રિય થવા લાગ્યો. તેના અયોગ્ય કામો નીચે પ્રમાણે હતાં :-

- (૧) તે પોર્ટુગલના કેથોલિક રાજાની પુત્રી સાથે પરણ્યો.
- (૨) પ્રજાપક્ષના કેટલાક આગેવાનો જેમણે આંતરવિચ્છેદમાં ભાગ લીધો હતો તેમને ફાંસી દીધી.
- (૩) ડંકર્કનું બંદર ફ્રાન્સને વેચીને મળેલો પૈસો મોજશોખમાં તેણે ખર્ચી નાખ્યો.
- (૪) કેથોલિક ધર્મ દેશમાં સ્થાપવા અને પાર્લામેન્ટની સત્તાનો નાશ કરી આપખુદ અમલ ચલાવવા માટે તેણે ફ્રાન્સના લુઇ ૧૪ માં સાથે ડોવરની ખાનગી સંધી કરી, અને આખરે લુઇને મળ્યો.
- (૫) લોકો પાસેથી દેવાં પેટે લીધેલાં નાણાં પાછાં આપવા તેણે ના કહી.
- (૬) પાર્લામેન્ટને ડરાવવા અને તેની સત્તાનો નાશ કરવા તેણે નવલગર સીપાઈઓનું કાયમી લશ્કર રાખ્યું.

આ કારણોને લીધે પાછળથી ચાર્લ્સ ૨ જે અપ્રિય થઈ પડ્યો. છતાં તે પ્રસંગ પ્રમાણે વર્તન ફેરવી નાંખતો અને તેથી જ પોતાનાં મરણ સુધી રાજ્યસત્તા પોતાના હાથમાં જાળવી શક્યો.

(Q. 24) Describe the character and policy of Charles II and show the importance of his reign.

- (અ) ચાર્લ્સ ૨ જાન્યુઆરી ચારિત્ર્ય: ચાર્લ્સ ૨ જાને ઈંગ્લાંડની ગાદી મળી ત્યારે તે યુવાન હતો. તેનો સ્વભાવ આનંદી અને મજાતાવડો હતો. રાજ્યકારભાર માટે તેને જરાયે કળવણી મળી નહોતી. તે

લ'ડમાં ઉછરેા હોવાથી મોજશોખ અને વિલાસમાજ આનંદ માનતો. તે સ્વાર્થવૃત્તિનો હતો. રાજ્ય તરીકેના કેટલાક આવશ્યક ગુણો તેનામાં હતા. તેને યોગ્ય માણસોની કદર કરતાં આવડતું, તે વખતને ઝાળખી કામ કરતો. પોતાના પિતાના જેવી સ્થિતિ ન થાય તે માટે ચાલ્સ' ર જો ચેતવણી રાખતો હતો. સ્વાર્થી વર્તનને લીધે સ્વાર્થ સિવાયનું તે એકે કાર્ય કરતો નહિ. પાર્લામેન્ટનાં કાર્યમાં તે માથુ મારતો નહિ છતાં પોતે આપખુદ વર્તન ચલાવતો, તેમ છતાં જ્યારે પ્રજામત વિરુદ્ધ જતો ત્યારે તે નમતું આપી દેતો.

(જ) ચાલ્સ' ર જાની રાજ્યનીતિ : અનિયંત્રિત રાજ્યસત્તા ચલાવવાનો ચાલ્સ' ર જાનો હેતુ હતો. વળી તેને કેથોલિક ધર્મ દેશમાં સ્થાપવો હતો. ઐરિશ જાહેરનામાંથી આપેલા વચનો તેણે અમરાઇ પર મુક્યાં અને આંતરવિચરમાં ભાગ લેનારા આગેવાનો પર વેર લીધું. છતાં પોતાની ગાદી ટકાવવાનો તેનો હેતુ હોવાથી તે હંમેશા પ્રજામતને પ્રસંગ આવે નમતું આપી દેતો.

(ક) ચાલ્સ' ર જાના અમલની ઉપયોગિતા : રાજ્યકારભારની દૃષ્ટિએ ચાલ્સ' ર જાનો સમય અતિમહત્વનો છે. તે સમયમાં લોકોને સ્પષ્ટ માલમ પડ્યું કે વ્યવસ્થિત રાજ્ય કારભાર માટે રાજા, આમસમા અને અમીર મંડળ એ ત્રણે જરૂરનાં છે. હુબી-અસ ફારપસ એકટ પસાર થવાથી લોકોનું વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય જળવાયું અને જુદી રાજસત્તા નરમ પડી. પ્રવાનો રાજાને નહિ પણ પાર્લામેન્ટને જવાબદાર છે એ સિદ્ધાંત તેના સમયમાં સ્થાપન થયો. પાર્લામેન્ટમાં વ્હીગ અને ટોરી નામના બે સ્વતંત્ર પક્ષો પડ્યા અને આથી પાર્લામેન્ટ પોતાના હક્ક મેળવવા સમર્થ થઇ પાર્લામેન્ટે મંજૂર કરેલાં નાણાનો ઉપયોગ તેજ કામ માટે થવો જોઇએ એવો રિવાજ ચાલુ થયો. રાજાના ખાનગી ખર્ચ માટેની રકમ પાર્લામેન્ટે મંજૂર કરવાની પ્રથા શરૂ થઇ. ચાલ્સ'ની પરદેશનીતિથી ઈંગ્લંડ ક્રાંતિથી નમળું પડ્યું. ચાલ્સ' રાજાના સમયમાં અમેરિકામાં નવાં સંસ્થાનોની સ્થાપના થઇ અને નૌકાયનનો કાયદો ચાલુ હોવાથી આ સંસ્થાનોમાં ઇંગ્લંડનું હિત સમાયેલું છે એ નક્કી થયું.

(Q. 25) Give a short account of the relation between Charles II and his Parliament.

Or

Describe briefly the struggle for supremacy between Charles II and his Parliament.

- (અ) કન્વેન્શન પાર્લામેન્ટ: (૧૬૬૧) આ પાર્લામેન્ટે ચાર્લ્સ રાજાને ઇંગ્લંડની ગાદી પર બેસાડ્યો અને અમિર ઉમરાવોની જરૂત થયેલી જાગીરો પાછી અપાવી. ચાર્લ્સે તે પાર્લામેન્ટ બરખાસ્ત કરી.
- (બ) કેબેલિયર પાર્લામેન્ટ: (૧૬૬૧) (૧) કલેરેન્ડનનો કારભાર:— કન્વેન્શન પાર્લામેન્ટ બરખાસ્ત કરી તેજ વર્ષમાં ચાર્લ્સે બીજી પાર્લામેન્ટ બોલાવી. તેમાં રાજાના પક્ષના ઘણા સભ્યો હોવાથી તે કેબેલિયર પાર્લામેન્ટ તરીકે ઓળખાઈ. એ પાર્લામેન્ટનો પ્રધાન કલેરેન્ડન નામે હતો. ચાર્લ્સ રાજાની આ પાર્લામેન્ટ સંપૂર્ણ રાજપક્ષની હતી. તે વખતે પરદેશ સાથે વેપાર કરવાના ખાસ હક્કો માટે ઇંગ્લંડ અને હોલંડ વચ્ચે લડાઈ શરૂ થઈ હતી પાર્લામેન્ટે આ લડાઈ માટે નાણાં મંજૂર કર્યાં. પરંતુ તે નાણાં ચાર્લ્સે મોજશોખમાં ઉડાવી દીધાં અને પાર્લામેન્ટ પાસે ફરીથી નાણાંની માગણી કરી. તે પાર્લામેન્ટે મંજૂર કરી નહિ આથી ચાર્લ્સે આ સભા મુલતવી રાખી. હોલંડ સાથેના યુદ્ધમાં ઇંગ્લંડનો પરાજય થયો વળી પૈસા મેળવવા કલેરેન્ડને ડંકડે બાંદર ક્રાન્સને વેચ્યું, અને પ્યુરિટનો સામે 'કલેરેન્ડન કોડ' ના સખત ધાર્મિક કાયદાઓ લગાડ્યા. હોલંડ સાથેની લડાઈમાં પરાજય, ડંકડેનાં વેચાણ અને પ્યુરિટનો સામેના સખત કાયદાઓ માટે પાર્લામેન્ટે કલેરેન્ડન પર કામ ચલાવવાનો ઠરાવ કર્યો. આ સાંજળી કલેરેન્ડન ક્રાન્સ નાસી ગયો. ચાર્લ્સે રાજાએ આ પાર્લામેન્ટને પણ મુલતવી રાખી.
- (૨) કેબલ મીનીસ્ટ્રી:—ત્યારપછી ચાર્લ્સે રાજાએ પોતાના પક્ષના અને વિશ્વાસુ માણસોનું એક સલાહકાર મંડળ 'કેબલ મીનીસ્ટ્રી'

ખનાવ્યું. આ પ્રધાન મંડળે ફ્રાન્સ વિરૂદ્ધ ઇંગ્લંડ, હોલંડ અને સ્વીડનનો એક સંઘ રચાવ્યો. પરંતુ તે અરસામાં ફ્રાન્સના લુઇ ૧૪ માએ ચાલ્સ સાથે ડાવરના છુપા કરાર કર્યા આ કરાર પ્રજા વિરૂદ્ધ હતો. આ કરાર કરવામાં ચાલ્સનો હેતુ લુઇ પાસે નાણાંની મદદ મેળવી પાર્લમેન્ટની સત્તા નાબૂદ કરવાનો હતો. વળી ચાલ્સ પ્રજા પાસેથી કરજે લીધેલાં નાણાં પાછાં આપવા ના પાડી. આથી પ્રજામાં અસંતોષ ફેલાયો. વળી તેણે ધર્મ સ્વાતંત્ર્યનો કાયદો (Declaration of Indulgence) પસિદ્ધ કરી કેથોલિકો અને બીજા નોનકોન્ફેશનલ મીસ્ટો વિરૂદ્ધના કાયદા રદ કરી તેમને ધાર્મિક છૂટ આપી. લુઇ ૧૪ મા સાથે ખુલ્લી રીતે ભેગા મળીને તેણે હોલંડ સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. પરંતુ નાણાંની જરૂર પડતાં તેને પાર્લમેન્ટની સહા ફરીથી બોલાવવી પડી. આ માટે ચાલ્સે ધર્મ સ્વાતંત્ર્યનું જાહેરનામું રદ કર્યું અને ટેસ્ટ એક્ટ પર સહી કરી પોતે એપિસ્કોપેલિઅન ધર્મમાં માને છે એમ જાહેર કર્યું. આથી કેથોલિકોને પ્રધાન મંડળમાંથી દૂર થવું પડ્યું. કેબલનો કારભાર નિષ્ફળ નીવડ્યો. હોલંડ સામેનું યુદ્ધ બંધ થયું. આ કારણથી કેબલ પ્રધાન મંડળ ભાંગી પડ્યું.

(૩) ડેન્માર્કનો કારભાર:—ત્યારપછી ઇ. સ. ૧૬૭૪ માં ડેન્માર્કે પ્રધાનપદ મળ્યું. ડેન્માર્કે હોલંડ સાથે સંધી કરી. પરંતુ લુઇ ખાનગી રીતે લગ્ન ચાલ્સને નાણાંની મદદ આપતો હતો. આ વાતની પાર્લમેન્ટને ખબર પડતાં પાર્લમેન્ટે ડેન્માર્કને પણ તેમાં સંડોવ્યો અને તેના ઉપર રાજદ્રોહનો આરોપ મુક્યો. ચાલ્સ આની વિરૂદ્ધ હતો. આથી તેણે ઇ. સ. ૧૬૭૯ માં આ કેવેલિયર પાર્લમેન્ટ બરખાસ્ત કરી.

(ક) વિદ્વગ પાર્લમેન્ટ :—કેવેલિયર પાર્લમેન્ટ બરખાસ્ત થઇ તે પહેલાં ઇંગ્લંડમાં વિદ્વગ પક્ષ સમજા થયો હતો અને તેનો આગેવાન શેફ્ટસબરી હતો. ચાલ્સે ૨ જાએ ઇ. સ. ૧૬૭૯ માં ત્રીજી પાર્લમેન્ટ બોલાવી તેમાં આ વિદ્વગ પક્ષની બહુમતી હતી. આ પાર્લમેન્ટે દેશમાં કેટલાક ઉપયોગી કાયદાઓ કર્યા. તેણે વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનો કાયદો

(Habeas Corpus Act) પસાર કર્યો. ત્યારપછી એ પાર્લમેન્ટ કેથોલિક ધર્મ પાળતા જેમ્સ ૨ અને ઇંગ્લંડની ગાદી પર આવતો અટકાવવા Exclusion Bill રજુ કર્યું. તેમાં શેફ્ટસબરી આગેવાન હતો. ચાર્લ્સ આથી વિરુદ્ધ હતો. તેણે શેફ્ટસબરીને બરતરફ કર્યો અને પાર્લમેન્ટ બરખાસ્ત કરી.

(ઢ) ત્યારપછી બે વર્ષ સુધી ચાર્લ્સ પાર્લમેન્ટ વિના અમલ ચલાવ્યો.

(ઙ) ઇ. સ. ૧૬૮૧ માં તેણે ઓક્સફર્ડમાં ફરી પાર્લમેન્ટ બોલાવી. તે વખતે તેને નાણાંની જરૂર નહોતી. આ પાર્લમેન્ટ પણ ચાર્લ્સનાં વર્તનની વિરુદ્ધ હોવાથી તે તેણે બરખાસ્ત કરી.

(ફ) ઇ. સ. ૧૬૮૨ થી ૧૬૮૫ સુધી ચાર્લ્સ પાર્લમેન્ટ વિના અમલ ચલાવ્યો. લુઇ પાસે નાણાં મેળવી તેણે સ્થાયી લશ્કર બનાવ્યું. અને 'રાજના ઇશ્વરદત્ત લક્ષ' ની પોતાની માન્યતા તેણે બહાર પાડી.

(Q. 26) Write short notes on :—

- (a) Cabal Ministry; (b) Clarendon Code; (c) Treaty of Dover; (d) Habeas Corpus Act.

(અ) કેબલ પ્રધાન મંડળ (Cabal ministry) :—

ચાર્લ્સ ૨ બના સમયમાં કેવેલિયર પાર્લમેન્ટ વખતે કેબલ પ્રધાન મંડળ રાજના સલાહકાર મંડળ તરીકે સ્થપાયું હતું, તેના પાંચ સભાસદો ક્લીફોર્ડ, આરલીંગ્ટન, બકીંગહામ, એશમી અને લોર્ડરસેલ હતો. આ પાંચેના નામના પહેલા અક્ષર ઉપરથી તે 'કેબલ મીનીસ્ટ્રી' કહેવાય. આ પ્રધાનમંડળે ફ્રાન્સ વિરુદ્ધ ઇંગ્લંડ, હોલંડ અને સ્વીડનનો ત્રિરાજ્યસંધ સ્થાપ્યો. છતાં ચાર્લ્સ લુઇ સાથે ડોવરના છુપા કરાર કર્યા અને તેથી ચાર્લ્સ ફ્રાન્સના રાજનો આશ્રિત બન્યો. વળી ચાર્લ્સ ધાર્મિક છુટકું જાહેરનામું (Declaration of Indulgence) બહાર પાડ્યું અને કેથોલિકોને ધાર્મિક છુટ આપી કેબલ પ્રધાનમંડળના સભ્યો એકમત નહિ હોવાથી ચાર્લ્સ તેમની મદદથી પોતાનું ધાર્યું કરી શક્યો. આથી કેબલ

પ્રધાનમંડળનો કારભાર નિષ્ફળ નીવડ્યો. કેવેલિયર પાર્લામેન્ટે આ પ્રધાનમંડળનો નાશ કર્યો.

(બ) ક્લેરેન્ડન કોડ (Clarendon Code):— ચાર્લ્સ ૨ જની કેવેલિયર પાર્લામેન્ટનો પ્રધાન ક્લેરેન્ડન નામે હતો. પોતાના અમલ દરમ્યાન તેણે કેટલાક કાયદાઓ દાખલ કર્યા તે ક્લેરેન્ડન કોડ નામે જાણીતા છે. ક્લેરેન્ડનના કાયદાઓ :—

(૧) કોરપોરેશન એક્ટ :— આ કાયદાથી પ્યુરિટનોને મ્યુનિસિપાલિટીના કારભારમાં ભાગ લેતા અટકાવ્યા (૧૬૬૧)

(૨) એક્ટ આન્ડ યુનિફોર્મીટી :— આ કાયદાથી ઇંગ્લંડ અને વેલ્સના બધા ધર્મગુરુઓને એકજ પાર્થનાપોથી વાપરવા ઠરાવ્યું (૧૬૬૨)

(૩) કન્વેન્ટિકલ એક્ટ :— આ કાયદાથી ખાનગી દેવળોમાં ભેગા મળી પ્રાર્થના કરવાની મનાઇ કરવામાં આવી (૧૬૬૪)

(૪) ડાયવિ માઈલ એક્ટ :— આ કાયદાથી એમ ઠરાવ્યું કે જોયો પાર્થનાપોથીનો સ્વીકાર કરે નહિ તેઓને શહેરથી પાંચ માઇલની દૂરમાં રહેવું નહિ. (૧૬૬૫)

ક્લેરેન્ડને ઉપર પ્રમાણે પ્યુરિટનો વિરુદ્ધ કાયદા કરી ટ્રેથોલિક ધર્મ પ્રત્યે પક્ષપાત બતાવ્યો. વળી ચાર્લ્સ ૨ જનએ હોલંડ વિરુદ્ધ લડાઇ કરવા પાર્લામેન્ટે મંજૂર કરેલાં નાણાં મોજશોખમાં ઉડાવી દીધાં. હોલંડ સામે યુદ્ધમાં ઇંગ્લંડનો પરાજય થયો. ક્લેરેન્ડને નાણાં મેળવવા ડંકકંનું બંદર ફ્રાન્સને વેચી દીધું. આ કારણોને લઈને પાર્લામેન્ટે ક્લેરેન્ડન ઉપર ક્રોધ ચલાવવા નક્કી કર્યું. આથી ક્લેરેન્ડન ફ્રાન્સ નાસી ગયો.

(ક) ડોવરના છુપા કરાર (Secret Treaty of Dover):— ચાર્લ્સ ૨ જના સમયમાં કેબલ પ્રધાનમંડળે ઇંગ્લંડ, હોલંડ અને સ્વીડન વચ્ચે ફ્રાન્સ વિરુદ્ધ ત્રિરાજ્યસંધ સ્થાપ્યો પરંતુ ફ્રાન્સના રાજા લુઇ ૧૪ માંએ ચાર્લ્સ ૨ જ સાથે ડોવરના છુપા કરાર કરી આ સંધ તોડ્યો. આ કરારની કલમો નીચે પ્રમાણે હતી :—

- (૧) ચાર્લ્સ પોતે કેથોલિક પંથનો છે એમ જાહેર કરવું.
- (૨) હોલંડ સામે લડવામાં ચાર્લ્સે ફ્રાન્સને મદદ કરવી.
- (૩) લુઇ ૧૪ માએ ચાર્લ્સને દર સાલ ત્રણ લાખ પાઉંડની મદદ આપવી.

(૪) લુઇએ પ્રજા વિરુદ્ધ ચાર્લ્સને કેન્દ્ર લશ્કરની મદદ આપવી. ઉપર પ્રમાણે છુપા કરાર કરી ચાર્લ્સે ૨ જાનો હેતુ પૈસા મેળવીને તેના જોર ઉપર પાર્લમેન્ટની સત્તા નાબુદ કરવાનો હતો. આ છુપા કરારથી ચાર્લ્સે ફ્રાન્સનો આશ્રિત બન્યો અને યુરોપમાં ઈંગ્લંડને બદલે ફ્રાન્સનું વર્ચસ્વ સ્થપાયું.

(૬) વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનો કાયદો (Habeas Corpus Act):—

ઈ. સ. ૧૨૧૫ માં પસાર થયેલા મેગનાકાર્ટાની કલમે પ્રમાણે ઈંગ્લંડમાં પ્રજાને એવો હક્ક મળ્યો હતો કે તે દરેક કેદીનો કોર્ટ આગળ ન્યાય ચલાવવા ન્યાયાધિશને વિનંતિ કરી શકે અને ન્યાયાધિશે દરેક કેદીને ન્યાય માટે પોતાની આગળ રજુ કરવા જોલના અધિકારીને હુકમ કરવો. સ્ટુઅર્ટ રાજાઓ પ્રજાની સ્વતંત્રતાનો આ હક્ક કચડી નાખી પોતાના વિરોધીઓને લાંબો વખત સુધી જેલમાં પુરી રાખતા. આથી ઈ. સ. ૧૬૭૯ માં ચાર્લ્સ ૨ જાનો વખતમાં શેફ્ટસબરી નામના પ્રધાને રાજાની સત્તા મર્યાદિત કરવા અને પ્રજાની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવા Habeas Corpus Act નામે કાયદો પાર્લમેન્ટમાં પસાર કરાવ્યો. આ કાયદાની કલમે નીચે પ્રમાણે હતી:—

(૧) રાજપ્રોહના ગુન્દા સિવાય બીજા કોઇપણ ગુન્દાની તપાસ ન્યાયની કચેરીમાં થવી જ જોઇએ એવી માગણી કેદી કરે તો ન્યાયાધિશે જોલના અધિકારીને હુકમ કરી તે કેદીને ૨૦ દિવસની અંદર ન્યાય આપવાની વ્યવસ્થા કરવી.

(૨) ન્યાયની કચેરીએ છોડી મુકેલા કેદીને તેજ ગુન્દા માટે ફરીથી કેદ પકડી શકાય નહિ.

(૩) કોઇપણ કેદીને પરદેશમાં પકડી શકાય નહિ.

પ્રજા સ્વાતંત્ર્યનો આ કાયદો ઈંગ્લંડની સ્વતંત્રતાના પાયારૂપ મનાય છે અને તેની ગણના મેગ્નાકાર્ટા, પીટીશન ઓફ રાઇટ્સ અને બીલ ઓફ રાઇટ્સના જોડીજ થાય છે.

(Q. 27) Describe the Foreign Policy of Charles II.

ચાર્લ્સ ૨ જો ગાદીએ આવ્યો તે વખતે શરૂઆતમાં પ્રજા તેનાં કાર્યોથી ખુશ થઇ ગઇ હતી. પરંતુ ચાર્લ્સનું ધ્યેય મોજશોખ કરવાનું હતું. પરંતુ આ માટે નાણાંની જરૂર હતી. તે નાણાં માટે પાર્લિમેન્ટની મંજૂરી તેને મેળવવી પડતી. પાર્લિમેન્ટની આ દખલગીરીથી છૂટવા ચાર્લ્સે ફ્રાન્સના રાજા લુઇ ૧૪ માની મિત્રતા મેળવી. લુઇનો વિચાર ઈંગ્લંડને હાથ પર રાખી હોલંડના ડચ લોકોને હરાવી પરદેશો સાથેનો વેપાર પોતાના હાથમાં લઇ લેવાનો અને ઈંગ્લંડમાં કેથોલિક રાજસત્તા સ્થાપવાનો હતો. પરંતુ ઈંગ્લંડમાં કેમલ પ્રધાન મંડળે ફ્રાન્સ વિરુદ્ધ ઈંગ્લંડ, હોલંડ અને સ્વીડનનો ત્રિરાજ્યસંઘ સ્થાપ્યો. આથી લુઇએ ચાર્લ્સને લાંચ આપી ફાડ્યો અને તેની સાથે ડોવરના છુપા કરારો કર્યા આ કરારોની ખબર મળતાં પાર્લિમેન્ટે તેનો વિરોધ કર્યો. છતાં ચાર્લ્સે તેની પરવા કરી નહિ ત્રિરાજ્યસંઘના કરાર થયેલા છતાં હોલંડ સામે ચાર્લ્સે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. પણ તેમાં ઈંગ્લંડનો પરાજય થયો અને ઈંગ્લંડે આખરે ગુમાવી. ડોવરના કરારથી ઈંગ્લંડ ફ્રાન્સનું આશ્રિત બન્યું હતું, વળી ડંકર્ક બંદર પણ ફ્રાન્સને વેચી દેવામાં આવ્યું. આ કારણોથી ચાર્લ્સ ૨ જની ખરાબ પરદેશનીતિને લીધે યુરોપમાં ઈંગ્લંડની મહત્તા તદ્દન ઘટી ગઇ.

જેમ્સ ૨ જો (૧૬૮૫ થી ૧૬૮૮)

મુખ્ય બનાવો.

૧. જેમ્સના બીન કાયદેસર કાર્યો.

૨. ૧૬૮૮નો શાંત રાજ્યવિપ્લવ.

(Q. 28) Mention some of the unconstitutional measures of James II and show how they led to the Revolution of 1688.

દેશના કાયદા પ્રમાણે વર્તવાનું વચન આપી જેમ્સ ૨ જે ઈંગ્લેન્ડની ગાદી ઉપર બેઠો હતો છતાં ખીજ રટુઅર્ટ રાજાઓની માફક તેનામાં પણ 'રાજાના ઇશ્વર દત્ત હક્ક' ની માન્યતા વસી હતી. પરંતુ તેનામાં ચાર્લ્સ ૨ જાની માફક સમય ઓળખવાની શક્તિ નહોતી. તેણે શરૂઆતમાં જ નીચે પ્રમાણે ખીનકાયદેસર કાર્યો કર્યાં:—

- (૧) કેથોલિકોને શિક્ષા કરવાનો કાયદો મુલતવી રાખ્યો.
- (૨) ખીન કાયદેસર જકાત અને કર નાખ્યા.
- (૩) કસોટીનો કાયદો (Test Act) રદ કર્યો અને કેથોલિકોને લશ્કરી અમલદારો નીમ્યા.
- (૪) રાજ્યની ખીજ ઉંચી નોકરીઓ કેથોલિકોને આપી.
- (૫) સ્થાયી લશ્કરની મદદથી આપખુદ સત્તા જમાવી.
- (૬) ધર્મ છુટનું જાહેરનામું બહાર પાડી કેથોલિકો તરફ પક્ષપાત બતાવ્યો.
- (૭) ધર્મ છુટનું જાહેરનામું નહિ વાંચવા માટે સાત ધર્મગુરુઓને કેદ પકડ્યા.
- (૮) ન્યાયખાતું જેમ્સે પોતાના હાથમાં લઈ લીધું, અને હાઇ કમીશન કોર્ટ ફરીથી સ્થાપી.

જેમ્સ પોતે કેથોલિક હતો અને કેથોલિક તરફ તેને પક્ષપાત હતો એમ પ્રજાને લાગ્યું. વળી જેમ્સે દેશના કાયદાઓનો જાહેર રીતે ભંગ કર્યો અને પાર્લામેન્ટનું અપમાન કર્યું. આ બધાં કારણોને લીધે દેશમાં હાહાકાર ફેલાયો અને પરિણામે જેમ્સને ગાદી પરથી ઉઠાડી મુકી તેની જગ્યાએ તેની પુત્ર મેરી અને જમાઇ વિલિયમને ઈંગ્લેન્ડની ગાદી પર બેસાડવા માટે ઇ. સ. ૧૬૮૮માં એક શાંત બળવો કરવામાં આવ્યો.

(Q. 29) Give the Causes of the Revolution of 1688

ઈ. સ. ૧૬૮૮ના શાંત રાજ્ય વિપ્લવનાં કારણો:—

- (૧) જેમ્સ ૨ જે 'રાજાના ઇશ્વર દત્ત હક્ક'ના સિદ્ધાંતમાં માનતો હતો અને તેથી તેણે દેશના કાયદા વીરૂદ્ધ વર્તન ચલાવ્યું. તેણે

ટેસ્ટએક્ટ અને હેબીઅસ કોરપસ એક્ટનો લાંગ કર્યો અને ડ્યુક ઓફ મન્મથે કરેલાં બંડમાં ભાગ લેનારાઓની નિર્દય કતલ કરી. આથી પ્રગ્ન તેના તરફ ગુસ્સે થઇ.

- (૨) જેમ્સ પોતે કેથોલિક હતો અને કેથોલિક ધર્મ દેશમાં સ્થાપવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો. ધર્મ છૂટનું જાહેરનામું પસિદ્ધ કરી તેણે કેથોલિકોને રાજ્યની ઉચી પદ્વીઓ આપી તથા લશ્કરમાં અમલદારો નીમ્યા. પોપના વકીલનું તેણે જાહેર સ્વાગત કર્યું. વળી ગુન્હેગાર ઠરેલા કેથોલિકોને પણ તેણે માફી આપી. આ પક્ષપાતને લીધે બીજા ધર્મના અનુયાયીઓ વિરોધી બન્યા.
- (૩) જેમ્સે કાયમી લશ્કર વધાર્યું અને તેની મદદથી પ્રગ્નને દાખમાં રાખવા પ્રયત્ન કર્યો. લંડન પાસે તેણે ૧૩,૦૦૦ માણસોનું લશ્કર રાખ્યું.
- (૪) હુઘ ૧૪મા સાથે મિત્રતા રાખી તેની પાસે દર સાલ નાણાં મેળવ્યાં.
- (૫) ગેરકાયદેસર કામો માટે વિરોધ થતાં જેમ્સ પાર્લામેન્ટ બરખાસ્ત કરવા લાગ્યો.
- (૬) જેમ્સને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થવાથી લોકોને લાગ્યું કે જેમ્સ પછી તેનો પુત્ર ગાદીએ આવતાં તે પણ તેનીજ રાજ્યનીતિ કાયમ રાખશે.
- (૭) જેમ્સે ધાર્મિક છૂટનું જાહેરનામું જાહેરમાં દરેક દેવળોમાં વાંચવાનું ફરમાન કાઢ્યું. આ હુકમ વીરુદ્ધ સાત ધર્માધિકારીઓ થયા. તેમણે એ ફરમાન વાંચવા ના પાડી. આથી જેમ્સે તેમને કેદ કર્યા અને ન્યાયની કચેરીમાં કેસ ચલાવ્યો. આથી પ્રગ્ન ભારે રોષે ભરાઇ. આખરે આ સાત ધર્મગુરુઓ નિર્દોષ ઠર્યાં.
- (૮) ઉપર પ્રમાણેનાં વિરોધી રાજ્ય ધોરણને લીધે પ્રગ્નએ જેમ્સ ૨ જાની પુત્રી મેરી અને તેના પતિ વિલિયમ ઓફ ઓરેન્જને ઇંગ્લાંડની ગાદી સ્વીકારવા આમંત્રણ આપ્યું અને તેનો તેમણે સ્વીકાર કર્યો એમ સાંભળતાંજ જેમ્સ ૨ જો ફ્રાન્સ નાસી ગયો. વિલિયમે આવી પ્રગ્ન હક્કના ખરડા પર સહી કરી તે ઇંગ્લાંડની ગાદી ઉપર બેઠો.

આ રીતે ઇ. સ. ૧૬૮૮નો શાંત રાજ્ય વિપ્લવ એકપણ લોહીરૂં
ટીપું પાડ્યા વગર સંપૂર્ણ થયો.

(Q. 30) What were the effects of the Revolution of 1688 on (a) the powers of the King, (b) the standing army, (c) the appointment of ministers and (d) the position of the judges.

Or

Relate briefly the benefits of the Revolution of 1688.

Or

What notable changes did the Revolution of 1688 make in the English Government?

Or

Show the importance of the Revolution of 1688.

Or

Why is the Revolution of 1688 called glorious in the English History? Give your reasons.

ઈ. સ. ૧૬૮૮ ના શાંત રાજ્ય વિપ્લવની અસર:—

(અ) રાજ સત્તા ઉપર:—‘રાજના ઇશ્વરદત્ત હક્ક’નો સિદ્ધાંત નાબુદ થયો. રાજ પાર્લામેન્ટની સંમતિ વગર કાંઈપણ ફેરફાર કરી શકે નહિ તેમજ કાંઈ પણ કાયદો બંધી શકે નહિ. દેશના બધા કાયદા સામાન્ય પ્રજાને તેટલાજ રાજાને બંધનકર્તા ગણાશે. રાજાનું પદ પાર્લામેન્ટની મરજી ઉપર આધાર રાખશે. પાર્લામેન્ટની સંમતિ વિના રાજ્ય-કારભાર ચલાવી શકાશે નહિ. રાજ્યને લગતા પ્રશ્નો પર પાર્લામેન્ટને ચર્ચા કરવાની સંપૂર્ણ છૂટ આપવામાં આવશે. રાજ્યની તીજેરી પર પાર્લામેન્ટનો સંપૂર્ણ અધિકાર રહેશે. રાજ પાર્લામેન્ટ વગર રાજ્ય

અજ્ઞાતી શકશે નહિ રાજના ખર્ચને માટે પાર્લામેન્ટે દર વરસે અમુક રકમ આપવી. આથી રાજસત્તા મર્યાદિત બની.

(બ) સ્થાયી લશ્કર ઉપર:—૧૬૮૮ ના રાજ્ય વિપ્લવને અંતે લશ્કર ઉપરનો તમામ કાબુ પાર્લામેન્ટના હાથમાં આવ્યો. શાંતિના સમયમાં રાજા સ્થાયી લશ્કર રાખી શકે નહિ એમ ડરાવ્યું વળી જો સ્થાયી લશ્કર રાખવાની જરૂર પડે તો રાજાએ તેના ખર્ચની રકમ દર વરસે પાર્લામેન્ટ પાસે મંજૂર કરાવવી. આ કાયદાને મ્યુટીની એક્ટ કહે છે.

(ક) પ્રધાનોની નિમણૂક ઉપર:—રાજ્યવિપ્લવ અગાઉ રાજા પોતે પોતાના પ્રધાનોની નિમણૂક કરતો હતો. પણ રાજ્યવિપ્લવ પછી એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે આમની સલામાં બહુમતિ ધરાવતા પક્ષમાંથીજ રાજાએ પ્રધાન મંડળ નીમવું. પ્રધાન મંડળની સંયુક્ત જોખમદારીની પ્રથા ત્યારથીજ શરૂ થઈ.

(દ) ન્યાયાધિશેષ ઉપર:—રાજ્ય વિપ્લવ અગાઉ ન્યાયાધિશેષ રાજાની મરજી પ્રમાણે ન્યાય આપતા. પણ ત્યારપછી ન્યાયાધિશેષ સ્વતંત્ર બન્યા અને કાયદા પ્રમાણે ન્યાય આપવા લાગ્યા.

ઉપરની અસરો ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે રાજ્યવિપ્લવથી દેશમાં મર્યાદિત રાજ્યતંત્ર સ્થપાયું અને રાજાની આપખુદ સત્તા નાશ પામી. આ વિપ્લવમાં એક પણ લાલ્છીનું ટીપું રેડ્યા વગર રાજ્યસત્તાની ફેરફારી થઈ અને તેથીજ તે ઇતિહાસમાં Glorious Revolution તરીકે જાણીતો છે.

વિનિયમ ૩ જે અને મેરિ (૧૬૮૯ થી ૧૭૦૨)

૧. રાજ્યવિપ્લવ પછીની ઈંગ્લેન્ડની રાજ્યવ્યવસ્થા.

(અ) પ્રજાદકતો ખરડો (Bill of Rights)

(બ) મ્યુટીની એક્ટ

(ક) એક્ટ ઓફ સેટલમેન્ટ.

(દ) કેબીનેટ પદ્ધતિ

૨. નોંધ:—ગ્લેઝની કતલ

(Q. 31) How was the English Constitution settled after the Revolution of 1688?

ઇ. સ. ૧૬૮૮ના શાંત રાજ્ય વિપ્લવ પછી પાર્લામેન્ટની સત્તા એક છે એમ ઠર્યું અને રાજાની સત્તા મર્યાદિત બની. વિલિયમ ત્રીજાને પ્રજા તરફથી ઈંગ્લેન્ડની ગાદી મળી. આથી રાજાનું પદ પ્રજાના હાથમાં છે એમ સાબીત થયું. વળી ૧૬૮૮ પછી વિલિયમ પાસે પાર્લામેન્ટે રાજસત્તાના નિયમન માટે પ્રજા હક્કનો ખરો (Bill of Rights) મંજૂર કરાવ્યો અને એનાથી પ્રજાના હક્કો સ્થાપિત થયા.

થોડાં વર્ષ પછી એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું કે રાજાના ખર્ચને માટે પાર્લામેન્ટે દર વરસે અમુક રકમ મંજૂર કરવી. આથી ત્રીજેરી ઉપર પ્રજાની સત્તા સ્થપાઇ અને રાજાએ દર વરસે પાર્લામેન્ટ સમક્ષ 'બજેટ' રજૂ કરવાની પ્રથા પડી.

વળી મ્યુટ્રીની એક્ટ પસાર કરીને પાર્લામેન્ટે રાજા પાસેથી સ્થાયી લશ્કરની સત્તા લઇ લીધી. અને લશ્કરનો ખર્ચ રાજાએ પાર્લામેન્ટ પાસે દર વરસે મંજૂર કરાવવો એમ ઠરાવ્યું.

ઇ. સ. ૧૬૮૪માં એમ ઠરાવવામાં આવ્યું કે પાર્લામેન્ટની નવી મુંદણી દર ત્રણ વર્ષ થવી જ જોઇએ.

ઇ. સ. ૧૭૦૧માં એક્ટ ઓફ સેટલમેન્ટ પસાર કરી એમ ઠરાવ્યું કે:—

(૧) એન રાણીના મરણ પછી ઈંગ્લેન્ડની ગાદી હેનોવર વંશને આપવી.

(૨) ઈંગ્લેન્ડનો રાજા પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મનોજ હોવો જોઇએ.

(૩) પોતાના ગેરકાયદેસર કૃત્યો માટે પાર્લામેન્ટ પ્રધાનો ઉપર કામ ચલાવી શકે તેમાં રાજાનો દખલ ચાલે નહિ.

(૪) ન્યાયાધિશોની નીમણુંક જીંદગી પર્યાંતની કરવી અને તેને પાર્લામેન્ટના ઠરાવથીજ દૂર કરી શકાય એમ ઠરાવ્યું.

પાર્લામેન્ટમાં બિહગ અને ટોરી પક્ષ વચ્ચે ફાટફૂટ જણાતાં વિલિયમે ઇ. સ. ૧૬૮૬ માં આમની સભામાં બહુમતિ ધરાવતા

પક્ષમાંથી પ્રધાન મંડળ નીમવાની પ્રથા ચાલુ કરી. આ રીતે હાલની કેબીનેટ પદ્ધતિની શરૂઆત વિલિયમ ૩ જનના વખતથી થઇ.

(Q. 32) Write short notes on :—

(a) Bill of Rights; (b) Massacre of Glencoe; and (c) Act of Settlement.

પ્રજાહક્કની પત્રિકા (Bill of Rights): જેમ્સ ૨ જે ઇંગ્લંડ છોડી ફ્રાન્સ નાસી ગયો એટલે ઈ. સ. ૧૬૮૯ માં એક કામચલાઉ પાર્લામેન્ટ (Convention Parliament) ભેગી મળી. આ પાર્લામેન્ટમાં વિદગ સભ્યોની બહુમતિ હતી. તેમણે જેમ્સને પદબ્રૂટ થયેલો જાહેર કાર્યો અને વિલિયમ ૩ જને ઇંગ્લંડની ગાદી પર બેસાડ્યો. આ પછીથી પાર્લામેન્ટે વિલિયમ આગળ પ્રજાહક્કની પત્રિકા રજુ કરી, જે પત્રિકામાં જેમ્સ ૨ જનના અયોગ્ય કાર્યો તથા તેના ગાદીત્યાગને ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. વળી તેજ પત્રિકામાં રાજસત્તાને મર્યાદિત કરતા કેટલાક પ્રજાના હક્કોની મંજૂરી પણ માગવામાં આવી હતી. જે પત્રિકામાં જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે:—

- (૧) રાજ પાર્લામેન્ટની સંમતિ સિવાય કોઈ કાયદો ઘડી કે રદ કરી શકે નહિ.
- (૨) રાજ પાર્લામેન્ટની સંમતિ વગર નવા કરો ઉધરાવી શકે નહિ.
- (૩) પાર્લામેન્ટના સભ્યો સભાગૃહમાં જે કાંઈ બોલે તે માટે રાજથી કોઈ પણ અદાલતમાં કામ ચલાવી શકાય નહિ.
- (૪) રાજ સ્થાયી હરકર રાખી શકે નહિ.
- (૫) રાજ ન્યાયાધિશે કે પંચ ઉપર દબાણ કરી શકે નહિ.
- (૬) પાર્લામેન્ટની ચુંટણી સ્વતંત્રપણે થવી જોઈએ.
- (૭) રાજ પાર્લામેન્ટ બોલાવ્યા સિવાય રાજ ચલાવી શકે નહિ. વિલિયમ ૩ જાએ ઈ. સ. ૧૬૮૯ માં આ પ્રજાહક્કની પત્રિકાને મંજૂરી આપી એટલે તેનો કાયદા તરીકે સ્વીકાર થયો. એનાથી રાજસત્તા મર્યાદિત બની ગઈ.

ગ્લેન્ડોની કતલ (Massacre of Glencoe) :- ઈંગ્લંડની ગાદી ઉપર સ્થાયી થયા પછી વિલિયમ સ્ટ્રાટલાંડ ગયો. ત્યાં તેણે સ્કોટીશ પાર્લામેન્ટ બોલાવી અને પ્રજાહકકોનો ખરડો મંજૂર કર્યો. એટલે સ્ટ્રાટલાંડના લોકોએ પણ ખુશીથી વિલિયમને રાજ તરીકે સ્વીકાર્યો. પરંતુ હાઇલેન્ડ્સે વિરોધ કર્યો પણ તેઓને તરતજ દબાવી દેવામાં આવ્યા. આ વખતે એક અત્યંત ક્રૂર કૃત્ય વિલિયમને હાથે થયું. વિલિયમે સ્ટ્રાટલાંડમાં જઈ જાહેર કર્યું કે અમુક તારીખ સુધીમાં સઘળા હાઇનાયકોએ તેની પાસે તાબે થવાના સોગંદ લેવા. સઘળા નાયકો વખતસર આવી ગયા પણ અકસ્માત ગ્લેન્ડોનો મેકડોનલ્ડ મોડો પડ્યો. મેકડોનલ્ડના દુશ્મનોએ વિલિયમને જણાવ્યું કે તેની ટોળી સોગંદ લેવાની નથી. આ ટોળી ગ્લેન્ડોની ખીણમાં રહેતી હતી. વિલિયમે પોતાનું લશ્કર તેમની સામે મોકલ્યું. આ ટોળીના નાયકને આ બાબતની ખબર નહોતી એટલે તેણે લશ્કરનાં માણસોની મહેમાનગીરી કરી. પરંતુ વિલિયમના લશ્કરે લાગ જોઈ તમામ ટોળીનો નાશ કર્યો. આ ત્રાસદાયક બનાવ વિલિયમની કાર્તિને ઝાંખ લગાડે છે. (ઈ. સ. ૧૬૯૨)

રાજ્ય વારસાનો કાયદો (Act of Settlement): વિલિયમ ૩ જે સંતતિ વિનાનો હતો. વળી તેના પછી ગાદીએ આવનાર એનનો એક પુત્ર હતો તે પણ ઇ. સ. ૧૭૦૧ માં મરણ પામ્યો. આથી રાજ્ય વારસાનો કાયદો કરવાની જરૂર પડી. આ કાયદાથી પાર્લામેન્ટે ઠરાવ્યું કે એન જે નિર્વાંશ મરી જાય તો પહેલા જૅન્સની પુત્રી જે હેનોવરના ઇલેક્ટરને પરણી હતી તેના વંશજો ઈંગ્લંડની ગાદી ઉપર આવે કેમકે તે પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મના હતા. આ કાયદામાં વારસાની કલમે સિવાય પાર્લામેન્ટની સત્તામાં વધારો કરનારી કેટલીક કલમે પણ હતી:-

- (૧) રાજ્યએ દેશના સ્થાપિત ધર્મમાં દાખલ થવું જોઈએ.
- (૨) પાર્લામેન્ટની રજા વગર રાજ્યએ પરદેશ સાથે લડાઈ કરવી નહિ.
- (૩) પરદેશીઓને સરકારી નોકરીમાં દાખલ કરવા નહિ.
- (૪) રાજ્યની નોકરી કરતા માણસથી પાર્લામેન્ટના સભાસદ થઈ શકાશે નહિ.

(૫) ન્યાયાધિશો સારી વર્તણુક રાખે ત્યાંસુધી બરતરફ થઈ શકે નહિ.

(૬) આમની સલાખે ગુન્હેગાર ઠરાવેલા માણસને રાખથી મારી આપી શકાય નહિ.

(Q. 33) How do you say that William III was a great statesman? How did he become unpopular? Account for the increase in the strength and power of Parliament in his reign.

વિલિયમ ૩ જીના ઉદ્દાપણુભર્યા કારભારથી દેશમાં શાંતિ સ્થપાઈ અને રાજ્ય વ્યવસ્થા સુધરી. વળી તેની પરદેશનીતિથી બીજા દેશોમાં ઇંગ્લેન્ડનો દરજ્જો વધ્યો. આથી તે ખરો મુત્સદ્દી ગણાય છે. વળી તેણે લોકમતને અનુસરી પ્રજાદક્ષિણો ખરડો મંજુર કર્યો એટલું જ નહિ પણ પ્રજાદક્ષિણા તેમજ દેશને ઉપયોગી બીજા ધણા કાયદાઓ પસાર કરાવ્યા. ધાર્મિક સ્વતંત્ર્યનો કાયદો પસાર કરાવી ધર્મની તકરારનો અંત આણ્યો. વળી તેણે છાપાંતી છુટ આપી, અને રાષ્ટ્રીય દેવાંની યોજના તથા બેંક ઓફ ઇંગ્લેન્ડની સ્થાપના પણ કરી. વળી રાજ્ય કારભારમાં અંકુશ રથાપવાને તેણે પ્રધાન મંડળની રચના કરી અને તેમ કરવાથી રાજ્ય કારભાર સ્થિર થયો. વળી તેની પરદેશનીતિ યશસ્વી હતી. તેના વખતમાં ફ્રાન્સ અને સ્પેન વચ્ચે સંધી થવાથી યુરોપમાં ફ્રાન્સનું વર્ચસ્વ વધી જાય એમ હતું. આથી વિલિયમે ફ્રાન્સ વિરુદ્ધ ઇંગ્લેન્ડ, હોલેન્ડ અને આરિટ્રયાનો એક સંઘ સ્થાપ્યો અને ફ્રાન્સની વધતી જતી સત્તા અટકાવી. આવી રીતે પોતાની મુત્સદ્દીગીરીથી તેણે યુરોપનાં રાજ્ય કારણમાં હાથ ધાલી ઇંગ્લેન્ડની પ્રતિષ્ઠા વધારી.

પરંતુ વિલિયમ પરદેશી હોવાથી હંમેશાં ડચ સલાહકારોની સલાહ મુજબ વર્તતો. આથી અંગ્રેજ લોકોને તે અજાણ્યામણો થયો. વળી રાણી મેરિનાં મરણ પછી ઇંગ્લેન્ડની પ્રજાનો વિલિયમ પ્રત્યેનો

ત્રેમ ઝોઝો થઇ ગયો. વળી લોકોને તેની પરદેશનીતિ પણ ગમી નહિ. હોલંડનાં રાજા માટે વિલિયમ ઈંગ્લંડને પરદેશ સાથે યુદ્ધમાં ઉતારે છે એવું લોકોએ ધાર્યું. વળી આ યુદ્ધથી ઈંગ્લંડનું દેવું વધતું જતું હતું. આથી ઈંગ્લંડની પ્રજા તેના પ્રત્યે નાખુશ થઇ.

તેમ છતાં વિલિયમ ૩ જાના સમયમાં પાર્લમેન્ટની સત્તા ધણીજ વધી અને રાજાની સત્તા મર્યાદિત થઇ. વળી કેબીનેટ પદ્ધતિ દાખલ થતાં દેશની રાજ્ય વ્યવસ્થામાં Executive ઉપર Legislature ની સત્તા સ્થાપન થઇ. વળી રાજાને પોતાના ખર્ચની રકમ માટે દર વર્ષે પાર્લમેન્ટની મંજૂરી લેવાનું હોવાનું. આથી રાજાએ દર વર્ષે પાર્લમેન્ટ સમક્ષ બજેટ રજુ કરવું એમ હતું. વળી મ્યુટીની એક્ટ પસાર કરી પાર્લમેન્ટે સૈન્ય ઉપર સત્તા મેળવી. આથી રાજાનું પ્રજા પર જીલમ કરવાનું સાધન લઇ લેવામાં આવ્યું. એક્ટ ઓફ સેટલમેન્ટથી ન્યાયાધિશેા સ્વતંત્ર થયા અને પ્રધાનોનાં ગેરકાયદેસર કૃત્યો માટે પાર્લમેન્ટ તેમના પર કામ ચલાવી શકે એમ હતું. આ રીતે ઈંગ્લંડમાં હાલ ચાલતાં મર્યાદિત રાજતંત્રની ખરી શરૂઆત વિલિયમ ૩ જાના સમયમાં જ થઇ.

એન (૧૭૦૨ થી ૧૭૧૪)

મુખ્ય બનાવો

૧. ઈંગ્લંડ અને સ્કોટલંડનું જોડાણ (૧૭૦૭)
૨. ડ્યુક ઓફ માલબરોનો કારભાર.
૩. સ્પેનના વારસાનું યુદ્ધ-યુદ્ધેકનું તહનામું.

(Q 34) Why was it necessary to bring about the union of England and Scotland? How did it affect each of them?

જેમ્સ ૧ લાના સમયથી ઈંગ્લંડ અને સ્કોટલંડનો રાજા એક થયો છતાં બંને દેશની પાર્લમેન્ટ હજી જુદી જુદી હતી કારણકે આ

અને દેશના લોકોનો ધર્મ જુદો હતો. સ્કોટલેન્ડના લોકો પ્રેસ્બિટેરિયન પંથના અને ઇંગ્લેન્ડના લોકો એપિસ્કોપેલિયન પંથના હતા. વળી સ્કોટલેન્ડને પણ નૌકાયનનો કાયદો લાગુ પાડવામાં આવ્યો હોવાથી સ્કોટલેન્ડના લોકોને ઇંગ્લેન્ડ અને તેનાં સંસ્થાનો સાથે વેપાર કરવાની છૂટ નહોતી આથી અને દેશ વચ્ચે જોડાણ થવું અશક્ય બનતું. આ સમયે સ્કોટલેન્ડના લોકોએ અમેરિકામાં ડેરિયનની સંયોગિભૂમિ પાસે સ્વતંત્ર વસાહતો સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ ઇંગ્લેન્ડની સરકારની સ્વાર્થ નીતિથી આ યોજના પડી ભાંગી. આથી ઇ. સ. ૧૭૦૪માં સ્કોટલેન્ડની પાર્લમેન્ટે એક્ટ ઓફ યુનિયનનો કાયદો પસાર કરી એવું જાહેર કર્યું કે સ્કોટલેન્ડ ઉપર નાંખાયેલા વ્યાપારિક, ધાર્મિક અને રાજકીય બંધનો દૂર કરવામાં આવશે નહિ તો સ્કોટલેન્ડ એન પછીના હોનોવર વંશના રાજાનો સ્વીકાર કરશે નહિ અને સ્વતંત્ર રાજાની નીમણુક કરશે અને પોતાના દેશનું રક્ષણ કરવા જુદું લશ્કર રાખશે. આ પરિસ્થિતિનો શાંતિથી નીકાલ લાવવા ઇંગ્લેન્ડની સરકારે અને દેશના આગેવાનોની એક સમિતિ નીમી. આ સમિતિએ બંને દેશનાં એકીકરણનો ખરડો ધડી કાઢ્યો અને તે બંને દેશની પાર્લમેન્ટમાં ઇ. સ. ૧૭૦૭માં પસાર થયો. આ કાયદાથી બંને દેશ એકત્ર થયા અને તેનું નામ ગ્રેટબ્રિટન આપવામાં આવ્યું અને બંને દેશનો સંયુક્ત વાવડો (Union Jack) બન્યો. સંસ્થાનો સાથેના વેપાર સંબંધી બંને દેશના હક્ક સરખા કરવામાં આવ્યા. વળી સ્કોટલેન્ડનો રાષ્ટ્રીય ધર્મ અને કાયદા કાયમ રાખવામાં આવ્યા. સ્કોટલેન્ડની જુદી પાર્લમેન્ટ રદ કરી બંને દેશની પાર્લમેન્ટ એકત્ર કરવામાં આવી અને આથી ઇંગ્લેન્ડની પાર્લમેન્ટમાં ઉમરાવની સભામાં ૧૬ અને આમની સભામાં ૪૫ સ્કોટલેન્ડના સભ્યો બેસે એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું. ડેરિયનની યોજના પડી ભાંગી તે બદલ ઇંગ્લેન્ડે દશ લાખર પૌંડ સ્કોટલેન્ડને આપવા.

ઇંગ્લેન્ડ અને સ્કોટલેન્ડનાં એકીકરણથી બંને દેશને કાયદા થયા. ઇંગ્લેન્ડને નજીકના દુશ્મનો ટળી ગયા અને સ્કોટલેન્ડના વારંવાર થના

બાળવાનો અંત આવ્યો. વળી ઈંગ્લંડના લશ્કરમાં સ્કોટલંડના હાઇમેન્ડસ જોડાવાથી લશ્કરનું બળ વધ્યું. વેપાર સંબંધી બંધનો દૂર થવાથી સ્કોટલંડનો વેપાર વધ્યો અને પરિણામે સ્કોટલંડમાં મોટાં શહેરો અને બંદરો બન્યાં. ધર્મ અને કાયદાની બાબતમાં બંને દેશ સ્વતંત્ર રહ્યાં. આથી તેમની વચ્ચે તકરારનું કારણ રહ્યું નહિ. પરિણામે ગ્રેટબ્રિટનનું એક વ્યવસ્થિત અને એક સંપી રાષ્ટ્ર થયું.

(Q 35) Write what you know about the Duke of Marlborough.

ડ્યુક ઓફ માર્લબોરો :—

(૧) જન્મ :—માર્લબોરોનો જન્મ ઇ. સ. ૧૬૫૦ માં થયો હતો તેનું મૂળ નામ ચર્ચીલ હતું.

(૨) લશ્કરી નોકરી :—ચાર્લ્સ ૨ જનના સમયમાં તેણે પહેલ વહેલી લશ્કરી નોકરી લીધી હતી. થોડા જ વખતમાં તે કર્નલની પદ્ધિએ પહેર્યો. તેનામાં સેનાપતિને યોગ્ય સધળા ગુણો હતા. તેની યુદ્ધનીતિ ‘ચાહોમ’ કરવાની હતી. તે લડાઈમાં જરાપણ બીતો નહિ. યુદ્ધની મુશ્કેલીઓથી એ જરાયે ડગતો નહિ. તેમ છતાં એ સ્વભાવે શાંત અને ગંભીર હતો. તેની વાણીમાં મીઠાસ હતી આથી તે સર્વના મન હરી લેતો. આ સૂઝગુણો હોવા છતાં તે માર્લબોરો, કૃપણ, શઠ અને સ્વાર્થી હતો.

(૩) સેનાપતિ તરીકે :—ચાર્લ્સ ૨ જનના સમયમાં ચાપીશ્વતરકટ વખતે તેણે સારી મદદ કરી હતી. આથી જેમ્સ ૨ જો ગાદીએ આવતાં તેણે માર્લબોરોને સેનાપતિ બનાવ્યો. મનમથનાં કાવત્રામાં તેણે સેજમૂરની લડાઈમાં તેને હરાવ્યો. જેમ્સે તેને કેથોલિક ધર્મ પાળવાનું કહ્યું. તે તેણે ના પાડી અને વિરૂદ્ધ પક્ષમાં જોડાયો. વિલિયમ ૩ જો ગાદીએ આવ્યો ત્યારે માર્લબોરોને અર્લનો ખિતાબ મળ્યો. વિલિયમે તેને સેનાપતિ બનાવ્યો. છતાં તેની સામે પણ તે પ્રપંચ કરતો. તે જોકેઆઈટ પક્ષમાં ભળ્યો. તેનો વિચાર વિલિયમ પછી એનને ગાદી

અપાવવાનો હતો કારણ કે ઍન અને માર્લબરોની સ્ત્રી સરા જેનીયસ બ્રાન્સલિયરો હતાં.

વિલિયમને આ વાતની ખબર પડતાં તેણે માર્લબરો પાસેથી બધા અધિકાર લઇ લીધા અને અનને બીજા મહેલમાં બુદી રાખી. આથી માર્લબરોએ વિલિયમ વિરુદ્ધ ક્રમો કરવા માંડ્યાં. તે સ્વભાવે નીચ હતો. પોતાનો સ્વાર્થ નહિ સાધવાથી ફ્રાન્સ સામેના યુદ્ધ વખતે લડાઈની ખાનગી બાતમીઓ ફ્રાન્સને મોકલતો. પરંતુ એ અરસામાં મેરિ મરણ પામી અને ઍનને ગાદી આપવાનું નક્કી થયું. યુરોપનાં મહાયુદ્ધોમાં માર્લબરોનું પરાક્રમ વિલિયમે જોયું હતું. આથી વિલિયમે ઍનને બોલાવી માર્લબરોને સેનાપતિ અને સલાહકાર તરીકે ચાલુ રાખવા જણાવ્યું. આથી માર્લબરો ઇંગ્લંડમાં સર્વસત્તાધીશ થયો અને યુરોપમાં તેની કીર્તિ ગવાઇ.

ઍનના સમયમાં સ્પેનના વારસાનું યુદ્ધ થયું. આ ફ્રાન્સ સામેના યુદ્ધમાં માર્લબરોએ મહાન વિજય મેળવી ઇંગ્લંડની કીર્તિ વધારી અને આખા યુરોપમાં ઇંગ્લંડનું વર્ચસ્વ સંપૂર્ણ વધ્યું.

પરંતુ એ યુદ્ધમાં રાજ્યનો ખર્ચ વધી ગયો. હવે પાર્લમેન્ટમાં ફેરફારો થયા. વિદગપક્ષ જે લડાઈની તરફેણમાં હતો તેની સત્તા જતી રહી અને ટોરી પક્ષ સત્તાવાન થયો. માર્લબરો પણ ટોરી પક્ષનાં હતાં. પણ ટોરીઓ લડાઈની વિરુદ્ધ હતા જ્યારે માર્લબરો લડાઈ ચાલુ રાખવા માગતો હતો. પરંતુ ટોરીપક્ષે તેની સલાહ નહિ માની અને ફ્રાન્સ સાથે સુલેહ કરી. આથી માર્લબરો છૂટો થઇ ગયો. પાર્લમેન્ટ તેની વિરુદ્ધ હતી તેમજ ઍનની મહેરમાની પણ તેના પરથી ઉતરતી જતી હતી. આથી ઇ. સ. ૧૭૧૦ માં માર્લબરો દેશ છોડી યુરોપમાં જઇ રહ્યો.

(Q 36) What were the causes and effects of the War of Spanish Succession?

સ્પેનના વારસાના વિગ્રહનાં કારણો :—સ્પેનના રાજ આર્ક્સ ૨ જાન કાંઇપણ સંતાન નહોતું આથી તેની ગાદી માટે તેણે એક

વસીયતનામું કર્યું. તે વખતે સ્પેનની ગાદી માટે ફ્રાન્સનો રાજકુંવર તથા આસ્ટ્રિયાનો રાજકુંવર હક્કદાર વારસ હતા. પરંતુ ચાર્લ્સ ૨ જાએ સ્પેનની ગાદી માટે ફ્રાન્સના રાજકુંવરને વારસ જાહેર કર્યો. આથી તેનાં મરણ પછી સ્પેનની ગાદી માટેના હક્કની લડાઇ આસ્ટ્રિયાએ ફ્રાન્સ વિરુદ્ધ જાહેર કરી. ઇંગ્લંડ આસ્ટ્રિયાના પક્ષમાં જોડાયું. વિલિયમ ૩ જાને ફ્રાન્સના લુઇ સામે વિરોધ હતો કારણ કે તેણે સ્ટુઅર્ટ રાજાઓનો પક્ષ લીધો હતો. પરંતુ એટલામાં વિલિયમ મરણ પામ્યો પરંતુ તે અગાઉ તેણે ફ્રાન્સની સામે ઇંગ્લંડ, હોલંડ અને જર્મની વચ્ચે એક સંઘ (Grand Alliance) સ્થાપ્યો હતો. તે વખતે ઇંગ્લંડના લશ્કરનો સેનાધિપતિ માર્શલ્ જરો હતો. તેણે એનના વખતમાં ફ્રાન્સ સામેનું યુદ્ધ ચાલુ રાખ્યું. તેણે યુરોપમાં અનેક જીતો મેળવી ઇંગ્લંડની કીર્તિ વધારી. આ લડાઇમાં ફ્રેન્ચ લોકોને બ્લેન્કેનબેમ આગળ દરાવી માર્શલ્ જરોએ જીત્યાદર લઇ લીધું. વળી તેણે રેમિલિસ, ઉડીનાર્ડ અને માલ્પ્લાકવેટમાં જીત મેળવી યુરોપમાં ઇંગ્લંડની સત્તા સર્વોપરી બનાવી તેની મરજી આ લડાઇ ચાલુ રાખવાની હતી પરંતુ તે વખતે પાર્લામેન્ટમાં ટોરીપક્ષ વધુ બળવાન થયો. તેણે લડાઇ અટકાવવા ઠરાવ્યું. એને પણ તે કમુલ્યું. આથી ફ્રાન્સ સાથે ઇ. સ. ૧૭૧૩ માં યુટ્રેક્ટની સંધી કરવામાં આવી. આથી સ્પેનના વારસાની લડાઇનો અંત આવ્યો.

પરિણામ:— સ્પેનના ગાદી વારસાના હક્કની લડાઇ લગભગ દશ વર્ષ ચાલી. સત્તાની સમતુલા જળવાઇ રહે તે માટે ઇંગ્લંડે આ યુદ્ધમાં ભાગ લીધો. આ લડાઇથી ઇંગ્લંડને અનેક ફાયદા થયા. જીત્યાદર જેવો દુર્જય કિલ્લો અંગ્રેજોને હાથ આવ્યો અને ભૂમધ્ય સમુદ્ર ઉપર ઇંગ્લંડની સત્તા થઇ. ઇંગ્લંડનું નૌકાબળ પ્રથમ પંક્તિનું ગણાવા લાગ્યું. અને ફ્રાન્સની દરિઆઇ સત્તા તૂટી પડી. સ્પેનનું બળ પણ તૂટી ગયું. અંગ્રેજો બધે છૂટથી વેપાર કરી શક્યા. આ લડાઇમાં ઇંગ્લંડને અમેરિકામાં કિનારા ઉપર તથા ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં જે લાભો

મંજ્યા તે લવિખ્યના ક્ષીટીશ સામ્રાજ્યના પાયારૂપ નીવડયા. દેશાવરમાં અંગ્રેજ સંસ્થાનો સ્થાપવાની પ્રવૃત્તિ ખીજ દેશો કરતાં ઘણીજ વધી ગઈ અને પરિણામે પરદેશ સાથેનો વેપાર પણ વધ્યો.

(Q. 37) Write a short note on the Treaty of Utrecht.

સ્પેનનો રાજા અપુત્ર હોવાથી તેની ગાદી માટે બે વારસો હતા. (૧) ફ્રાન્સનો રાજકુવર અને (૨) આસ્ટ્રિયાનો રાજકુવર. સ્પેનના રાજા ચાર્લ્સ ૨ જાણે ફક્ત ફ્રાન્સના રાજકુવરને વારસ નીચ્યો. આથી તેનાં મરણ પછી આસ્ટ્રિયાના રાજકુવરે ફ્રાન્સ વિરુદ્ધ લડાઈ જાહેર કરી. ઇંગ્લેન્ડે પણ આ લડાઈમાં સત્તાની સમતુલા જળવાઈ રહે તે માટે ભાગ લીધો. ઇંગ્લેન્ડે આસ્ટ્રિયાનો પક્ષ લીધો અને ફ્રાન્સ સામે યુદ્ધ કર્યું. આ લડાઈમાં ઇંગ્લેન્ડના સેનાપતિ માર્શલ્બરોએ અનેક જીતો મેળવી. પરંતુ ઇંગ્લેન્ડની પાર્લિમેન્ટ ટોરી પક્ષના હાથમાં જતાં તેણે લડાઈ બંધ પાડવા હુકમ કર્યો. આથી માર્શલ્બરો પરદેશ નાશી ગયો. પછી ઇ. સ. ૧૭૧૩ માં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે યુટ્રેક્ટની સંધી થઈ. આથી આ લડાઈનો અંત આવ્યો. આ સંધીથી એમ દરાવ્યું કે:—

- (૧) સ્પેન અને ફ્રાન્સનાં રાજ્ય કોઈ વખતે પણ એક રાજ્યના હાથમાં આવવા દેવાં નહિ; એ શરતે સ્પેન અને તેનાં સંસ્થાનો લુઈના પૌત્રના હાથમાં જ રાખવાં.
- (૨) નેપલ્સ, મિલાન અને નેધરલેન્ડ આસ્ટ્રિયાને આપવાં.
- (૩) લુઈએ ઍન અને તેના વારસદારોને ઇંગ્લેન્ડની ગાદી ઉપર હક્કનાર વારસ તરીકે સ્વીકારવાં અને પ્રીન્ટેડરને ફ્રાન્સમાં કાઢી મુકવો.
- (૪) સેવોયના ડ્યુકને સીસીલી આપવું અને બેવેરિયાને સાર્ડીનીયા આપવું.
- (૫) ઇંગ્લેન્ડને બ્રુક્સાલ્ટર, માઇનોર્કા, નેવારકોશિયા અને ન્યુ ફાઉન્ડલેન્ડ સ્પેનને આપવાં.

(૬) ઇંગ્લેન્ડને અમેરિકા સાથે ગુલામોનો વેપાર કરવા દેવો અને અને અમેરિકાના સ્પેનિશ સંસ્થાનોમાં દર વર્ષે એક અગ્રેજ વેપારી વહાણ મોકલવા દેવું.

General Questions on the Stuart Period.

(Q. 38) Who were the Puritans? What part did they play in the reign of the Stuart Kings?

પ્યુરિટનો પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથના ઉચ્ચ વિચારનાજ માણસો છે. આ લોકો બાઇબલને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાથી માને છે. બાઇબલમાં આપેલાં આચરણ પ્રમાણે વર્તવાથી મોક્ષ મળે છે એ તેમની અચળ માન્યતા છે. તેઓ મૂર્તિપૂજના વિરોધી છે આથી તેઓનાં દેવળોમાં સાધુઓનાં ચિત્રો પણ ટાંગવામાં આવતાં નથી. બેપ્ટીસમ ક્રિયા સમયે કોસ ટાંગવાની તથા લગ્ન પ્રસંગે વિટી આપવાના રિવાજની તેઓ વિરુદ્ધ છે. નાટક ચેટક, ગાનતાન, નાચમુજરા, બોગવિલાસ વિગેરે આનંદ ઉત્સવો પ્યુરિટનોને ત્યાજ્ય છે. તેઓ સર્વસમાનતા અને વિશ્વમંદુત્વમાં માને છે. રાજસત્તાને બદલે લોકસત્તા સર્વોપરી હોવી જોઈએ એવી તેમની દૃઢ માન્યતા છે. આ લોકો સ્વતંત્ર વિચારના, ઉદ્દોગી તથા ધર્મપરાયણ છે. તેમણે ઇ. સ. ૧૪૨ ના આંતરવિગ્રહમાં આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો. કોમવેલ પોતે સુસ્ત પ્યુરિટન હતો. તેની આગેવાની હેઠળ પ્યુરિટનો રાજસત્તા સામે લડ્યા અને દેશમાંથી રાજસત્તા દૂર કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ પ્રજાનો મોટો ભાગ આ પક્ષની કડક નીતિથી વિરુદ્ધ પડ્યો અને આખરે તેમણે રાજકારણમાંથી નિવૃત્ત થઈ શાંત જીવન વધારે પસંદ કર્યું.

(Q. 39) What were the theories of government tried by (a) James I, (b) Cromwell and (c) William III? Which of them was finally accepted in England?

જેમ્સ ૧ લાની રાજ્યનીતિ:-જેમ્સ ૧ લો રાજાની ઇશ્વર દત્ત સત્તામાં ચુસ્તપણે માનતો હોવાથી પોતે ઇશ્વર રૂપ જ હોય એમ ગણતો. આ સિદ્ધાંતને લીધે તે અનિયંત્રિત રાજ્યસત્તા ચલાવવા ઇચ્છતો હતો. રાજા દેશના કાયદાથી પર છે, રાજા પાર્લામેન્ટની સંમતિ વગર કંઈપણ કરી શકે છે, અને રાજા કોઈપણ કર નાંખી શકે છે એ પ્રકારની માન્યતા જેમ્સ ધરાવતો હતો. આમ જેમ્સ ૧લાએ આપખુદ અમલ ચલાવવા પ્રયત્ન કર્યો.

કોમવેલ્થની રાજ્યનીતિ:-અનિયંત્રિત રાજ્યસત્તાની સામે થઈ કોમવેલ્થે સ્ટુઅર્ટ અમલ દૂર કરી લશ્કરની મદદથી રાજ્યસત્તા પોતાના હાથમાં લીધી. પ્રથમ તો તેણે લોકસભાથી સંમતીથી રાજકારભાર ચલાવ્યો, પરંતુ તેના સભ્યોનું વર્તન પોતાને અનુકૂળ નહિ લાગવાથી આ લોકસભા દૂર કરી. તેણે લશ્કરની મદદથી રાજ્ય કારભાર ચલાવ્યો. તે જીવ્યો ત્યાં સુધી આ લશ્કરી અમલ ચાલુ રહ્યો પરંતુ તેનાં મરણ પછી આ વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ નાશ પામી, કારણ કે પ્રજા લશ્કરના ત્રાસથી સંપૂર્ણ કંટાળી ગઈ હતી.

વિલિયમ ૩ જ ની રાજ્યનીતિ:-વિલિયમ ૩જાએ ઇંગ્લેન્ડની ગાદી પર બેઠા પછી તરતજ પ્રજા હકકના ખરડા પર મહી કરી અને પાર્લામેન્ટની સત્તા કાયમ કરી દેશની રાજ્ય વ્યવસ્થા પાર્લામેન્ટની સંમતિ પ્રમાણે જ ચાલવી જોઈએ એમ તે માનતો હતો.

ઇંગ્લેન્ડમાં આ ત્રણે રાજ્ય વ્યવસ્થામાંથી હેલ્લા પ્રકારની નિયંત્રિત રાજ્યસત્તા (Limited Monarchy) આખરે ઇંગ્લેન્ડમાં સ્થપાઈ અને હજુ સુધી પણ તેજ પ્રથા કાયમ રહી છે.

(Q. 39) What is the importance of the rule of the Stuart Kings?

Or

What were the acts passed in 17th Century to ensure the rights of the people in England?

રાજકીય દ્રષ્ટિએ સ્ટુઅર્ટ રાજ્યઅમલ અતિમહત્વનો છે. આ અમલ ફરમ્યાન રાજ્ય શ્રેષ્ઠ કે પાર્લિમેન્ટ શ્રેષ્ઠ એવો ઝંખડો શરૂ થયો હતો તેમાં આખરે પાર્લિમેન્ટની શ્રેષ્ઠતા સ્થાપન થઈ. સ્ટુઅર્ટ રાજ્યોએ આપણું અમલ ચલાવવા પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તેમ કરવામાં એકે માથું ગુમાવ્યું અને બીજાએ ગાદી ગુમાવી. આખરે રાજની સત્તા મર્યાદિત ઠેરવવામાં આવી. વળી વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ કરનારા સંજ્યાખંધ કાયદાઓ આ સમયમાં પસાર કરવામાં આવ્યા. રાજ્યે આ કાયદાઓ કબુલ રાખ્યા. આ કાયદાઓથી ઇંગ્લેંડમાં પ્રધાનમંડળ સાથેનું મર્યાદિત રાજ્યતંત્ર સ્થાપવામાં આવ્યું. આ સમયમાં પસાર થયેલા મુખ્ય કાયદાઓ :—

- (૧) પ્રજાલોકની અરજી (Petition of Rights)
- (૨) વિરોધ દર્શક પત્રિકા (Grand Remonstrance)
- (૩) વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનો કાયદો (Habeas Corpus Act)
- (૪) પ્રજા લોકનો ખરડો (Bill of Rights)
- (૫) ગાદી લક્ષ્નો કાયદો (Act of Settlement)

ઉપર મુજબના કાયદાઓ પસાર થવાથી ઇંગ્લેંડમાં Constitutional Monarchyની રચ પના થઈ અને તે પ્રથા હજી પણ કાયમ છે.

હેનોવર સમય.

ઈ. સ. ૧૭૧૪ થી ૧૯૪૫

વંશવૃક્ષ.

જેમ્સ ૧ લો

ચાર્લ્સ ૧ લો

ઈ લિઝબેથ

સોફિયા=હેનોવરનો ઈ લેક્ટર

જ્યોર્જ ૧ લો (૧૭૧૪ થી ૧૭૨૭)

જ્યોર્જ ૨ જો (૧૭૨૭ થી ૧૭૬૦)

ફ્રેડરિક-મૃત્યુ ૧૭૫૧

જ્યોર્જ ૩ જો (૧૭૬૦ થી ૧૮૨૦)

જ્યોર્જ ૪ થો (૧૮૨૦ થી ૧૮૩૦) વિલિયમ ૪ થો (૧૮૩૦ થી ૧૮૩૭) (મૃત્યુ ૧૮૨૭)

ફ્રેડરિક

એડવર્ડ, ડ્યુક
ઓફ કેન્ટ

વિક્ટોરીઆ=આલ્બર્ટ
ઓફ સેક્સોબર્ગ
(૧૮૩૭-૧૯૦૧)

એડવર્ડ ૭ મો
(૧૯૧૧ થી ૧૯૧૦)

(૧૯૧૭ થી આ વંશનું નામ
વિંડસર વંશ રાખ્યું છે.)

જ્યોર્જ ૫ મો
(૧૯૧૦ થી ૧૯૪૫)

જ્યોર્જ ૧ લો. (૧૭૧૪ થી ૧૭૨૭)

મુખ્ય બનાવો.

૧. જ્યોર્જ ૧ લાની રાજ્યનીતિ.

૨. જોકેઆઇટનું બંડ (૧૭૧૫)—('૧૫ નો બળવો)

૩. સાઉથ સી કંપની.

૪. વોલ્પોલનો કારભાર.

(Q. 1) Sketch in your own words the career of Walpole.

(અ) પૂર્વવૃત્તાંત:- ઇંગ્લંડમાં નેરફેક પરગણામાં એક જમીનદારને ત્યાં ઇ. સ. ૧૬૭૬ માં વોલ્પોલનો જન્મ થયો હતો. ઝંન રાણીના સમયમાં તે પાર્લિમેન્ટમાં સભાસદ તરીકે દાખલ થયો હતો. પણ માર્લબરોની પડતી થતાં તેને પણ પાર્લિમેન્ટમાંથી દૂર થવું પડ્યું હતું. તે ફરીથી પાર્લિમેન્ટમાં દાખલ થયો અને જ્યોર્જ ૧ લાને ઇંગ્લંડની ગાદીએ લાવવામાં મદદગાર થયો. પરંતુ પાર્લિમેન્ટના સભ્ય તરીકે તેણે પીઅરેજ બીલનો વિરોધ કર્યો તથા સાઉથ સી કંપનીનો પરપોટો ફૂટ્યો ત્યારે તેણે પ્રજાનો પક્ષ લીધો. આથી લોકોએ તેની કહર કરી તેને પ્રધાનપદે આણ્યો (૧૭૨૧).

(બ) નાણાં શાસ્ત્રી તરીકે (As a Financier):- વોલ્પોલે પોતાની આર્થિકનીતિથી ઇંગ્લંડની ભારે સેવા કરી છે. વેપાર અને ઉદ્યોગ ધંધાથીજ દેશની આબાદી વધે છે એમ તે માનતો. આથી તેણે ખુલ્લા વેપારની તરફેણ કરી. આ માટે તેણે નીચે પ્રમાણે ફેરફારો કર્યા:-

- (૧) કાચા માલની આયાત તથા નિકાશ પરની જકાત રદ કરી.
- (૨) રાજ્યવહિવટનાં દરેક ખાતામાં કાપકુપ કરી.
- (૩) રાજ્યના વાર્ષિક ખર્ચમાંથી અમુક રકમ રાષ્ટ્રિય દેવું ભરવા અલાયદી કરી જે ચોજના Sinking Fund તરીકે જાણીતી છે.
- (૪) દેશમાં આવતા દારૂ તથા તમાકુની બંદરી જકાત રદ કરી વેપારીઓ પાસે તે જકાત લેવી જેથી દાણ ચોરી થવા પામે નહિ.

આ માટે વોલ્પોલે એકસાઇડ ખીલ રજુ કર્યું. પણ લોકોએ તે ખીલનો વિરોધ કર્યો, આથી વોલ્પોલે તે ખીલ પાછું ખેંચી લીધું.

(૫) સંસ્થાનો ઉપરનો નોકાયનનો કાયદો પાછો ખેંચી લીધો. આથી સંસ્થાનોનો વેપાર વધ્યો અને તેઓ આનંદ થયાં.

(૬) વોલ્પોલે આયર્લાંડ માટે નવા સિક્કા પાડવાનો ઇજારો એક લૂહારને આપ્યો. પરંતુ તેમાં પ્રજાનો વિરોધ થતાં તે ઇજારો રદ કરવામાં આવ્યો.

(૭) સાઉથ સી કંપનીનો પરપોટો ફૂટ્યો અને ગરીબ પ્રજાને ભારે નુકશાન થયું. ત્યારે તેણે પ્રજાનો પક્ષ લીધો અને તેઓને મદદ કરી.

(ક) રાજકારભારી તરીકે (As a constitutionalist):-જ્યોર્જ ૧ લો અને જ્યોર્જ ૨ જે અંગ્રેજી ભાષાથી અજાત હતા. આથી પ્રધાન મંડળની સભામાં જવાનું તેમણે છોડી દીધું અને આગેવાનનું કામ વોલ્પોલને સોંપ્યું. એટલે વોલ્પોલ પહેલો મુખ્ય પ્રધાન (Prime Minister) થયો. આ દરમિયાને વધારવા તેણે એવું ઠરાવ્યું કે:-

(૧) પ્રધાન મંડળ આમની સભામાં બહુમતિ ધરાવતા પક્ષમાંથી નિમણું.

(૨) પ્રધાનો વડા પ્રધાનને જવાબદાર હોવા જોઈએ.

આ રીતે દાલની કેબીનેટ પદ્ધતિની શરૂઆત વોલ્પોલે કરી.

(ઢ) પરદેશનીતી (Foreign Policy):-વોલ્પોલની પરદેશનીતિ શાંતિ અને સુલેહની હતી. લડાઈથી દેશને નુકશાન થાય છે એમ તે માનતો હતો. ફ્રાન્સની સાથે મિત્રતા જાળવવી એ તેની પરદેશનીતિની ચાવી હતી. આ વખતે ફ્રાન્સ અને સ્પેનના રાજાઓએ ઇંગ્લંડનો વેપાર તોડી પાડવા તેનાં સંસ્થાનો લેવા એક કરાર (Family Compact) કર્યો. તેમ છતાં વોલ્પોલે તટસ્થતા જાળવી પરંતુ સ્પેને અંગ્રેજોના વહાણના માલની દરિયામાં તપાસ કરવા માંડી. તેમ કરતાં એક અંગ્રેજ વહાણવટીનો સ્પેનીશઓએ કાન કાપી નાંખ્યો. આ અપમાનનું વેર લેવા અંગ્રેજ પ્રજાએ યુદ્ધની

માગણી કરી. આખરે લોકમતને માન આપી વોલ્પોલે રૂપેન વિરૂદ્ધ યુદ્ધ માટે પરવાનગી આપી. આ લડાઈમાં ઈંગ્લંડની હાર થઈ. આથી વોલ્પોલ વિરૂદ્ધ ઈંગ્લંડની પ્રજાએ બેપરવાઈ માટે પોકાર ઉઠાવ્યો. પાર્લમેન્ટની નવી ચૂંટણીમાં પોતાના પક્ષની બહુમતિ નહિ થતાં વોલ્પોલે પોતાની જગ્યાનું રાજીનામું આપ્યું (૧૭૪૨). વોલ્પોલની આ પ્રકારની પરદેશ નીતિથી ઈંગ્લંડની પતિષ્ઠા પરદેશોમાં ઘટી ગઈ.

(૬) વોલ્પોલની નીતિ :—વોલ્પોલની નીતિમાં પ્રમાણિકપણાનો સંપૂર્ણ અભાવ હતો. તે લાંચરૂઝવત ચાલતો હતો. તે સત્તાનો લોભી હતો અને પોતાની સત્તા ટકાવી રાખવા તે દરેક અનીતિ વાપરતો. તે લાંચરૂઝવતમાં નાણાંના છૂટથી ઉપયોગ કરતો. તે કહેતો કે 'Every man has his price.' લાંચરૂઝવતની નીતિથીજ તેણે પોતાની સત્તા ટકાવી રાખી. આથીજ તે પોતાનાથી વધારે શક્તિવાન માણસની સામે ઉભો રહી શકતો નહિ.

(Q. 2) Form an estimate of walpole's administration.

પોતાની આર્થિક તેમજ રાજકીય નીતિથી વોલ્પોલે ઈંગ્લંડની સારી સેવા બજાવી. વેપાર અને ઉદ્યોગથીજ દેશની આબાદી વધે છે એમ તે માનતો અને તેથીજ તેણે ખુલ્લા વેપારની નીતિ અમલમાં મુકી. કાચા માલ ઉપરની જકાત નીકળી જતાં દેશમાં પાકા માલ સસ્તો તૈયાર થયો અને તેનું જલદી વેચાણ થઈ જતાં નવો માલ જલદી પેદા કરવામાં આવ્યો. આ રીતે દેશનો વેપાર ધણેજ વધ્યો. વળી સંસ્થાનો ઉપરનો નોકાયનનો કાયદો રદ થતાં તેનો પણ વેપાર સુધર્યો. આથી આડકતરી રીતે ઈંગ્લંડને પણ ફાયદો થયો. વળી રાષ્ટ્રિય દેવું પતાવવા સોફીંગ ફંડની યોજના અમલમાં આવવાથી રાજ્ય તીજેરીમાં ઘણો ફાયદો થયો. તેના વખતમાં કેબીનેટ પદ્ધતિની શરૂઆત થઈ અને પોતાના હાથમાં સત્તા આવતાં તેણે વડા પ્રધાનની સત્તાનો દરજ્જો વધાર્યો.

પરંતુ વોલ્ફેલ સત્તાનો લોભી હોવાથી ધણી વખત તેને પોતાના સિદ્ધાંતો સત્તા ટકાવી રાખવાની લાલચમાં દૂર મુકવા પડતા. છતાં જ્યારે લોકમત તેની વિરુદ્ધ માલમ પડતો ત્યારે તે કામ તે તરત પડતું મુકતો. જ્યારે પ્રજાએ તેની એકસાદૃશ પદ્ધતિ તથા આયર્લાંડમાં સિદ્ધાંતો યોજના સામે હાલાકાર મચાવ્યો કે તરત જ તેણે લોકમતને નમતું આપ્યું અને તે કામો કરવાનું બંધ રાખ્યું. વળી ધાર્મિક છુટ આપી તેણે લોકોને સુખી કર્યા. અગર જો કે લાંચરૂસ્વતની ગંદી નીતિથી તે સત્તા ટકાવી રાખતો, છતાં તે માટે તેનો દોષ નથી. તેના વખતમાં લાંચરૂસ્વતની પ્રથા સામાન્ય હતી એટલે એ માટે તે દોષને પાત્ર નથી. વળી તેની પરદેશનીતિથી ઇંગ્લંડની પ્રતિષ્ઠા ધટી હતી. એની પરદેશનીતિ શાંતિની હતી. એ માનતો કે લડાઈથી દેશની પાયમાલી થાય છે. વળી સત્તાની સમતુલ્લા જળવવા ક્રાન્સ સાથેની મિત્રતા જરૂરી હતી. વળી સ્પેન સામેનું યુદ્ધ અકારણ હતું. સ્પેનનાં સંસ્થાનોમાં અંગ્રેજોને ફક્ત વર્ષમાં એક જ વેપારી વહાણ લઈ જવાની રજા હતી. છતાં ચોરી છુપીથી જેન્કીન્સ પોતાનું વહાણ સ્પેનનાં સંસ્થાનમાં લઈ જતો હતો. અને તેમ કરતાં સ્પેનના લોકોએ તેને અટકાવ્યો તેમાં ઇંગ્લંડનું જરાયે અપમાન નહોતું. અને તેથી જ તેણે સ્પેન સામે લડવા ના પાડી હતી. આ પ્રકારની તેની શાંત યુદ્ધનીતિથી લોકો તેની વિરુદ્ધ થયા. આથી તેણે રાજીનામું આપ્યું.

(Q. 3) Write short notes on :—

(a) South Sea Bubble, (b) Jenkin's Ear War, (c) Peerage Bill and (d) Excise Scheme.

સાઉથ સી બબલ :—સ્પેનના વારસાનો વિચિત્ર યુટ્રેક્ટની સંધિથી બંધ થયો. આ સંધિથી ઇંગ્લંડને પરદેશો સાથે વેપાર કરવાની થોડી છુટ મળી. આ માટે ઇંગ્લંડમાં કેટલીક વેપારી કંપનીઓ ઉભી થઈ. તેમાંની એક ‘સાઉથ સી કંપની’ ઇ. સ. ૧૭૧૧ માં ઉભી થઈ હતી.

આ કંપનીના માલિકોએ ઇંગ્લંડની સરકારને દક્ષિણના સમુદ્રમાં વેપાર કરી રાષ્ટ્રીય દેવું ભરી આપવાનું વચન આપ્યું. આથી સરકારે તેને સગવડતા આપી. આમ સરકારની મદદ જોઈને કંપની ભારે નફો કરશે એમ લોકોને લાગ્યું અને તેના શેરના ભાવ લેવા તેઓ હિલટયા. આથી તેના શેરના ભાવ એકદમ વધી ગયા. ગરીબ લોકોએ પણ ઉંચા ભાવે શેરો ખરીદ કર્યા. પરંતુ તે વખતે બીજી કંપનીઓ પણ ઉભી થઈ. આ બધી કંપનીઓ લેઆણુ હતી એમ સરકારે જાહેર કર્યું. એટલે તેની સાથે 'સાઉથ સી કંપની' પણ તૂટી પડી. આ 'સાઉથ સી બબલ' ફૂટતાં હજારો લોકો પાંચમાલ થઈ ગયા અને ગરીબો ભુખે મરવા લાગ્યા. એ શેરના સદામાં હજારો ગરીબ માણસોએ પોતાની રોટલી ગુમાવી. પાણીના પરપોટાની માફક આ કંપની આગળ વધી અને તોટલાજી ઝડપથી નાશ પામી. આ માટે ઇંગ્લંડના પ્રધાનમંડળનો દોષ કાઢવામાં આવ્યો. કારણ કે પ્રધાનમંડળના ધણીખરા સભ્યો તેમાં સામેલ હતા. આખરે વોલ્પોલ લોકોની મદદે આવ્યો. તેણે 'સાઉથ સી કંપની'નું દેવું ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની અને ઇંગ્લાંડની બેંક વચ્ચે વહેંચી આપ્યું અને ગરીબ લોકોને નાણાં પાછાં આપ્યાં. આ મદદથી ઇંગ્લાંડની સામાન્ય પ્રજા વોલ્પોલ તરફ ખુશ થઈ અને તેને ૧૭૨૧ માં વડાપ્રધાન નીમ્યો.

જેન્કીન્સ ઇમ્પર વોર:—ઈ. સ. ૧૭૧૩ માં સ્પેન સાથે યુદ્ધક્રતના કરાર થયા હતા. તે કરારમાં એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે સ્પેનનાં અમેરિકાના સંસ્થાનોમાં દર વર્ષે એક અંગ્રેજ વેપારી વહાણ માત્ર ભરીને વેચવા મોકલવું. આટલી છૂટનો લાભ અંગ્રેજ વેપારીઓએ હિલટી રીતે લેવા માંડ્યો. ચોરીછુપીથી વહાણો ભરી વેપારીઓ સ્પેનનાં અમેરિકાના સંસ્થાનોમાં માલ વેચી આવવા લાગ્યા. સ્પેનની સરકારને આ ખબર પડતાં તેણે દરિયામાં સાવચેતી રાખી. ઇંગ્લાંડનું એક વેપારી વહાણ આ પ્રમાણે માલ ભરીને છુપી રીતે જતું હતું. તેનો માલિક જેન્કીન્સ નામે હતો. સ્પેનીઅર્ડોએ તેનું વહાણ પકડ્યું અને તેની સામે ઝપાઝપી થઈ. તેમાં જેન્કીન્સનો એક કાન કપાઈ ગયો. જેન્કીન્સે ઇંગ્લાંડ પાછા આવી આ વાત લોકો આગળ જાહેર કરી. ઇંગ્લાંડની

અમએ જેન્ડી-સનો કાન કાપ્યો એ ઇંગ્લંડનું અપમાન માન્યું અને સ્પેન સામે લડાઈ કરવા પ્રજાએ હાહાકાર મચાવ્યો. તે વખતે વોલ્પોલે કહ્યું ‘ You may ring your bells now, but you will soon be ringing bells.’ આખરે બન્યું પણ એમજ. આ લડાઈમાં ઇંગ્લંડનો પરાજય થયો. ત્યારે પ્રજાએ આ પરાજય માટે વોલ્પોલનો દોષ કાઢ્યો. આ પરાજયથી ઇંગ્લંડની પ્રતિષ્ઠા ધણીજ ઘટી.

પીઅરેજ બીલ:—આ ખરડો જ્યોર્જ ૧જાના સમયમાં પાર્લમેન્ટમાં રજુ કરવામાં આવ્યો હતો. તે વખતે ઉમરાવની સભામાં ઇંગ્લંડના અમીરો બેસતા હતા. પરંતુ જ્યારે ઉમરાવની સભા (House of Lords) કોઇપણ કામની વિરુદ્ધ જતી ત્યારે રાજા નવા ઉમરાવો બનાવી તે સભામાં પોતાની ઝડુમતી કરી શકતો. પરંતુ જ્યોર્જ ૧જાના સમયમાં ઉમરાવની સભા માટે એવો ખરડો લાવવામાં આવ્યો કે રાજા ઉમરાવની સભામાં ફક્ત ૬ અમીરોજ નીમી શકે. આ કાયદાથી રાજાની ઉમરાવો નીમવાની સત્તા પર કાપ પડતો હોવાથી વોલ્પોલે તેનો સખન વિરોધ કર્યો અને આખરે આ કાયદો પસાર થતો અટક્યો.

એકસાઇઝ સ્કીમ:—ઇંગ્લંડમાં પરદેશથી આવતા દારૂ અને તમાકુ ઉપરની જકાતની આ યોજના વોલ્પોલે રજુ કરી હતી. દારૂ અને તમાકુ ઉપરની જકાત હોવાને લીધે તેમાં ધણી દાણુચોરી થતી. આથી સરકારને જકાતની આવક ઓછી મળતી. આ મુશ્કેલી દૂર કરવા વોલ્પોલે એવો નિયમ કર્યો કે આ માલ દેશમાં આવે ત્યારે તેના પર જકાત નહિ લેતા વેપારીઓ તે વેચે ત્યારે તેના પર જકાત લેવી આ યોજનાથી વેપારીઓના માલ પર દેખરેખ રાખવા સરકારને માણસો નીમવા પડે પણ દાણુચોરી થાય નહિ. પરંતુ વોલ્પોલના વિરોધીઓએ વેપારીઓને સમજાવ્યું કે આ યોજનાથી તેમની સ્વતંત્રતા નાશ પામશે. આથી તેઓએ વિરોધ કર્યો. ધણો હાહાકાર થવાથી વોલ્પોલે આ યોજના પડતી મુકી.

જયેાગી ૨ જો. (૧૭૨૭ થી ૧૭૬૦)

મુખ્ય બનાવો.

૧. વોલ્પોલનો કારભાર.
૨. આસ્ટ્રિયાના વારસાની લડાઈ.
૩. જોકોલાઇટોનો બીજો બળવો. (The '45) ૧૭૪૫.
૪. સપ્તાર્થિક વિગ્રહ (૧૭૫૬ થી ૧૭૬૩)
(અ) પેરીસની સંધી ૧૭૬૩.
૫. મહાન પિટ (Pitt The Elder.)
૬. ક્રમકાંડીઓ (Methodists)

(Q 4) What were the causes and effects of the War of Austrian Succession ?

આસ્ટ્રિયાના વારસા માટેની લડાઈનાં કારણો:—

આસ્ટ્રિયાના રાજા ચાર્લ્સ ૬ઠાને પુત્ર નહોતો. તેને ફક્ત એક મરાયાથિરિસા નામે પુત્રી હતી. આથી પોતાનાં મરણ પછી આસ્ટ્રિયાની ગાદી મરાયાથિરિસાનેજ મળે તે માટે ચાર્લ્સે એક વસિયાતનામું કર્યું અને તેની ઉપર યુરોપનાં મોટાં રાજ્યોની સંમતિ (Pragmatic Sanction) તેણે લીધી જેથી કરીને ભવિષ્યમાં એ બાબત તકરાર થાય નહિ. પરંતુ ચાર્લ્સ ૬ઠો ઈ. સ. ૧૭૪૦માં મરણ પામ્યો એટલે એવેરીયાના ડ્યુકે આસ્ટ્રિયાની ગાદી માટે પોતાનો હક્ક જાહેર કર્યો. આથી પ્રશિયાના રાજા મહાન ફ્રેડરીક પણ પોતાનો હક્ક જાહેર કરી આસ્ટ્રિયાના સિલેશીયા પ્રાંત પર હલ્લો કર્યો. વળી ફ્રાન્સ, સ્પેન અને સાર્ડીનીયા પણ પ્રશિયા સાથે જોડાયાં. તેમ કરવામાં ફ્રાન્સનો હેતુ એજીયમ જીતી ઇંગ્લંડને ડરાવવાનો હતો. અને સ્પેન અને સાર્ડીનીયાનો હેતુ ઇટાલીમાંનો આસ્ટ્રિયાનો પ્રદેશ જીતવાનો હતો. આખરે ઇંગ્લંડ અને હોલંડે આસ્ટ્રિયાનો પક્ષ લીધો. ઇંગ્લંડને હેનોવરનું પણ રક્ષણ કરવાનું હતું, તેમજ ફ્રાન્સની સત્તા વધી ન જાય અને સત્તાની

સમતુલા (Balance of Power) જળવાઈ રહે તે માટે ઇંગ્લંડે આ યુદ્ધમાં લાગ લીધો.

પરિણામ:—આખરે એલાશેપેલના કરારથી ઇ. સ. ૧૭૪૮માં આ યુદ્ધનો અંત આવ્યો આ કરારથી સિલીશિયા પ્રાંત પ્રશિયાને મળ્યો. પરંતુ આ કરારથી ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સને સંતોષ થયો નહિ અને એ કરાર સમવાર્ષિક યુદ્ધનું કારણ થઈ પડ્યો.

(Q 5) Describe the attempts made by the Jacobites to restore the Stuarts to the throne of England.

Or

Describe the events known as '15 and '45 in the History of England.

જવાબ:—જ્યોર્જ ૧લા અને જ્યોર્જ ૨ જાના સમયમાં પણ ઇંગ્લંડ અને સ્કોટલેન્ડમાં કેટલાક લોકો સ્ટુઅર્ટ વંશના રાજાઓને ઇંગ્લેન્ડની ગાદી પર ફરીથી લાવવાને ઇચ્છતા હતા. તેઓ જેકોબાઇટસ કહેવાતા. તેઓ હેનોવર વંશની વિરુદ્ધ હતા. જેમ્સ ૨ જાના પુત્રો હજી ફ્રાન્સમાં હતા. તેઓને ઇંગ્લેન્ડની ગાદી પર લાવવાને ઇંગ્લેન્ડમાં પહેલો પ્રયત્ન જેકોબાઇટાએ ઇ. સ. ૧૭૧૫માં કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૦૭માં ઇંગ્લંડ અને સ્કોટલેન્ડનું એકીકરણ થયું હતું છતાં તેનાથી સ્કોટલેન્ડના લોકોમાં અસંતોષ હતો. સ્કોટલેન્ડના હાઇલેન્ડર્સ હજી સ્ટુઅર્ટ વંશના પક્ષમાં હતા. આથી ઇંગ્લેન્ડ અને સ્કોટલેન્ડમાં બળવાઓ થયા. ઇંગ્લેન્ડમાં બળવાખોરોનો આગેવાન ડરવેન્ટવોટર હતો અને સ્કોટલેન્ડમાં અલ્બાન આગેવાન હતા. પ્રથમ યુદ્ધમાં આ બંને આગેવાનોને જ્યોર્જના લશ્કરે હરાવ્યા. પરંતુ તે વખતે જેમ્સ ૨ જો ફ્રાન્સથી આવી સ્કોટલેન્ડમાં દાખલ થયો. સ્કોટલેન્ડમાં પોતાનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં તેણે વખત ગુમાવ્યો. એટલામાં જ્યોર્જનું લશ્કર આવી પહોંચ્યું. જેમ્સને ફ્રાન્સે મદદ કરી નહિ. વળી બળવાખોર સૈન્યને લશ્કરી

તાલીમ મળેલી નહોતી. વળી સધળા બળવાખોરો સૈન્યમાં જોડાયે નહિ. આ કારણોને લીધે બળવાખોરોનો પરાજય થયો. જેમ્સ અને અર્લ ઓફ માર ક્રાન્સ નાશી ગયા. જ્યોર્જ બળવામાં સામેલ થયા હતા તેમને સખત શિક્ષા કરી. પાર્લામેન્ટે આ તકનો લાભ લઈને સપ્ત-વાર્ષિક કાયદો (Septennial Act) પસાર કર્યો. આથી ચાલુ પાર્લામેન્ટની મુદત સાત વર્ષની થઈ.

૪૫ :— સ્ટુઅર્ટ વંશના રાજાઓએ ઇંગ્લંડની ગાદી મેળવવા ખીજો પ્રયત્ન ઇ. સ. ૧૭૪૫ માં કર્યો. આ વખતે યુરોપમાં આરિસ્ટોક્રાટ વારસાનું યુદ્ધ ચાલતું હતું. ઇંગ્લંડ તે લડાઈમાં ક્રાન્સ સામે લડવામાં રોકાયેલું હતું. આ તકનો લાભ લઈને જેમ્સ ૨ જના પૌત્ર ચાર્લ્સ એડવર્ડને ક્રાન્સ તરફથી ઇંગ્લંડમાં તોફાન જગાવવા મોકલવામાં આવ્યો. તે પ્રથમ સ્કોટલંડ ગયો. ત્યાં ધણા હાઇલેન્ડર્સ તેને ભેગા મળ્યા. તેઓએ ઇંગ્લંડ પર ચઢાઈ કરવાની તૈયારી કરવા માંડી. પરંતુ તે તૈયારીમાં જ એક મહિનો વીત ગયો. આ અરસામાં જ્યોર્જ ૨ જાએ પોતાનું લશ્કર યુરોપમાંથી ખેલાવી લીધું. વળી હવે ઇંગ્લંડમાં કેથોલિક ધર્મ પાળનારા સ્ટુઅર્ટ રાજાઓના પક્ષકારો વધારે રહ્યા નહોતા. એટલે ઇંગ્લંડ તરફથી તેને જરાયે મદદ મળી નહિ. જ્યારે બળવાખોરોએ ઇંગ્લંડ પર ચઢાઈ કરી ત્યારે જ્યોર્જના સેનાપતિ ડ્યુક ઓફ કંબરલેન્ડે તેઓને હરાવ્યા. ચાર્લ્સ છુપાવેશે ક્રાન્સ નાસી ગયો. કંબરલેન્ડે જેકાબાઈટોનો સંપૂર્ણ નાશ કર્યો અને હાઇલેન્ડર્સ પાસેથી શસ્ત્રો લઈ લીધાં. બળવાખોરોની સત્તા તદ્દન છીનવી લેવામાં આવી. આ રીતે સ્ટુઅર્ટ રાજાઓએ ઇંગ્લંડની ગાદી મેળવવા કરેલા બંને પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. ઇ. સ. ૧૭૪૮ ના એલાશેપેલના કરાર મુજબ ક્રાન્સમાંથી પણ ચાર્લ્સને કાઢી મુકવામાં આવ્યો. આથી તેને અને તેના પુત્રને આમતેમ ભટકવું પડ્યું. આખરે ૧૭૮૮ માં તેનું મૃત્યુ થયું.

(Q 6) Give the causes and effects of the Seven Years' War.

સમવાર્ષિક યુદ્ધનાં કારણો:—

- (૧) ઇ. સ. ૧૭૪૮ ના એલાશેપેલના કરારથી યુરોપનાં રાજ્યોમાં અસંતોષ ફેલાયો હતો.
- (૨) આસ્ટ્રિયાની રાણી મરાયાથિરિસા પાસેથી ઇંગ્લંડે પ્રશિયાને આ કરારથી સિલિશીઆ પ્રાંત અપાવ્યો હતો તે મરાયાથિરિસાએ પાછો લેવો હતો.
- (૩) જર્મનીમાં આસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયાના પ્રદેશો પાસે આવેલા હતા અને તે બંને વચ્ચે સત્તા માટે ચડાચડસી ચાલતી હતી.
- (૪) ફ્રાન્સને યુરોપમાં પ્રશિયાની વધતી જતી સત્તા અટકાવવી હતી.
- (૫) રશિયા, સ્વીડન, સેકસની અને પોલાંડને પ્રશિયાના રાજા મહાન ફેડરિકની ખીક લાગતી હતી તેથી તેઓ ફ્રાન્સ સાથે જોડાયું.
- (૬) ઉપરના કારણોથી આસ્ટ્રિયા, ફ્રાન્સ, રશિયા, સ્વીડન, સેકસની અને પોલાંડનો પ્રશિયા વિરુદ્ધ એક સંઘ સ્થપાયો.
- (૭) યુરોપમાં સત્તાની સમતુલા જળવાઈ રહે અને ફ્રાન્સની દરિઆઈ સત્તા વધી ન જાય તે માટે ઇંગ્લંડ પ્રશિયા સાથે જોડાયું.
- (૮) અમેરિકા તેમજ હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચ લોકો વચ્ચે સંસ્થાનો સ્થાપવામાં તેમજ વેપાર કરવામાં ભારે દરિફાઈ ચાલતી હતી એટલે અમેરિકા અને હિંદમાં ફ્રાન્સની પ્રવૃત્તિઓ તોડી પાડવા ઇંગ્લંડની ઇચ્છા હતી. આથી ફ્રાન્સ વિરુદ્ધ પ્રશિયા સાથે ઇંગ્લંડ આ લડાઈમાં જોડાયું.

સમવાર્ષિક યુદ્ધની અસર:—

- (૧) આ વિગ્રહમાં અંગ્રેજોની જીત થઈ અને ઇંગ્લંડની સમુદ્ર પરતી સત્તા સ્થપાઈ.
- (૨) અમેરિકામાંનું ફ્રેન્ચ લોકોનું કેનેડા સંસ્થાન અંગ્રેજોને મળ્યું.
- (૩) અમેરિકા અને હિંદુસ્તાનમાં ફ્રાન્સનાં સંસ્થાનો સ્થાપવાની ઇચ્છાનો નાશ થયો.
- (૪) હિંદુસ્તાનમાં બ્રીટીશ સામ્રાજ્યનો મજબુત પાયો નાખાયો.

- (૫) આસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયાની સત્તા જર્મનીમાં સરખી રહી આથી સત્તાની સમતુલા જળવાઈ રહી.
- (૬) આ લડાઈમાં ફ્રાન્સને ઘણો ખર્ચ થવાથી તે વસુલ કરવા નવા કરવેરા પ્રજા પાસેથી રાખતે લેવાની ફરજ પડી. આથી ફ્રેન્ચ પ્રજાએ તેનો વિરોધ કર્યો અને પરિણામે ફ્રેન્ચ રાજ્યવિપ્લવ થયો.
- (૭) આ યુદ્ધથી ઇંગ્લંડ સામે ફ્રાન્સનું વેર વધ્યું અને તેને લીધેજ અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં ફ્રાન્સે સંસ્થાપોને ઇંગ્લંડ સામે મદદ કરી.

(Q. 7) What part did Elder Pitt play in the Seven Years' War?

સપ્તવાર્ષિક યુદ્ધની શરૂઆતમાં પ્રશિયા અને ઇંગ્લંડની સર્વ ઠેકાણે હાર થઈ. સમુદ્ર પરના યુદ્ધમાં પરાજય કરીને ફ્રાન્સે ઇંગ્લંડનો માઇનોર્કા ટાપુ જીત્યો. ડ્યુક ઓફ કમ્બરલેન્ડ જર્મનીમાં હારી ગયો. અને તેણે કોન્સ્ટરસેવનના કરારથી હોવાર દુસ્મનોને સોંપી દીધું. અમેરિકામાં પણ ઇંગ્લંડની હાર થઈ. વળી હિંદુસ્તાનમાં સિરાજ-ઉદ્ દૌલાએ અંગ્રેજોનાં કેટલાંક થાણાં લઈ લીધાં. આ રીતે આ યુદ્ધની શરૂઆતમાં અંગ્રેજોની સંપૂર્ણ હાર થઈ હતી. પરંતુ ઇંગ્લંડનાં સારા નસીબે તે વખતેજ આ યુદ્ધની વ્યવસ્થા વિલિયમ પિટ (The Elder Pitt), આર્ટ ઓફ વેધમને આપવામાં આવી. તેને પરદેશખાતુ અને યુદ્ધની વ્યવસ્થા સોંપી અને પીટ ન્યુકેસલનું મિશ્ર પ્રધાન મંડળ સ્થાપ્યું. પીટે અભિમાનથી કહ્યું કે, “I can save the country, and nobody else can.”

પીટે લડાઈ માટે નવી યુક્તિ કરી. ફ્રેન્ચ લોકોને યુરોપની ભૂમિ ઉપર ફ્રેડરિક સાથે લડતા ચાલુ રાખ્યા. આથી ફ્રાન્સ અમેરિકા અને હિંદુસ્તાનમાં દેખરેખ રાખી શકશે નહિ. એટલે અમેરિકા અને હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજો ફ્રેન્ચ લોકોને સહેલાઈથી જીતી શકશે. આથી પીટે પ્રથમ તે સૈન્યમાં ભરતી કરી અને આ નવું લશ્કરની તથા વાર્ષિક સાત લાખ

પૅંડની મદદ તેણે છૂટથી ફ્રેડરિકને મોકલી આપી. શહેરીઓનું રક્ષણ કરવા તેણે હાઇગેન્ડર્સની બહાદુર પલટણો બનાવી. સૈન્યમાંથી નાલાયક માણસોને કાઢી યુવાન અને હોંશિયાર અમલદારો નીમ્યા. દરિઆઇ યુદ્ધોમાં તેણે ફ્રાન્સને પ્રથમ હરાવ્યું અને તેનાં નૌકાસૈન્યનો નાશ કર્યો. આથી ઈંગ્લેન્ડની દરીઆઇ સત્તા સ્થપાઇ. વળી અમેરિકામાં સૈન્ય ઉભું કરી તેના ઉપર ત્યાંનાજ અમલદારો મૂક્યા. અને લડાઇમાં હોંશિયાર એવા જનરલ વુલફને અમેરિકામાં સેનાપતિ નીમ્યો. ઈંગ્લેન્ડથી માણસ, પૈસા તથા યુદ્ધસામગ્રી પુરી પાડવામાં આવી. વુલફે અમેરિકામાંનું ફ્રેન્ચ સંસ્થાન કેનેડા જીતી લીધું. વળી હિંદુસ્તાનમાં પણ કક્ષાએ ફ્રેન્ચ લોકોને વાંદીવાશ આગળ પુરેપુરા હરાવ્યા. આથી ફ્રેન્ચ લોકોની સત્તા હિંદમાંથી તૂટી પડી અને આખરે તેઓને હિંદમાંથી પાછા જવું પડ્યું. આ લડાઇને અ તે ફ્રાન્સની અમેરિકા તથા હિંદમાંની સત્તા સંપૂર્ણ નાશ પામી.

આવી રીતે મહાન પીટ પોતાની લડાયક અને પ્રમળ પરદેશ નીતિથી ફ્રાન્સની સત્તા તોડી પાડી અને ઈંગ્લેન્ડનું વર્ચસ્વ સ્થાપ્યું.

(Q. 8) Why is the Seven Years' War considered as a turning point in the History of England?

Or

Give the importance of the Seven Years' War in the History of England?

પરદેશો સાથે વેપાર કરવા અને ત્યાં સંસ્થાનો સ્થાપવા માટે ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે ભારે દરિયાઇ ચાલતી હતી. આ દરિયાઇ મુખ્યત્વે કરીને અમેરિકા અને હિંદમાં હતી. અંગ્રેજોએ ઉત્તર અમેરિકાના પૂર્વ કિનારા ઉપર સંસ્થાનો સ્થાપ્યાં હતાં અને ફ્રાન્સના લોકોએ પશ્ચિમ કિનારા ઉપર સંસ્થાનો સ્થાપ્યાં હતાં. વળી હિંદમાં અને પ્રગ્લની કાઠીઓ એકએકની નજીક હતી. આથી અને દેશ વચ્ચે તિવ્ર દરિયાઇ હતી.

વળી બંને દેશોને માતૃભૂમિ તરફથી મદદ મળતી હતી અને તેથી તે દેશોમાં બંને ગ્રંભ પોતાની સત્તા વધારવા પ્રયત્ન કરતી હતી.

આ હરિદ્વાષને લીધે સપ્તવાર્ષિક યુદ્ધ થયું. તે યુદ્ધમાં અમેરિકામાં ફ્રેન્ચ સંસ્થાન કેનેડા અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યું. હિંદમાં પણ વાંદીવાસના યુદ્ધમાં ફ્રેન્ચ લોકોની સંપૂર્ણ હાર થઈ. આથી ફ્રેન્ચ લોકોની બંને દેશમાં પડતી થઈ અને વેપાર અને સંસ્થાનો સ્થાપવાની આશા ધૂળમાં મળી.

આ સપ્તવાર્ષિક યુદ્ધમાં ફ્રેન્ચ લોકોનો પરાજય થયો ન હોત તો ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ આજે જુદોજ હોત. અમેરિકા તથા હિંદમાં આ યુદ્ધ પછીજ અંગ્રેજોની ખરી સત્તા સ્થપાઈ. વળી યુરોપમાં સત્તાની સમતુલા જળવાઈ રહી. પ્રશિયા કે ફ્રાન્સની સત્તા વધવા પામી નહિ. અને ઇંગ્લંડની જમીન પર તેમજ હરીયા પર સંપૂર્ણ સત્તા ફેલાઈ અને બ્રિટીશ સામ્રાજ્યના ઉત્કર્ષની શરૂઆત થઈ. આ બધા કારણોથી સપ્તવાર્ષિક યુદ્ધ ઇંગ્લંડના ઇતિહાસમાં ખાસ અગત્યનું છે.

(Q. 9) Describe briefly the character and career of Pitt the Elder.

વિલિયમ પિટ, ઍલ્ડ ઍન્ડ ચેમ્બ

૧. જન્મ:-વિલિયમ પિટનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૦૮ માં એક કુલિન પણ ગરીબ ઘરમાં થયો હતો.
૨. પાર્લિમેન્ટનો સભ્ય :- ઇ. સ. ૧૭૩૫ માં ૨૭ વર્ષની વયે તે પાર્લિમેન્ટનો સભ્ય ચુંટાયો. તે વડીલ હતો. પ્રથમ તે વોલ્પોલના વિરોધી પક્ષમાં જોડાયો. તેની વક્તૃત્વશક્તિ અદ્ભુત હતી. કાર્ટરેટનાં પ્રધાન મંડળ વખતે હેનોવરના પક્ષપાતના રાજનીતિની તેણે સખત ઝાટકણી કાઢી. આથી જ્યોર્જ બીજાને તેના પર ગુસ્સો થયો. પરંતુ પેલ્હામ લાઇઓનાં પ્રધાન મંડળ વખતે તે ખખનચી નીમાયો. પણ જ્યારે ન્યુકેશલ વડો પ્રધાન થયો ત્યારે તેની કારભારની વિરૂધ્ધ પિટે સખત ટીકાઓ કરી એટલે તેને પ્રધાનમંડળમાંથી રજા

આપવામાં આવી. હવે ૧૭૫૬માં સપ્તવાર્ષિક વિગ્રહ શરૂ થયો. પરંતુ શરૂઆતમાં ઇંગ્લંડની સર્વત્ર હાર થવા માંડી. અને ન્યુકેશલના કારભાર વિરૂધ્ધ પ્રજાએ ઉદ્ધાપોહ કર્યો અને વિહગ પક્ષના આગેવાન તરીકે પિટનું નામ સૂચવ્યું. આથી પિટને પ્રધાન મંડળમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો. ન્યુકેશલના હાથમાં દેશની આંતર વ્યવસ્થા આપવામાં આવી અને પિટને પરદેશ મંત્રી બનાવી સપ્તવાર્ષિક વિગ્રહની સધળી વ્યવસ્થા તેને સોંપી.

૩. પિટની મહત્વાકાંક્ષાઓ:-બ્રિટિશ પ્રજાને સામ્રાજ્યવાદી બનાવી બ્રિટનને મહાન સામ્રાજ્ય બનાવવું. આ માટે દેશમાં સામાજિક, ઔદ્યોગિક, પરદેશ નીતિ અને વેપારની સત્તા ફેરવી નાંખવા તેની ઇચ્છા હતી. તે માટે તેણે નાણે પ્રમાણેની નીતિ અખત્યાર કરી:-

૪. પિટની આંતર નીતિ (Home Policy):-આંતર નીતિમાં પિટ વોલ્પોલથી વિરૂદ્ધ હતો. તે બીનસ્વાર્થી અને પ્રમાણિત હતો. લાંચરશ્વતની ગંદી પ્રથાથી તે વિરૂદ્ધ હતો. તેને સત્તાના લોભ નહોતો. સ્વમાન હણાતું હોય તો તે સત્તાને લાત મારતો. તેનામાં આત્મશ્રદ્ધા ભારે હતી. તેનો કારભાર નિઃસ્વાર્થી હોવાથી તે પ્રજાનું સન્માન મેળવી શક્યો.

પ્રજાનું માનસ તે સારી રીતે ઓળખી શક્યો હતો. પાર્લિમેન્ટમાં સુધારો કરવા તેની ઇચ્છા હતી. પરંતુ સંજોગવશાત્ તે પાર પડી નહિ પ્રધાન મંડળમાં જોડાયો તે પહેલાં સપ્તવાર્ષિક વિગ્રહ આલુ થઇ ગયો હતો. યુદ્ધમાં શરૂઆતમાં ઇંગ્લંડને નિષ્ફળતા મળી હતી. આ સ્થિતિમાં ફેરફાર કરવાની વ્યવસ્થા પિટને કરવી પડી. તેણે લશ્કર અને નૌકાસૈન્યમાં યુવાન અને ઉત્સાહી માણસો નીમ્યાં. તથા ઇંગ્લંડ અને સ્કોટલેન્ડમાં નવું લશ્કર ઉભું કર્યું. તેણે પ્રજામાં દેશ સેવાની ભાવના જાગૃત કરી. અને લશ્કરમાં સ્કોટલેન્ડના હાઇલેન્ડર્સને નીમ્યા. વળી તેણે નૌકાસૈન્યમાં પણ સુધારો કર્યો. તેણે બ્રિટનની પ્રજામાંના તડ દરે.

કર્તા. અને તેના કારભાર દરમ્યાન રાજ્ય અને પાર્લમેન્ટની ઐક્યતા જળવાઈ રહી. પિટ યુદ્ધ મંત્રી (War Minister) હતો તેથી રાજ્યની આંતરિક બાબતો તરફ તેનું ખાસ ધ્યાન નહોતું. તેને તો દેશની મહત્તા અને ગૌરવ વધારવાં હતાં.

૫. પિટની પરદેશનીતિ.-પિટની આંતરનીતિ કરતાં પરદેશનીતિ વધારે યશસ્વી હતી. એની પરદેશનીતિ સામ્રાજ્યવાદી હતી. એશિયા અને અમેરિકામાં સંસ્થાનો સ્થાપી દેશનો વેપાર ઉદ્યોગ વધારવાની તેની ઇચ્છા હતી. યુદ્ધમંત્રી તરીકે તેણે અસાધારણ શક્તિ બતાવી. એની ઉત્તમ વ્યવસ્થા શક્તિથી જ ઇંગ્લંડને સમવાર્ષિક વિશ્વમાં વિજય મળ્યો. તેણે નાણાની મદદ કરી, પ્રશિયાને ફ્રાન્સ સાથે યુરોપમાં લડતું ચાલુ રાખ્યું અને અંગ્રેજોએ અમેરિકા અને હિંદમાં ફ્રેન્ચ લશ્કરને હરાવ્યું. આવી પિટની દીર્ઘદ્રષ્ટિ અને યશસ્વી પરદેશનીતિને લીધેજ અમેરિકા અને હિંદમાં અંગ્રેજ સત્તા સ્થપાઈ અને ખરા હરિફ ફ્રેન્ચ લોકોની સત્તા તૂટી પડી. વળી બ્રિટનનો વેપાર વધ્યો અને તેને હરિયા પર સત્તા મળી. તેની પરદેશનીતિનું ધ્યેય ફ્રાન્સનાં સંસ્થાનો છૂટવાં, દેશાવરના વેપારમાં ઇંગ્લંડને બીજા હરિફ બનાવવું, હરિયાઈ સત્તામાં અંગ્રેજોજ શ્રેષ્ઠ છે એમ ગણાવવું અને આસ્ટ્રિયાની સત્તા ઓછી કરવી એ પિટની ઇચ્છાઓ હતી. સપ્ત-વાર્ષિક યુદ્ધમાં મળેલા વિજયથી એ સધળી આશાઓ થોડે અંશે પણ સફળ નીવડી હતી.

૬. પિટનું ચારિત્ર્ય :-લાંચરૂશ્વત અને ખુશામતના જમાનામાં વિરલ એવી પ્રમાણિકતા અને સ્વતંત્રતા પિટમાં હતાં તેનામાં અચળ આત્મશ્રદ્ધા હતી. તેનામાં વધારે પડતું આત્મજ્ઞાન અને આડંબર હતાં, છતાં તેની નિઃસ્વાર્થી અને સાચી સેવાને લીધે તે દેશની મહત્તા અને ગૌરવ વધારી શક્યો. નિર્મળ દેશભક્તિ, અચુક મનુષ્ય-પરીક્ષા અને નિઃસ્વાર્થીપણાને લીધેજ તે હડધૂન થયેલા જોકાબાઇટો તથા હાઇનેન્ડરોને પણ સૈન્યમાં હાખત કરી

શક્યો યોગ્ય માણસોને લશ્કરમાં સેનાપતિપદ આપ્યું અને તેથીજ સપ્તવાર્ષિક વિગ્રહનો પરાજય જીતમાં ફેરવાયો. તેની રાજ્યનીતિમાં તેજસ્વિતા, સાહસિકતા, નિઃસ્વાર્થતા અને ઉચ્ચ નીતિ હતા. સંસ્થાનોના વિકાસ અને નૌકાગળ પરજ દેશના ઉત્કર્ષનો આધાર છે એમ કહેનાર તેજ પહેલો હતો તે પાર્લમેન્ટના કરતાં સામાન્ય પ્રજાના અભિપ્રાયને વધારે પસંદ કરતો. અને આથીજ સામાન્ય પ્રજાનો એ મારીતો બન્યો હતો અને તે Great Commoner કહેવાયો.

(Q. 10) Write short notes on (a) The Treaty of Paris, and (b) The Methodists.

(અ) પેરિસની સંધી:—સપ્તવાર્ષિક વિગ્રહનો ઇ. સ. ૧૭૬૩માં પેરિસની સંધીથી અંત આવ્યો. એ સંધીના કરારો નીચે મુજબ હતા:—

- (૧) ફ્રેન્ચ લોકોએ ઉત્તર અમેરિકામાંના પોતાના બધાં સંસ્થાનો અંગ્રેજોને આપી દેવાં.
- (૨) ફ્રેન્ચ લોકોને અમેરિકાના ન્યુફાઉન્ડલેન્ડ આગળ દરિયામાં માછલા પકડવાં દેવાં.
- (૩) માર્શનોર્ક ટાપુ અંગ્રેજોને પાછો આપવો.
- (૪) રોપેર ફ્લોરીડા ખીટનને આપવું.
- (૫) હિંદમાં ફ્રેન્ચના તાબામાં પોંડિચેરી અને બીજાં ચાર થાણાં રહેવા દેવાં.

આ કરારો કરનાર પ્રધાન બ્યુટ હતો. તેનામાં વિશેષ આવડત નહોતી છતાં જો કરારો કરવામાં આવ્યા તેનાથી ઇંગ્લાંડને અમેરિકા, હિંદ તેમજ આફ્રિકામાં ધણું લાભ થયા. પરિણામે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો પાયો નાંખાયો અને બ્રિટિશ વાવટો દુનિયાના મહાસાગરો ઉપર ફરકવા લાગ્યો. ખીટનને દરિયા ઉપર સર્વોપરિ સત્તા મળી અને પરદેશો સાથેનો વેપાર વધ્યો.

(જ) કર્મકાંડીઓ (Methodists):-ઇંગ્લેન્ડ અને ક્રાન્સ વચ્ચેના સો વર્ષ સુધીના યુધ્ધો દરમ્યાન ધર્મની વાત વિસારે પડી હતી પરંતુ અઢારમી સદીમાં કારણવાદી યુગ (Age of Reason) શરૂ થયો. છતાં હજુ ધાર્મિક અસહિષ્ણુતા કાયમ હતી. ઇંગ્લેન્ડની વસ્તી જેમ જેમ વધતી ગઈ તેમ તેમ લોકો પાપી અને દુરાચારી વધારે બનતા ગયા. લોકોમાં ધાર્મિક ભાવના અને નીતિનું નામ સરખું રહ્યું નહિ. આથી જ્યોર્જ ૨ બના સમયમાં જ્યોર્જ વ્હાઇટફીલ્ડ અને જહોન વેસિંગ નામે બે પાદરીઓ ધર્મનો જાહેર ઉપદેશ કરવા બહાર પડ્યા તેના અનુયાયીઓ કર્મકાંડીઓ (Methodists) કહેવાયા. તે લોકોને આવું નામ આપવામાં આવ્યું કારણ કે તેઓ દરેક પોતાનું તેમજ ધાર્મિક કાર્ય પદ્ધતિસર કરતા. તેઓએ સ્થાપિત ધર્મનો ઇન્કાર કર્યો. આ કર્મકાંડીઓએ ભેગા થઈ ઇ. સ. ૧૭૩૦ માં એક મંડળ સ્થાપ્યું અને ધર્મની બાબતમાં લોકોને જાગૃત કર્યા. પરંતુ આ કાર્ય માટે તેઓને ઇંગ્લીશ ચર્ચમાંથી બાતલ કરવામાં આવ્યા એટલે તેઓ નોન-કોન્ફોર્મીસ્ટ નામે ઓળખાયા. આ અળવળને પરિણામે ઇંગ્લેન્ડમાં ધાર્મિક જાગૃતિ આવી અને ધર્માધિકારીઓએ લોકોને એકનિષ્ઠથી અને ઉત્સાહપૂર્વક ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાનું અને ધર્મની સેવા બજાવવાનું કામ કરવા માંડ્યું અને પરિણામે લોકસમાજની નીતિ સુધરી.

(Q. 11) Describe the part played by the Whigs in the reign of George I and George II.

સ્ટુઅર્ટ રાજ્યોને દૂર કરી હેનોવર વંશના રાજ્યોને ઇંગ્લેન્ડની ગાદી અપાવનાર વિદગ પક્ષના લોકો હતા. આથી જ્યોર્જ ૧ લા અને ૨ જાએ ઇંગ્લેન્ડની ગાદી પર આવતાં તરતજ દેશનો સંઘર્ષ રાજ્ય કારભાર વિદગ લોકોને સોંપી દીધો. દેશમાં આ પક્ષની બહુમતિ હતી. દેશમાં તેમના હાથમાં કારભાર ઇ. સ. ૧૭૧૪ થી ૧૭૬૦ સુધી રહ્યો. તે દરમ્યાન તેમણે નીચેના કાર્યો કર્યા:—

- (૧) પહેલા બે જ્યોર્જ રાજ્યો અગ્રેષ્ઠ ભાષાથી અસાત હોવાથી તેઓએ રાજકારણમાં જરાપણ માથું માર્યું નહિ. આથી પોતાની જગ્યાએ કામ કરવા વડા પ્રધાનની નિમણૂક કરવામાં આવી અને તે પ્રધાનનેજ રાજ્યની ખરી સત્તા સોંપાઈ.
- (૨) પાર્લમેન્ટનાં બંને ગૃહોમાં વિદ્યુત પક્ષની બહુમતિ હતી અને લાંચ રક્ષાત વગેરે લાલચો આપીને તેમણે આ બહુમતિ ટકાવી રાખી.
- (૩) નાનાં ગામડાંમાં તો વિદ્યુત લોકોની લાગવગ હતીજ અને મોટાં શહેરોમાં લાંચ વગેરે આપીને પાર્લમેન્ટની નવાં ચુંટણીમાં પણ તેઓજ ચુંટાઈ આવતા.
- (૪) કેથોલિક અને ડીસેન્ટર્સ ઉપરનાં કેટલાંક ધાર્મિક બંધનો દૂર કરીને તેમને પોતાના પક્ષમાં લીધા.
- (૫) પર રાજ્યો સાથે શાંતિની નીતિ વાપરીને વિદ્યુત લોકોએ દેશનો વેપાર વધાર્યો.
- (૬) રાજ્ય પાસેથી કેટલાક હક્કો મેળવીને તેમણે નિયંત્રિત રાજ્યસત્તા ઇંગ્લેન્ડમાં કાયમ કરી.
- (૭) વિદ્યુત પ્રધાનો ટોરી પ્રધાનો કરતાં હોશિયાર અને મુત્સદ્દી હોવાથી તેમના વખતમાં દેશનો ઉત્કર્ષ થયો. આથીજ તેમના હાથમાં દેશની સત્તા લાંબો વખત ટકી રહી.

ઉપર જણાવેલાં કારણોને લીધે ઇંગ્લેન્ડનો રાજ્યકારભાર લાંબો વખત સુધી વિદ્યુત લોકોના હાથમાં રહ્યો. આ અમલ દરમ્યાન ઇંગ્લેન્ડનું સામ્રાજ્ય તેમજ વેપાર વધ્યાં અને ઇંગ્લેન્ડની પ્રતિષ્ઠા પણ વધી. એ વિદ્યુત પક્ષના પ્રધાનો પૈકી વોલ્પોલ અને વિલિયમ પિટ બાળવેલી દેશની સેવા અમુલ્ય હતી. તેથીજ તેમના વખતમાં ઇંગ્લેન્ડ દુનિયાના પ્રમુખ રાજ્યોમાંનું એક ગણાતું થયું હતું. તેમના વખતમાં દરિયા પર તેમજ જમીન ઉપર ઇંગ્લેન્ડની સત્તા શ્રેષ્ઠ થઈ હતી.

જ્યોર્જ ૩ જી. (૧૭૬૦ થી ૧૮૨૦)

૧. સપ્તવાર્ષિક વિગ્રહનો અંત. પેરીસની સંધિ (૧૭૬૩).
૨. જોન વિલ્કસનો મુકદ્દમો-૧૭૬૩
૩. અમેરિકાનું સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ.
૪. કાન્સની રાજ્ય કૃતિ-૧૭૮૯.
૫. ઈંગ્લેન્ડ અને કાન્સ વચ્ચે લડાઈ-૧૭૯૩ થી ૧૮૧૫
૬. ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેન્ડનું એકીકરણ-૧૮૦૧
૭. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં ગુલામગીરીનો વેપાર બંધ-૧૮૦૭
૮. ધાન્યનો કાયદો-૧૮૧૫

(Q. 12) What new Principles of Government did George III try to introduce and with what result ?

Or

Explain clearly the meaning of ' Patriot King ' as used by George III. To what extent did he succeed in his attempts and how ?

Or

What were the views of George III about royalty ? Describe his attempts to restore the authority of the crown.

૧. નાનપણની અસર :-

- (અ) નાનપણમાં જ્યોર્જ ૩ જીનો અભ્યાસ તેની માતાની અને લોર્ડ બ્યુટની દેખરેખ નીચે થયો હતો. તેની માતા તેને વારંવાર ઉપદેશ આપતી ' George, be a King '
- (બ) ટોરી ગૃહસ્થ બોલોગબ્રોકનું ' Patriot Kings ' નામનું પુસ્તક તેણે વાંચ્યું હતું. તેમાં આપેલા રાજાનો દરજ્જો અને તેનાં અધિકારો.

વિષેના વિચારો તેણે ઘડણુ કર્યા હતા અને પોતે રાજ થયો ત્યારે તે અમલમાં મુકવાનો નિશ્ચય કર્યો.

૨. રાજસત્તા વિષે માન્યતા :—રાજસત્તા વિષે જ્યોર્જ ૩ જની માન્યતા એકલથુ રાજસત્તા સ્થાપન કરવાની હતી.

૩. જ્યોર્જ ૩ જે ગાદી પર આવ્યો ત્યારની રાજકીય સ્થિતિ :—જ્યોર્જ ૩ જે જન્મથી તેમજ શિક્ષણથી પુરો અંગ્રેજ હતો. પહેલાં જે જ્યોર્જ રાજ્યો અજ્ઞાન અને એશઆરામી હતા. વળી તેઓ પરદેશી હોવાથી ઇંગ્લંડનાં રાજકારણ તરફ જેપરવા હતા. પરંતુ જ્યોર્જ ૩ જે કંગવાયેનો હતો અને ઇંગ્લંડ માટે તે મગરૂર હતો. પહેલાં જે જ્યોર્જની જેપરવાઇતે લીધે રાજ્યની બધી સત્તા વિદગ પ્રધાનોના હાથમાં ગઇ અને તેઓ નામનાજ રાજ રહ્યા. લાંચ રૂશ્વત, પદવી, અધિકાર વગેરેની લાલચો આપીને તે વિદગ પ્રધાનોએ આમની સભામાં પોતાની બહુમતિ જળવી રાખી હતી. વળી તેઓ પૈસાદાર અને જમીનદારો હોવાથી ઘણા ગામોના માલીક હતા અને આથી મતદારો પણ તેઓ પર આધાર રાખનારા હતા અને ચુંટણી વખતે તેઓને જ મત આપતા. આથી રાજની સત્તા માત્ર નામનીજ હતી.

૪. વહીગ સત્તા તોડવા જ્યોર્જ ૩ જનો પ્રયત્ન :—પોતે આપણુદ અમલ ચલાવી શકે તે માટે જ્યોર્જ ૩ જએ વિદગ સત્તા તોડી આમની સભા પોતાની સત્તા હેઠળ લાવવા વિચાર કર્યો. તેણે પણ લાંચરૂશ્વત, પદવી, અધિકાર વગેરેની લાલચ આપી આમનીસભાના સભાસદોને પોતાના પક્ષમાં લીધા. આ પક્ષ King's Friends નામે ઓળખાયો. જ્યોર્જની ઇચ્છા કેબીનેટ પદ્ધતિ તોડી પ્રધાન પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વરતે એવી હતી. એ અરસામાં વિદગ પક્ષમાં ફાટપુટ પડી અને તે પક્ષ નબળો પડ્યો. આથી જ્યોર્જ ૩ જએ એ ફાટપુટનો લાભ લઇ તેની સત્તા તોડી પાડી.

૫. પોતાના પ્રધાનો નિમવાનો જ્યોર્જ ઉબનો નિષ્કળ પ્રયત્ન: જ્યોર્જ ઉ બે ગાદીએ આવ્યો ત્યારે મોટા પિટ વડે પ્રધાન હતો. તેણે સ્પેન સાથે યુદ્ધ કરવા ના પાડી. જ્યોર્જ ઉ બેએ તેના વિરોધીઓને મદદ આપી. આથી મોટા પિટે રાજીનામું આપ્યું. પછી તેણે બ્યુટને વડે પ્રધાન નીમ્યો પણ તેણે થોડા વખતમાં રાજીનામું આપ્યું. પછી ગ્રેન્વીલ્, રોકીંગહામ, ગ્રેફ્ટન વિગેરેનાં પ્રધાનમંડળે પોતાની આપણું સત્તાની આડે આવે છે એમ જોતાં તેણે તે કાઢી મુક્યાં. આખરે ઈ. સ. ૧૭૦૦ માં પોતાને મનપસંદ લોર્ડ નોર્થને તેણે વડે પ્રધાન બનાવ્યો. લોર્ડ નોર્થના ૧૨ વર્ષના કારભાર દરમ્યાન રાજ્યએ પોતાની મરજી પ્રમાણે કારભાર ચલાવ્યો. વિલ્કસની ચુંટણી રદ કરાવી તેણે લોકોના હક્ક પર તરાપ મારી. પરંતુ બિલ્ગ પક્ષને લોકોના ટેકા હોવાથી રાજ્યને નમતું આપવું પડ્યું અને લોકોના કેટલાક હક્કો તેને કમુલ કરવા પડ્યા. નકામા મોરંટો ગેરકાયદેસર ઠર્યાં. મતદારો ગમે તે પ્રતિનીધિ ચુંટી કાઢે તથા પર્લમેન્ટનાં ભાષણો જાહેર વર્તમાન પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ કરી શકાય એમ જ્યોર્જ ઉ બેએ કમુલ્યું. એ વખતે અમેરિકાનું સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ જાગ્યું અને અમેરિકા ઇંગ્લંડની સત્તા હેઠળથી ચાલ્યું ગયું. આથી લોકોમાં વિરોધ જાગ્યો. પરિણામે લોર્ડ નોર્થને રાજીનામું આપવું પડ્યું. આ પછી રોકીંગહામ અને શેલ્બોર્ન પ્રધાનો થયા. ત્યાર પછી ફોક્સ અને નોર્થનું મિશ્ર પ્રધાનમંડળ આવ્યું. પણ ફોક્સનું ઈડિયા બીલ નહિ પસાર થતાં તેણે રાજીનામું આપ્યું. આખરે નાનો પિટ વડે પ્રધાન થયો. નાના પિટે માત્ર જ્યોર્જ ઉ બેના હાથમાંનું રમકડું નહિ બનતાં સ્વતંત્રપણે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો.

૬. પરિણામ:—જ્યોર્જ ઉબે જીદી અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વરતે એવો હોવાથી તેને ઘણું સહન કરવું પડ્યું. તેણે જે ઇચ્છાથી બિલ્ગ સત્તા તોડી તે ઇચ્છા તે પૂર્ણ કરી શક્યો નહિ એટલુંજ

નદિ પણ પોતે ચલાવેલું આપખુદ રાજ્યતંત્ર હંમેશ માટે નિષ્ફળ નીવડ્યું, રાજ્યએ આપખુદ સત્તા મેળવી પરંતુ પોતાની પદ્ધતિમાં તેણે સજ્જડ દાર ખાધી અને તેજ કારણને લઇને ઈંગ્લેંડે હંમેશ માટે અમેરિકા ખેલ્યું. પોતાની આપખુદ નીતિથી તેણે દેશને તુકશાન કર્યું અને પ્રજાનો તે અણુમાનીતો થયો.

(Q. 13) Write what you know of (a) John Wilkes and (b) James Wolf.

(અ) જોન વિલ્કસ:—

(૧) વિલ્કસનો મુકદ્દમા:—જોન વિલ્કસ જ્યોર્જ ૩ જાના સમયમાં પાર્લમેન્ટનો સભાસદ હતો. વળી તે 'નોર્થ પ્રિન્ટ' નામનાં વર્તમાનપત્રનો અધિપતિ હતો. તેણે 'મેરિસની સંધી' બાબતમાં જ્યોર્જ ૩ જાનાં લાપણુ માટે પોતાનાં પત્રમાં સખત ટીકા કરી આથી જ્યોર્જ ૩ જાએ પોતાના વડા પ્રધાન એનવિલ પાસે તેને પકડવા નનામાં વોરંટ (General warrant) કહાવ્યું અને વિલ્કસને કેદ પકડ્યો. પરંતુ તે વખતના કાયદાને આધારે વિલ્કસ પાર્લમેન્ટનો સભ્ય હોવાથી તેને કેદ પકડી શકાય નહિ એવો ન્યાયાધિશે ચૂકાદો આપ્યો અને નનામાં વોરંટ ગેરકાયદેસર છે એમ ઠરાવ્યું. આથી વિલ્કસ છુટ્યો. ત્યારે તેણે ખોટી ફરિયાદ માટે સરકાર પાસે તુકશાની માગી અને તે તેને મળી. પરંતુ થોડા વખતમાંજ જ્યોર્જ ૩ જાએ તેને એક બંડખોર લેખ 'An Essay on Woman' લખવા માટે કોર્ટમાં ખેલાવ્યો. આથી વિલ્કસ ફાંસ નાસી ગયો. ચાર વર્ષ રહીને તે ઈંગ્લેંડ પાછો આવ્યો ત્યારે ઈંગ્લેંડના લોકોએ તેને મિડલસેક્સ પરગણાંમાંથી ચુટીને પાર્લમેન્ટના સભ્ય તરીકે મોકલ્યો. પરંતુ રાજ્યએ તેને આગળના ગુન્હા માટે સભ્ય તરીકે નાલાયક ઠરાવ્યો. રાજાનાં આ કૃત્યથી લોકો ઉશ્કેરાયા. તેમણે વિલ્કસને ફરીથી બે વખત બહુમતિથી ચુટી મોકલ્યો. પરંતુ તેને કાઢી મુકવામાં આવ્યો. હવે લોકો ધણાજ ઉશ્કેરાય ગયા હતા.

તેમણે વિલ્કસને ચોથીવાર સંપૂર્ણ બહુમતિથી ચુંટી મોકલ્યો. આખરે જ્યોર્જ ૩ જાને નમતું આપવું પડ્યું અને વિલ્કસને પાર્લમેન્ટમાં બેસવા દીધો.

(૨) વિલ્કસના મુકદ્દમાની રાજકીય ઉપયોગીતા:—

(Constitutional importance of Wilkes' Case)

(૧) નવામાં વોરંટો ગેરકાયદેસર ઠર્યાં.

(૨) પાર્લમેન્ટનો પ્રતિનિધિ ચુંટવાનો હક્ક મતદારોનેજ છે. તેમાં રાજા કે પાર્લમેન્ટ કંઈ ફેરફાર કરી શકે નહિ એમ જાહેર થયું.

(૩) પાર્લમેન્ટના સભ્યને કેદ પકડી શકાય નહિ એમ ઠર્યું.

(૪) પાર્લમેન્ટના વાકવિવાદો જાહેરમાં પસિદ્ધ કરવાનો હક્ક અપાયો.

(૫) લોકો રાજ્યકારણમાં વધુ રસ લેવા લાગ્યા.

(૬) જેમ્સ વુલ્ફ:—

જેમ્સ વુલ્ફ એક યુવાન અંગ્રેજ સૈનિક હતો. આસ્ટ્રિયાના વારસાના વિચ્છેદમાં તે બાહ્યશીથી લડ્યો હતો. પરંતુ વિદ્ય પ્રધાનોને તેની શક્તિની પરીક્ષા નહોતી. સમવાર્ષિક યુદ્ધની શરૂઆતમાં અંગ્રેજોની હાર થવા માંડી. આખરે વિલિયમ પિટને યુદ્ધની વ્યવસ્થા સોંપવામાં આવી. તેણે લશ્કર માટે યોગ્ય અને લાયક અમલદારોની નિમણૂક કરી. તેણે વુલ્ફની શરૂઆતની કદર કરી અને તેને અમેરિકાનો જમીન પરનાં લશ્કરનો સેનાપતિ બનાવ્યો. અમેરિકામાં અંગ્રેજોએ ફ્રેન્ચ લોકોનું કેનેડા જીતવા પ્રયત્ન કર્યો. કેનેડાની રાજધાની કિંગમેકને તેણે ઘેરા બાંધ્યો. આ લડાઈમાં ભારે કુતેહથી કામ લેવાનું હતું. આખરે વુલ્ફે અંગ્રેજોને વિજય અપાવ્યો. પરંતુ જીતની છલ્લી ધડીયે તે ધવાઈને મરણ પામ્યો. મરતી વખતે પણ પોતાના દેશની દાજી તેના હૃદયમાં હતી. તેણે મરતાં મરતાં પણ કિંગમેકની જીત વિષે સાંભળ્યું અને તે શાંતિથી ઇ. સ. ૧૭૫૯ માં મરણ પામ્યો.

(Q. 14) Give the causes and effects of the War of American Independence.

(અ) અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધનાં કારણો :—

જ્યોર્જ ડબ્લ્યુ સમય પહેલાં અંગ્રેજ લોકોએ અમેરિકામાં તેર સંસ્થાનો સ્થાપ્યાં હતાં. આ બધાં સંસ્થાનો અંગ્રેજોના તાબામાં હતાં અને ઇંગ્લંડે તેમની ઉપર કેટલાક વેપાર સંબંધી નિર્બંધો નાંખ્યા હતા. પરંતુ રાજકીય કારભાર કરવાની સંસ્થાનોને સ્વતંત્રતા હતી. આ સંસ્થાનો તરફ ઇંગ્લંડ વેપાર પુરતું જ ધ્યાન આપતું. આ સંસ્થાનોને ફક્ત ઇંગ્લંડના વેપારીઓ અને કારખાનાવાળાઓનો માલ લેવો પડતો. વળી નૌકાયનના કાયદા (Navigation Laws) પ્રમાણે સંસ્થાનોમાં માલની લાવલઘન ઇંગ્લંડના વહાણો મારફતે જ થતી. અને પરદેશથી આવતો માલ પ્રથમ ઇંગ્લંડ લઈ જઈ પછી સંસ્થાનોમાં લાવી શકાતો. વળી સંસ્થાનોમાં પેદા થયેલો તમાકુ, કપાસ વગેરે ઇંગ્લંડને જ વેચવા પડતાં. આ બધા વેપારી અંકુશો હોવા છતાં તેનો કડક રીતે અમલ કરવામાં નહોતો આવતો. આથી સંસ્થાનોને તે માટે વિરોધ નહોતો. પરંતુ સપ્તવાર્ષિક વિગ્રહમાં અમેરિકાનાં રક્ષણ માટે થયેલા ઇંગ્લંડનાં દેવાનું વ્યાજ ભરવાને ગ્રેનવીલ નામના વડા પ્રધાને 'સ્ટેમ્પ એક્ટ' નામનો કર સંસ્થાનોનો પ્રજા પર નાંખ્યો. આ કરથી સંસ્થાનોના લોકોએ આ કરનો વિરોધ કર્યો, અને જ્યાંસુધી બ્રિટિશ પાર્લિમેન્ટમાં સંસ્થાનોનો પ્રતિનાધિ બેસતો નથી ત્યાંસુધી ઇંગ્લંડને સંસ્થાનો ઉપર કર નાંખવાને બીજકુલ અધિકાર નથી એમ જાહેર કર્યું. અમેરિકાના લોકોએ પણ સ્ટેમ્પ એક્ટ પ્રમાણે નહિ ચાલવા હરાવ્યું.

આ વિરોધ દૂર કરવા રોકીંગહામ નામના વડાપ્રધાને સ્ટેમ્પ એક્ટ રદ કર્યો.

પછી ટાઉનશીન્ડ નામના પ્રધાને સંસ્થાનોમાં આવતા કાય, કાગળ, આ વગેરે પદાર્થો પર ફરીથી જકાત બેસાડી. આથી શાંત થયેલું વાતાવરણ ફરીથી ઉગ્ર બન્યું અને બ્રિટિશ માલને બદલે કરી ઇંગ્લંડના વેપારને

જારે નુકશાન કર્યું. થોડો વખત તો આ ચળવળને લશ્કરની મદદથી દાબી દેવામાં આવી.

પરંતુ પછી લોર્ડ નોર્થ નામના પ્રધાને અમેરિકાનાં સંસ્થાનોમાં આ સિવાયના બધા પદાર્થો ઉપરની જકાત કાઢી નાંખી. પરંતુ અમેરિકાના લોકોએ બહિષ્કાર ચાલુ રાખ્યો. વળી પ્રધાન લોર્ડ નોર્થ હિંદુસ્તાનની આ અમેરિકા ખારોખાર લઈ જવાની છૂટ આપી. આથી લોકો વધારે ઉશ્કેરાયા, અને બોસ્ટન બંદરમાં ઉતરેલી ચાની પેટીઓ સમુદ્રમાં ફેંચાડી દીધી. આથી ઇંગ્લંડની સરકારે બોસ્ટન બંદરનો વેપાર બંધ કર્યો અને મેસેચુસેટ્સની પ્રજા જેણે આ ચળવળમાં મુખ્ય ભાગ લીધો હતો તેની સંસ્થાનો સ્થાપવાની સનદ રદ કરી તેનો કારભાર અંગ્રેજ અમલદારને આપવા નક્કી કર્યું. આવી રીતે અમેરિકાના એક સંસ્થાનનું સ્વાતંત્ર્ય નષ્ટ પામવાનો પ્રસંગ આવ્યો. આથી બીજાં બધાં સંસ્થાનોએ એકસંધ કરી ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં શીલાડેસ્પીયા નામનાં શહેરમાં પહેલી અમેરિકન રાષ્ટ્રીય મહાસભા બોલાવી. આ સભામાં ઇંગ્લંડે પસાર કરેલા કાયદાનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો અને ઇંગ્લંડની પાર્લમેન્ટને સંસ્થાનો ઉપર કરનાં ખવાનો કાયદેસર લક્ષ નથી એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું. આ વખતે સમાધાની કરવા માટે અમેરિકાથી બેન્ગનમીન ફ્રેન્કલીન નામનો એક વકીલ ઇંગ્લંડ ગયો. ત્યાં તેનું અપમાન કરવામાં આવ્યું. આ વાતની ખબર જ્યારે સંસ્થાનવાસીઓને પડી ત્યારે તેમણે ઇંગ્લંડ સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું (૧૭૭૫-૧૭૮૩). આ યુદ્ધમાં ઇંગ્લંડનો પરાજય થયો અને અમેરિકાનાં સંસ્થાનો સ્વતંત્ર થયાં.

(ક) અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધની અસર:—

- (૧) સંસ્થાનો સંબંધી યુરોપનાં રાજ્યોની પહેલાંની નીતિ (Old colonial policy) રદ થઈ.
- (૨) અમેરિકાના સંસ્થાનોના વિજયમાંથી પાછા ફરેલા ફ્રેન્ચ સૈનિકોએ પોતાના દેશમાં જગૃતિ ફેલાવી અને ફ્રાન્સમાં રાજ્યક્રાન્તિ કરવાને ઉત્તેજન આપ્યું.

- (૩) અમેરિકા પોતાની સત્તામથી જતાં અંગ્રેજ રાજસત્તાને ફટકા લાગ્યો. અંગ્રેજ લોકો પ્રધાન મંડળના કારભારથી અસંતોષ પામ્યા અને પાર્લમેન્ટની સુધારણા સર્વને આવશ્યક લાગી.
- (૪) અમેરિકા સાથે ચાલતો ઇંગ્લંડનો વેપાર બંધ થયો અને બંને દેશ વચ્ચે દુશ્મનાવટ મંડ.
- (૫) અમેરિકાનું એક નવું સ્વતંત્ર પ્રજાસત્તાક રાષ્ટ્ર નિર્માણ થવાથી લોકતત્વોનો વિજય થયો એટલે દરેક દેશની રાજ સત્તા ભયમાં આવી પડી.
- (૬) ઇંગ્લંડ જેવાં સમગ્ર રાજ્યને અમેરિકા જેવું નિર્જળ રાજ્ય હરાવી શકે છે એ વાતની જાણ યુરોપમાં થઈ અને ઇંગ્લંડની મહત્તા ધટી ગઈ.
- (૭) છતાં આ યુદ્ધમાં ખ્રિસ્તીનાં નૌકાસૈન્યે હરિયાઈ સત્તા પોતાના હાથમાં જળવી રાખી. તે અજબ છે એમ લોકોને લાગ્યું. એટલે ખ્રિસ્તીનાં નૌકાજળની પ્રતિષ્ઠા વધી.
- (૮) ખ્રિસ્તી સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર થોડો વખત વધતો અટક્યો.

(Q. 15) How far were the Americans justified in rising against the mother country ?

અમેરિકાના સંસ્થાનવાસીઓનાં કૃત્યની ચોખ્ખાચોખ્ખતા:-

ઉત્તર અમેરિકામાં ૧૩ સંસ્થાનો જે અંગ્રેજોનાં હતાં તે દરેકને પોતાની ધારાસભા હતી ને તેનો રાજ્યવહિવટ સ્વતંત્રપણે ચાલતો હતો તેના વહિવટમાં ઇંગ્લંડ માથું મારતું નહિ માત્ર રાજ્યના પ્રતિનિધિ તરીકે દરેક સંસ્થાન માટે ઇંગ્લંડથી એક ગવર્નર મોકલવામાં આવતો. આમ રાજકીય દ્રષ્ટિએ સંસ્થાનો સ્વતંત્રતા ભોગવતાં હતાં. તેમ છતાં તેમના વેપાર પર ધણી અંકુશો હતા. આ વેપારી અંકુશોને લીધે સંસ્થાનો તરફથી ઇંગ્લંડને ધણો ફાયદો હતો આ ફાયદો કાયમ રહે

તથા સંસ્થાનો પોતાના કમળમાં રહે તે માટે ઇંગ્લંડને ફ્રાન્સ સાથે સપ્તવાર્ષિક વિગ્રહમાં લડવું પડ્યું હતું. તો તે માટે થયેલો ખર્ચ વસુલ કરવા અમેરિકાના સંસ્થાનવાસીઓ સીધો કર આપે નહિ એ દેખીતું છે; કારણ કે એ સંસ્થાનોનાં રક્ષણથી ઇંગ્લંડને અનેક રીતના આડકતરા લાભો હતા. વળી સંસ્થાનોની રાજ્ય વ્યવસ્થા સ્વતંત્ર હતી એટલે ઇંગ્લંડની પાર્લમેન્ટને તેના ઉપર સીધો કર નાંખવાનો અધિકાર છે એમ ઠેરવવું એ બેહુદુંજ છે. ટાઇ પણ સ્વાતંત્ર્યપ્રિય પ્રજા આવી યુદ્ધામી સ્વીકારેજ નહિ એ સ્પષ્ટ છે. વળી ઇંગ્લંડે પોતાના સ્વાર્થને ખાતર સંસ્થાનોનું રક્ષણ કર્યું. એટલે સંસ્થાનવાસીઓ પાસે તે માટેનો ખર્ચ માંગવો એ અન્યાય ગણાય. વળી સપ્તવાર્ષિક વિગ્રહને અંતે અમેરિકામાંના અંગ્રેજ સંસ્થાનોને કેનેડાના ફ્રેન્ચો તરફનો ભય જતો રહ્યો હતો. તેમ છતાં બ્રિટિશ લશ્કર અને નૌકાસૈન્યની મદદથીજ ફ્રાન્સનો પરાજય થયો હતો એ ભુલી જવા જેટલી કૃતજ્ઞતા સંસ્થાનવાસીઓએ બતાવવી જોઈતી નહોતી. પરંતુ તેની સાથે લોકલાગણીનો વિચાર કરી ઇંગ્લંડના પ્રધાનોએ પણ સીધો કર નાંખવાનું છોડી દઈને ઇંગ્લંડને જે આર્થિક લાભ મળતા હતા તેજ ચાલુ રાખ્યા હોત તો સંસ્થાનો માતૃભૂમિ સામે કદી પણ થાત નહિ અને તેમના રક્ષણ માટે થયેલો ખર્ચ આડકતરી રીતે વસુલ થઈ જત. એટલે માતૃભૂમિ ઇંગ્લંડ સામે લડવામાં સંસ્થાનવાસીઓની અમુક અંશે ભૂલ હોવા છતાં એટલું તો કહીજ શકાય કે ઇંગ્લંડે મતફેર માટેની દલીલો સમાવાની—ભરી રીતે કરવી જોઈતી હતી કારણ કે રાજકીય દ્રષ્ટિએ સંસ્થાનો સ્વતંત્ર હતાં.

(Q. 16) What was the attitude of the leading English statesmen of the time towards the American War of Independence?

અમેરિકાના સંસ્થાનો પ્રત્યે અંગ્રેજ સરકારે દંડની નીતિનો સ્વીકાર કર્યો હતો તોપણ કેટલાક અંગ્રેજ મુત્સદીઓ સંસ્થાનોની બાબુ લઈ

પાર્લમેન્ટમાં સરકારની નીતિનો વિરોધ કરતા હતા. મહાન પિટ અને બર્ક મુખ્યત્વે કરીને સંસ્થાનોનો પક્ષ લેતા. પિટ હંમેશાં કહેતો કે, “અમેરિકન સંસ્થાનવાસીઓનું કહેવું ન્યાયી છે અને તેમની સંમતિ સિવાય બ્રિટિશ પાર્લમેન્ટને તેમની પાસેથી કર લેવાનો અધિકાર નથી. સંસ્થાનો અંતર્ગત રાજ્યકારભારમાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર છે અને અન્યાયી કરોનો વિરોધ ન કરે તો પોતે ગુલામીમાં રહેવા યોગ્ય છે એવું દુનિયાને સ્પષ્ટ રીતે જાહેર કરવા જેવું છે. હું તે સંસ્થાનોનો રહેવાસી હોત તો સ્વતંત્રતા મેળવવા છેવટ સુધી લડ્યો હોત જકાત ઉઘરાવી થોડો પૈસો મેળવવામાં અંગ્રેજો પોતાનું સામ્રાજ્ય અને વેપાર ગુમાવી બેસશે.” એવું મહાન પિટ પાર્લમેન્ટમાં બાપચુ કર્યું હતું. પરંતુ તે નકામું ગયું. પિટની માફક ફ્રાંકલિન પણ જ્યોર્જ ઝમ્બની અમેરિકા સંબંધી નીતિનો વિરોધ કર્યો. તેજ પ્રમાણે બર્કે સ્ટેમ્પ એક્ટ અને નોર્થની જીલ્મી નીતિનો વિરોધ કર્યો. સંસ્થાનો સાથે સમજુતી કરીને આ પ્રશ્નનો નીકાલ કરવો જોઈએ એવો બર્કનો અભિપ્રાય હતો. સંસ્થાનો પાસેથી કર ઉઘરાવવાનો પાર્લમેન્ટનો હક્ક છે પરંતુ સંસ્થાનો પોતાનાં સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ કરવા લડવાનો નિશ્ચય કરે તો તેની સ્થિતિમાં અંગ્રેજ સરકારે નમતું આપવામાંજ હતાપણુ છે એવું બર્ક કહેતો. પરંતુ પિટ અને બર્કના વિચારો તરફ પાર્લમેન્ટે ધ્યાન આપ્યું નહિ અને છેવટે અમેરિકન સંસ્થાનો ઇંગ્લંડથી જીદાં પડ્યાં.

(Q. 17) Sketch the career of George Washington.

અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધમાં શરૂઆતમાં બ્રિટિશ સૈનિકોને સંસ્થાનવાસીઓએ હરાવ્યા. પરંતુ પછી તરતજ અંગ્રેજ લશ્કરે તેમને બકરહિલ આગળ હરાવ્યા. તે વખતે એક પ્રતાપી પુરુષ અમેરિકામાં મળી આવ્યો. એ મહાપુરુષનું નામ જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન હતું. વર્જીનીયા સંસ્થાનનો એ જાગીરદાર હતો. સમવાર્ષિક વિચરૂ વખતે ફ્રેન્ચ લોકો સામે અને રેડ ઇન્ડિયનો સામે લડવામાં એણે બહાદુરી અને ઉત્સાહ બતાવ્યાં હતાં. જેવો એ શૂરો તેવાજ એ નિઃસ્વાર્થી, પ્રમાણિક અને

દેશપ્રેમી હતો. એનો નિશ્ચય અડગ હતો. આવા ગુણોને લીધે અમેરિકનોનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ તેણે સંપાદન કર્યાં હતાં. માતૃભૂમિની ધૂંસરીમાંથી સંસ્થાનોને બચાવવાનું કામ એના હાથમાં આવ્યું. એનું કામ કપરું હતું; એના સૈનિકા બીનકેળવાયલા હતા; હથિયાર અને ઘાડગોળા પુરતાં નહોતાં; અને ખોરાક અને કપડાંની તંગી હતી. વળી ઇંગ્લેંડનું બાહુબળ વિશેષ હતું. પરંતુ સેનાપતિ વોશિંગ્ટને પોતાના સૈનિકાને ઉત્સાહી બનાવ્યા અને તેમને લશ્કરી તાલીમ આપી. પહેલી લડાઈમાં તેણે અંગ્રેજ લશ્કરને બોસ્ટનમાંથી હાંકી કાઢ્યું ને ન્યુયોર્ક કબજે કર્યું. આથી સંસ્થાનિકો જોર પર આવ્યા. તેમણે ફિલાડેલ્ફીયામાં કોંગ્રેસ મેળવી પોતાની સ્વતંત્રતા જાહેર કરી. પછી ફ્રાન્સ, સ્પેન, હોલ્લંડ વિગેરેની મદદ મળવાથી આખરે સંસ્થાનોનો વિજય થયો. આ વિજય પછી વોશિંગ્ટનના પ્રમુખપણા નામે બધાં સંસ્થાનોના પ્રતિનિધિઓની એક સભા મળી અને તેઓએ આખા દેશ માટે રાજ્ય બંધારણ બંધી કાઢ્યું. તેમાં દરેક સંસ્થાન આંતરિક વ્યવહારમાં સ્વતંત્ર થયું. પરંતુ સામાન્ય હિતના પ્રશ્ન પર ધ્યાન આપવા બધાં સંસ્થાનોના પ્રતિનિધિઓની એક મહા સમિતિ સ્થાપવામાં આવી. એ સમિતિના પ્રમુખના હાથમાં આખા દેશનું રાજ્યતંત્ર રહે અને તેની ચુંટણી દર ચાર વર્ષે કરવી એમ હતું. પહેલાં બે વખત ચાર ચાર વર્ષ માટે વોશિંગ્ટન સર્વાનુમતે પ્રમુખ ચુંટાયો. ત્યાર પછી રાજકાળમાંથી નિવૃત્ત થઈ તે પોતાનું ગામ ગયો. અને સાદું જીવન ગાળવા લાગ્યો. તે ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં મરણ પામ્યો. અમેરિકાના તારણહારને માટે એમ કહેવાય છે કે: “First in War, first in peace, first in the hearts of his countrymen.”

(Q 18) Write short notes on:-

(a) King's Friends, (b) Boston Tea Party, and (c) Treaty of Versailles.

(અ) King's Friends:-જ્યોર્જ ૩ જે પહેલા બે જ્યોર્જ રાજા-

આથી જુદો, પડે છે પહેલા બે જ્યોર્જ રાજ્યો અંગ્રેજી ભાષા જાણતા નહિ હોવાથી તેઓને રાજકારભાર માટે પ્રધાનો ઉપરજ આધાર રાખવો પડતો. પરંતુ જ્યોર્જ ૩ જે ઇંગ્લેન્ડમાંજ ઉછર્યો હોવાથી અંગ્રેજી સારી રીતે જાણતો. આથી જ્યારે તે રાજ્ય થયો ત્યારે પ્રધાનોથી સ્વતંત્રપણે કારભાર કરવા તેણે વિચાર કર્યો. પરંતુ તે વખતે મુખ્ય પ્રધાન વિંગ પક્ષનો હતો અને તે પક્ષજ પાર્લમેન્ટમાં બહુમતિ ધરાવતો હતો. આથી જ્યોર્જ ૩ જાણે પાર્લમેન્ટમાં પોતાની બહુમતિ ઉભી કરવાને પોતાની પસંદગીનાં માણસોને અમીરો બનાવ્યા તથા માનઅકરામ તથા લાંચ રશ્વતનો છુટથી ઉપયોગ કરીને તેણે આમની સભામાં પણ પોતાને વફાદાર રહે એવો પક્ષ ઉભો કર્યો કે જેની મદદથી પોતે આપખુદ અમલ ચલાવી શકે. રાજ્યના પક્ષના પાર્લમેન્ટના આ સભ્યો King's Friends નામે ઓળખાયા. તેઓ દરેક બાબતમાં રાજ્યને આધિન રહેતા. આથી જ્યોર્જ ૩ જે પોતાની સત્તા વધારી શક્યો.

(બ) Boston Tea Party: જ્યારે ઉત્તર અમેરિકાનાં સંસ્થાનો અને બ્રિટીશ પાર્લમેન્ટ વચ્ચે કડવાશ ઉત્પન્ન થઈ તે પહેલાં હિંદમાંથી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની ચાની પેટીઓ ઇંગ્લેન્ડ મોકલતી હતી, તે આ ચા પર દર રતલે ૧ શીલીંગ જકાત લઈને તે સંસ્થાનો તરફ રવાના કરવામાં આવતી. પરંતુ બંને દેશ વચ્ચે જ્યારે કડવાશ ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે સંસ્થાનીકોએ આ ચા મંગાવવી બંધ કરી. તે વખતના પ્રધાન લોર્ડ નોર્થે આ ચા ઉપરની જકાત માફ કરી, અને આ ચા સંસ્થાનોમાં હિંદથી સીધી જાય એમ છુટ આપી. પરંતુ સંસ્થાનવાસીઓએ ઇંગ્લેન્ડના દરેક માલનો બહિષ્કાર જાહેર કર્યો હતો. તેમ છતાં હિંદથી ૩૪૦ ચાની પેટીઓ ભરીને ત્રણ વહાણો અમેરિકાનાં બોસ્ટન બંદરે સીધાં આવ્યાં. આ જોઈને કેટલાક જુવાન સાહસિક સંસ્થાનીકો રેડ ક્રાઇડનનો વેશ લઈને એક રાત્રે ચાના વહાણો પર ચડ્યા, અને

ચાની પેટીઓ તોડીને બધી ચા દરિયામાં નાંખી દીધી. આ બનાવ ઇતિહાસમાં The Boston Tea Party ને નામે જાણીતો છે.

- (ક) Treaty of Versailles:—અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધનો અંત ઇ. સ. ૧૭૮૩ માં આવ્યો. અમેરિકા અને ઇંગ્લંડ વચ્ચે સલાહ થઈ. વર્સેઈસ આગળ થયેલી આ સલાહથી નીચે પ્રમાણે ફેરફારો થયા:—
- (૧) અમેરિકાનાં સંસ્થાનો સ્વતંત્ર થયાં.
  - (૨) પરંતુ ઇંગ્લંડ પાસે ઉત્તર અમેરિકામાંના કેનેડા, નોવાસ્કોશીઆ તથા ન્યુ ફાઉન્ડેન્ડ રહ્યાં.
  - (૩) સ્પેનને માઇનોર્કા અને ફોર્લોરિડા મળ્યાં
  - (૪) ફ્રાન્સને પશ્ચિમ આફ્રિકાનો થોડો ભાગ મળ્યો.

(Q. 19) Give the causes of the French Revolution.

ફ્રાન્સના રાજ્ય વિપ્લવનાં કારણો:—

- (૧) રાજાઓની નિરંકુશ સત્તા:—જે જમાનામાં રાજાના દેવી દક્ષતો ખ્યાલ ઇંગ્લંડમાં નષ્ટ થઈ ગયો હતો તે જમાનામાં ફ્રાન્સમાં લુઇ ૧૪ મો રાજા આપખુદ સત્તા ભોગવતો હતો. “હુંજ રાજ્ય છું” એમ તે ગર્વથી કહેતો. વળી તે કહેતો કે રાજ્યના કાયદા ધડવાનું કામ રાજાનું છે અને પાર્લિમેન્ટનું નથી અને રાજા તે કાયદા પાળવાને બંધાયેલો નથી. તેમ છતાં તેના આપખુદ અમલથી પ્રજા નારાજ નહોતી. પરંતુ તેની પછીના જે રાજાઓ નજાગા નીકળ્યા. તેઓ પણ આપખુદ સત્તા ચલાવવા લાગ્યા. લુઇ ૧૪ માનો પુત્ર લુઇ ૧૫ મો આવડત વિનાનો, આળસુ અને એક-આરામી હતો. રાજ્યની તીજેરી ખાલી થઈ ગઈ હતી તો પણ તેના દરબારનો લખલૂટ ખર્ચ ચાલુ હતો. આથી નાણા મેળવવા રાજાને સામાન્ય પ્રજા પાસેથી ભારે કર લેવો પડ્યો. પ્રજા આ કરનો વિરોધ કરવા તત્પર હતી.

(૨) મધ્યમ વર્ગનો અસંતોષ:—તે વખતના ફ્રાન્સના જનસમાજના ચાર વિભાગ પાડી શકાય (૧) અમીરો, (૨) ધર્મગુરુઓ, (૩) મધ્યમ વર્ગના લોકો જેવા કે વેપારીઓ અને વિદ્વાનો, તથા (૪) ખેડુતો, કારીગરો, અને મજૂરો. તેમાં અમીરો અને ધર્મગુરુઓ દેશમાં ખાસ હકકો ભોગવતા હતા. તેઓ નહિ જેવાજ કરવેરા ભરતા. દ્રવ્ય અને સત્તાને લીધે તેઓ આજસુ, અભિમાની અને ઉદ્વેગ બન્યા હતા. મધ્યમ વર્ગના લોકો પૈસાદાર અને કળવાયેલા હતા. રાજ્યના કરવેરા ભરવામાં તેમનો ફાળો મોટો હતો, છતાં રાજ્યમાં કોઈપણ અગત્યના હોદ્દા ઉપર અમીરોની જ નીમણુંક થતી. આ રીતે ગરીબોને ભોગે અમીરો અને ધર્મગુરુઓ વિલાસી જીવન ગાળતા હતા. સમાજની આ વ્યવસ્થા સામે મધ્યમ વર્ગનો અસંતોષ હતો અને તે ક્રાંતિ માટે અંખતો હતો.

(૩) ખેડુતોનો અસંતોષ:—કારીગરો, મજૂરો અને ખેડુતોની સ્થિતિ તો એથી પણ ખરાબ હતી. શ્રીમંત લોકો તેમની પાસે વધારે કામ કરાવતા અને થોડો પગાર આપતા. વળી ખેડુતોને રાજ્યની તેમજ જમીનદારોની વેઠ કરવી પડતી. ખેડુતો રાજ્યના કરના ભોજમાંથી તથા જમીનદારોના જીલમમાંથી છૂટવા માગતા હતા. વળી તેઓ ગરીબ હતા. તેમને પાકના ૧ ભાગમાંથીજ પોતાનો નિર્વાહ કરવો પડતો. આથી તેઓમાં રાજ્ય પ્રત્યે અસંતોષ હતો.

(૪) ક્રાંતિકારી સાહિત્ય:—બુદ્ધિવાદનો એ જમાનો હતો. રૂસો (Rousseau) અને વોલ્ટેર (Voltaire) જેવા મહાન વિચારકો આ વખતે ફ્રાન્સમાં પાક્યા હતા. અસરકારક ભાષામાં વોલ્ટેરે ધર્મસમાજ પર સખત પ્રહાર કર્યા. વળી ‘Letters on the English’ નામનું પુસ્તક લખી તેણે ઇંગ્લેન્ડની સમૃદ્ધિ અને ફ્રાન્સની દુર્દશાનો ચિતાર પ્રબળ સમક્ષ જાહેર કર્યો.

રૂસોએ 'Social Contract' નામનું પુસ્તક લખી રાજની આપખુદ સત્તાનો વિરોધ કર્યો. એ લખાણોની અસર લોકો ઉપર ઘણી હંડી થઈ અને ફ્રાન્સની પ્રજામાં સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુભાવની તમન્ના જાગી.

(૫) તાત્કાલિક કારણો :—અમેરિકાએ મેળવેલી સ્વતંત્રતાનો દાખલો ફ્રાન્સના લોકોની સમક્ષ હતો અને તેમાંના થોડાએ તો એ લડાઈમાં ભાગ પણ લીધો હતો. તેમાં ઇ. સ. ૧૭૮૮ માં ફ્રાન્સમાં દુકાળ પડ્યો અને સંખ્યાબંધ ગરીબ માણસો મરણ પામ્યાં. સરકારની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોવાથી આ સંકટમાં પ્રજાનું રક્ષણ થઈ શક્યું નહિ આ સંજોગમાં બળવાનો અગ્નિ ધુંધવાવા લાગ્યો.

(૬) રાજની નાણાં ભીડ :—ઇ. સ. ૧૭૭૫ માં જુન ૧૬ મેં ગાદીએ આવ્યો. તે સમયે ફ્રાન્સની આર્થિક સ્થિતિ તદ્દન કંદેડી હતી. લાંબા વિગ્રહો, રાજનું ઉડાઉપણું તથા વિચિત્ર કરપદ્ધતિથી રાજકીય દેશું ઘણુંજ વધી ગયું. આ આર્થિક સંકટામણુમાંથી છુટવા રાજએ ૧૭૫ વર્ષથી નહિ બોલાવેલી પાર્લમેન્ટ (States General) ૧૭૮૬ના મે માસમાં બોલાવી. પરંતુ તેમાં અમીરો તથા ધર્મગુરુઓએ સામાન્ય લોકના પ્રતિનિધિઓ સાથે બેસવાની ના પાડી. આથી સામાન્ય લોકના પ્રતિનિધિઓ સભાગૃહ છોડી ચાલ્યા ગયા. તેઓ ટેનીસ રમવાની જગ્યાએ ભેગા મળ્યા અને એ સભાજ રાષ્ટ્રીય મહાસભા (National Assembly) છે એમ તેઓએ જાહેર કર્યું. પછી અમીરો અને ધર્મગુરુઓ પણ તેમાં જોડાયા. પરંતુ જુન ૧૬ મેં મૂર્ખ અને અવિચારી હતો. તેણે આ લોકોને વિખેરી નાંખવા લશ્કર બોલાવ્યું. આથી લોકોએ બળવો જગાવ્યો. (૧૭૮૯) બળવામાં રાજ-રાણીનો વધ કરવામાં આવ્યો અને ફ્રાન્સમાં પ્રજા-સત્તાક રાજ્ય સ્થપાયું.

(Q 20) What were the effects of the French Revolution on England?

or

What was the attitude of the leading men in England towards the French Revolution?

(અ) ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિ થઈ એ વાત સાંભળીને ઇંગ્લંડમાં બિહગ લોકોને અતિ આનંદ થયો. જ્યેર્જ ડ બ્લના અમલની શરૂઆતમાં જ તેઓની સત્તા નબળી પડી ગઈ હતી. જુદી રાજ્યોના તડકામાંથી ફ્રાન્સના લોકો છુટ્યા એમ તેઓને લાગ્યું. હવે ફ્રાન્સમાં ઇંગ્લંડની માફક લોકનિયંત્રિત રાજ્ય સ્થપાતાં બંને દેશો વચ્ચે સુત્રેલ રહેશે એમ તેઓ માનવા લાગ્યા. બિહગ પક્ષના આગેવાન ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિનાં વખાણ કર્યાં અને દુનિયાના એક અપૂર્વ પ્રસંગ તરીકે તેને જાહેર કરી. ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિનાં ઉત્પન્ન થયેલા સમાનતા, સ્વતંત્રતા અને વિશ્વમંદુત્વનો પ્રચાર કરવા ઇંગ્લંડમાં ફેટલીક સંસ્થાઓ સ્થાપી.

(બ) બર્ક :- 'Reflections on the French Revolution' નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરીને રાજ્યક્રાંતિ વિરુદ્ધ પોતાનો મત જાહેર કર્યો.

(ક) વર્ડઝવર્થ :- કવિ વર્ડઝવર્થે પ્રથમ ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિમાં આનંદ માન્યો, પરંતુ પેરિસમાં જર્મ ત્યાંની પરિસ્થિતિ જોયા પછી પોતે ક્રાંતિ વિરુદ્ધ છે એમ દર્શાવ્યું.

(ડ) નાનો પિટ :- ટોરી પક્ષનો આગેવાન અને ઇંગ્લંડનો મુખ્ય પ્રધાન પિટ હતો. ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિ સંબંધમાં તેની અંદરખાને શરૂઆતમાં સહાનુભૂતિ હતી. તોપણ પાછળથી તેના વિચારો બર્કના જેવા થયા અને તે રાજ્યક્રાંતિની પુનરાવૃત્તિ ઇંગ્લંડમાં ન થાય તે માટે તેણે જુદીપણની શરૂઆત કરી અને ફેટલાક જાપ્તાના

કાયદા ધડ્યા. ઇંગ્લંડમાં આવી પરિસ્થિતિ હોવાથી અંગ્રેજોનું લક્ષ ફ્રાન્સ તરફ લાગી રહ્યું હતું. તેથી ક્રાંતિકારક ફ્રેન્ચ લોકોએ કરેલાં અપ્રતીત કૃત્યો, નિરપરાધી લોકોની કતલ, અને છેવટે રાજા અને રાણીનાં ખૂન વગેરે બાબતો જોયા પછી વિદુગ લોકોને મત બદલાવા લાગ્યો. છેલ્લે તો અંગ્રેજ લોકોની મનોવૃત્તિ ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિ તરફ તદ્દન વિરુદ્ધ થઇ ગઇ. તેમ છતાં ફ્રેન્ચ અને તેના વિદુગ અનુયાયીઓએ પોતાનો મત બદલ્યો નહિ. આથી તેઓ લોકોને અપ્રિય થયા અને લોકોએ પિટને ટેકા આપ્યો.

(Q. 21) Describe the career of Pitt the Younger and form an estimate of his work.

નાનો પિટ.

૧. જન્મ :- વિલિયમ પિટના એ બીજા પુત્રનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૫૯માં થયો હતો.
૨. કેળવણી :- તે શરીરે રોગીષ્ટ હતો. સંધીવાના દરદથી તે પીડાતો હતો. આથી તેને શાળામાં ભણવા મુકવાને બદલે તેના પિતા ઘેર ભણાવના. આથી તેના પિતાને જ્યારે બીજા મુતસદ્દીઓ મળવા આવતા ત્યારથી નાનપણમાં તેને રાજકીય વિષયો સાંભળવાના મળતા અને તેમાંજ તેને વધારે રસ પડવા લાગ્યો. પછી તે કેમ્બ્રીજની યુનીવર્સિટીમાં જોડાયો. ત્યાં તેણે પ્રખ્યાત અર્થશાસ્ત્રી એડમ સ્મીથનું ‘Wealth of Nations’ નામનું પુસ્તક વાંચ્યું. અભ્યાસમાં તે ધણો હોશિયાર હતો.
૩. પ્રધાનપદ :- નાનો પિટ ઇ. સ. ૧૭૮૦ માં ૨૧ વર્ષની વયે પાર્લમેન્ટનો સભ્ય ચુંટાયો. ૨૩ વર્ષની ઉંમરે તે ખજાનચી નીમાયો અને ૨૪ વર્ષની ઉંમરે ઇંગ્લંડનો વડો પ્રધાન થયો. આટલી નાની ઉંમરમાં વડો પ્રધાન

થનાર તેજ પહેલો હતો. તે ટોરી પક્ષનો હતો. આથી
વિદગ નેતાઓ ફેકસ અને નોર્થ તેના વિરોધીઓ હતા.
પરંતુ જ્યોર્જ ૩ જાણે પાર્લમેન્ટમાં નવી ચુંટણી
કરાવી અને તેમાં નાના પિટના ટોરી પક્ષની બહુમતિ થઇ.

૪. રાજ્યનીતિ:-

(અ) શાંતિના સમયમાં (Home Policy):-પિટની નીતિ
શાંતિની હતી. રાજકારણમાં તેનાં સૂત્રો સલાહશાંતિ,
ખર્ચમાં કાપકુપ અને આંતરિક સુધારાઓનાં હતાં. તેના
કારભાર દરમ્યાન તેણે નીચે પ્રમાણે કાર્યો કર્યા:-

(૧) પિટનો હિંદ વિષેનો ખરડો:-ઈ. સ. ૧૭૮૪ માં
આ ખરડો પસાર કરી તેણે બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ
નીમ્યું. આથી હિંદની વ્યવસ્થા આડકતરી રીતે
પાર્લમેન્ટના હાથમાં ગઇ.

(૨) આર્થિક સુધારા:-પિટ ખુલા વેપાર (Free Trade)
નો હિમાયતી હતો. 'Wealth of Nations' માં
જણાવેલા વેપાર સંબંધી સુધારા દેશમાં હાજલ
કરવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો. આ, તમાકુ, દારૂ વિગેરે
જીવનને અત્યંત જરૂરી વસ્તુઓ ઉપરનો કર કાઢી
નાંખ્યો. આથી દાણ ચોરી અટકી, અને ગરીબ પ્રજાને
ફાયદો થયો. વળી દેશનો વેપાર વધ્યો. તેણે વેપારી
મંડળોની પુનર્રચના કરી અને તેઓ પાસેથી કર
મેળવ્યો. તેણે દેશનું રાષ્ટ્રીય દેતું પતાવવા Sinking
Fund ની યોજના ધડી. રાજ્યની આવકમાંથી
દર દર્ષે ૧૦ લાખ પૌંડ દેવાં પેટે અલગ કાઢ્યા.
આથી આઠ વર્ષમાં તેણે ૧ કરોડ પૌંડનું રાષ્ટ્રીય

દેવું ભરપાઈ કર્યું. વગી સોનાનું નાણું પુરતું નહિ હોવાથી તેણે તોટનું ચક્કણ દાખત્ર કર્યું. કાન્સ સાથે નિરંકુશ વેપારના કરાર કર્યા. પિટના આર્થિક સુધાગથી દેશનો વેપાર ખીલ્યો અને રાજ્યની આવકમાં સંગીન વધારો થયો.

(૩) પાર્લમેન્ટની સુધારણા માટે પ્રયત્ન:-Rotten Boroughs અને Pocket Boroughsને પાર્લમેન્ટમાં પ્રતિનિધિઓ મોકલવાનો હક્ક હતો. પરંતુ વેપાર ઉદ્યોગથી હિંભાં થયેલાં નવાં શહેરોને તે હક્ક નહોતો. આ શહેરોનું પ્રતિનિધિત્વ પાર્લમેન્ટમાં દાખત્ર કરવા પિટે એક ખરડો રજુ કર્યો. પણ રાજ્યનો વિરોધ અને પાર્લમેન્ટમાં જાગીરદારોના જોરેન લીધે આ ખરડો હીડી ગયો. (આ ખરડો પાછળથી ૧૮૩૨ માં પસાર થયો હતો.)

(૪) ગુલામીની પ્રથા નાશુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન:-ઈલિઝાબેથના વખતથી ગુલામીની પ્રથા શરૂ થઈ હતી. વિલિયમ વિલ્મરફોર્સની પ્રેરણાથી પિટે આ પ્રથા રદ કરવા એક ખરડો રજુ કર્યો. પણ તે વખતે પાર્લમેન્ટમાં વેપારીઓનું જોર હોવાથી એ ખરડો હીડી ગયો. (આ ખરડો પાછળથી ૧૮૦૭ માં પસાર થયો હતો.)

(૫) કેથોલિકોને છુટ આપવાનો પ્રયત્ન:-રોમન કેથોલિકો ઉપરના પ્રતિજ્ઞા દૂર કરવા તેણે એક ખરડો રજુ કર્યો પણ જ્યોર્જ ૩ જના વિરોધને લીધે તે હીડી ગયો. (આ ખરડો પાછળથી ૧૮૨૯ માં પસાર થયો હતો.)

(૬) ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેન્ડનું એકીકરણ :- ઈ. સ. ૧૮૦૧ માં તેણે ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેન્ડની પાર્લિમેન્ટ જોડી દીધી.

(બ) ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિના સમયમાં :- ઈ. સ. ૧૭૮૯માં થયેલી ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિના પરિણામે ઇંગ્લેન્ડમાં પણ તેવી ચળવળનાં ચિન્હો દેખાવા લાગ્યાં. આથી પિટે તે સામે ચાંપતા ઉપાય લેવા નીચેના કડક કાયદાઓ પસાર કર્યા :-

(૧) એસિયન એક્ટ (૧૭૯૩) :- આ કાયદાથી પરદેશીઓ ઉપર દેખરેખ રાખવા તથા જરૂર પડે તેમને દેશમાંથી હાંકી કાઢવા તેણે ઠરાવ્યું.

(૨) હેબિયસ કોરપસ એક્ટ મુક્તવી (૧૭૮૪) :- રાજદ્રોહી માણસોને જેલમાં રાખી શકાય તે માટે હેબિયસ કોરપસનો કાયદો થોડા વખત માટે મુક્તવી રાખવામાં આવ્યો.

(૩) સલામતીનો કાયદો (૧૭૯૫) :- દેશમાં સલામતીનો કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો જેથી ક્રાંતિકારી વિચારોનો ફેલાવો થઈ શકે નહિ.

૫. બુદ્ધિમંત્રી તરીકે (Foreign Policy) :- સપ્તરાષ્ટ્રિક વિગ્રહ પછી ઇંગ્લેન્ડ એકલું પડી ગયું હતું. આ વખતે બીજાં રાજ્યો ભેગાં મળી કદાચ ઇંગ્લેન્ડ સામે થાય તે માટે તથા પૂર્વ તરફ રશિયા સત્તા વધારી ન શકે તે માટે ઇંગ્લેન્ડ, હોલેન્ડ અને પ્રશિયાનો એક સંઘ ઈ. સ. ૧૭૮૮ માં નાના પિટે સ્થાપ્યો. યુરોપમાં સત્તાની સમતુલા (Balance of Power) જાળવી રાખવા તેણે આ પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિ પછી ફ્રાન્સની વ્યવસ્થા નેપોલિયનના હાથમાં આવી. નેપોલિયનની ઇચ્છા દુનિયાના રાજ્ય થવાની હતી. તેણે ઈ. સ. ૧૭૯૩ માં હોલેન્ડ પર હુમલો કર્યો. આથી ૧૭૯૮ ના કરાર પ્રમાણે ઇંગ્લેન્ડને હોલેન્ડના પક્ષમાં ફ્રાન્સ વિરુદ્ધ

લડાઈમાં હિતરતું પડ્યું. આ લડાઈ માટે નાના પિટે ઈંગ્લંડ, આસ્ટ્રિયા, પ્રશિયા, સ્પેન, હોલંડ અને સાર્ડીનીયાનો પ્રથમ સંઘ ક્રાન્સ વિરૂદ્ધ સ્થાપ્યો. પણ નેપોલિયને ઈંગ્લંડ સિવાય બધાં રાજ્યોને હરાવી તે સંઘ તોડ્યો. ઇંગ્લંડ પોતાનાં નૌકાબળથી ટકી રહ્યું.

ઈ. સ. ૧૭૯૯ માં પિટે ઈંગ્લંડ, રશિયા, આસ્ટ્રિયા અને તુર્કિસ્તાનનો બીજો સંઘ સ્થાપ્યો. પરંતુ નેપોલિયને જીત મેળવી તે સંઘ પણ તોડી પાડ્યો. આથી ઈંગ્લંડે ૧૮૦૨ માં આમી-સના કરાર કર્યો. પણ તે તરતજ તોડી નાખવામાં આવ્યા.

ઈ. સ. ૧૮૦૫ માં નાના પિટે ઈંગ્લંડ, રશિયા, પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયાનો ત્રીજો સંઘ સ્થાપ્યો. પ્રશિયાને પુષ્કળ નાણાં મોકલવાનું પિટે કબુલ્યું. પણ નેપોલિયનની સામે આ દેશો ટકી શક્યા નહિ. આથી ત્રીજો સંઘ પણ તૂટી પડ્યો. તેના આધારથી થોડા દિવસમાં પિટ મરણ પામ્યો (૧૮૦૬).

૬. નાના પિટના અમલની સમાવેશના :-નાનો પિટ શાંતિપ્રિય પ્રધાન હતો. આથી દેશમાં શાંતિ સ્થાપી વેપાર વધારવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો. તેણે ઈંગ્લંડ તથા ક્રાન્સ સાથે વેપારી કરાર કર્યા તથા આયર્લેન્ડનું એકીકરણ કરવા પ્રયત્ન કર્યો. રાજ્યના કર ઓછા કર્યા અને રાષ્ટ્રિય દેવું ઓછું કર્યું. કેનેડાને સ્વતંત્રતા આપી. તેણે બીજા સુધારાઓ દાખલ કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ જ્યોર્જ ૩ બના જરૂરી સ્વભાવથી તે નિષ્ફળ ગયા. આ બેનાં તેની આંતર-નીતિ શાંતિના સમયમાં શ્રેષ્ઠ પ્રકારની કહી શકાય. પરંતુ તેની પરદેશનીતિ નબળી હતી. નેપોલિયન સામે તેના સ્થાપેલા ત્રણ સંઘો તૂટી પડ્યા. યુદ્ધમંત્રી તરીકે તે નિષ્ફળ નીવડ્યો. યુદ્ધખાતામાં તેના નીમેલા માણસો નાલાયક નીવડ્યા. તેણે યુદ્ધ માટે એકજ નીતિ કાયમ રાખવાને બદલે તે વારંવાર બદલ્યા કરી. આટલું છતાં નેપોલિયન જેવા બહાદુર સૈનિક સામે તે છેવટ સુધી ટકી શક્યો અને દેશને તેની સાથે લડવા ચાલુ રાખી શક્યો એ તેની અડગ હિંમત અને ધીરજ તેની મહત્તા માટે પુરતા છે.

(Q. 22) Compare and contrast the two Pitts as peace and war ministers.

બંને પિટની સરખામણી.

(અ) મળતાપણું:—

(૧) બંને પિટ લાંચ રૂઝવતના વિરોધી હતા. (૨) સ્વમાનને ભોગે સત્તા ટકાવવા બંને રાજી નહોતા. (૩) બંને નિઃસ્વાર્થી અને પ્રમાણિક હતા. (૪) બંનેની નીતિ ઉદાર હતી અને આથીજ તેઓ પ્રજાના માનીતા થયા હતા. (૫) બંને સ્વદેશભિમાની હતા. (૬) બંનેમાં આત્મવિશ્વાસ પુરો હતો. (૭) બંને ઉત્તમ વક્તા હોઇ પોતાનાં લાખણની છાપ બીજા પર પાડી શકતા.

(બ) જુદાપણું:—

મોટો પિટ.

૧. યુદ્ધ મંત્રી હતો અને સમવાર્ષિક યુદ્ધમાં મળેલા વિજયથી તે પ્રખ્યાત થયો હતો.
૨. યુદ્ધનું ઉચ્ચ ધોરણ સ્વીકારીને અને અનેક સંકટોમાંથી બચાવીને તેણે બ્રીટીશ સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી.
૩. તેની પરદેશનીતિ ઉચ્ચ સ્વરૂપની હતી.
૪. શાંતિના સમયમાં તેણે દેશની કાંઇ સેવા બજાવી નથી.
૫. તેની યુદ્ધ વિષયક કામગીરી શ્રેષ્ઠ પ્રકારની હતી.

નાનો પિટ.

૧. શાંતિ પ્રિય પ્રધાન હતો. અને શાંતિના સમયમાં દેશમાં અનેક સુધારા કરી તે પ્રખ્યાત થયો હતો.
૨. દેશના રાજ્ય કારભારમાં આર્થિક અને રાજકીય સુધારા કરી રાજ્યકારભાર વ્યવસ્થિત કર્યો.
૩. તેની પરદેશનીતિ શાંતિ અને સમાધાનની હતી.
૪. શાંતિના સમયમાં અનેક સુધારા કરી દેશની આબાદી વધારી.
૫. તેની શાંતિ વિષયક કામગીરી શ્રેષ્ઠ પ્રકારની હતી.

૬. અમેરિકાના સંસ્થાનો તરફ તેનું વલણ ઉદાર અને સહાનુભૂતિવાળું હતું. એટલે તે પ્રગ્નની સ્વતંત્રતાનો હિમાયતી હતો. ૭. તેની યુદ્ધ સમયની કારકીર્દી યશસ્વી નીવડી કારણ કે તેની સામે પ્રખળ શત્રુઓ નહોતા.	૮. ફ્રેન્ચ લોકો તરફ તેનું વલણ વિરુદ્ધ હતું. એટલે તે પ્રગ્નની સ્વતંત્રતાનો વિરોધી ગણાયો. ૯. તેની યુદ્ધ સમયની કારકીર્દી યશસ્વી નીવડી નહિ કારણ કે તેને નેપોલિયન જેવા પ્રખળ શત્રુ સાથે લડવાનું હતું.

(Q. 23) Give the causes of the Peninsular War.

સ્પેન, પોર્ટુગલ, પ્રશિયા વિગેરેને પોતાની હકુમત નીચે લાવ્યા પછી નેપોલિયને જર્મનીનાં બર્લિન શહેરમાંથી એક હુકમ (Berlin Decrees) બહાર પાડ્યો. આ હુકમથી ફ્રાન્સ અને મિત્ર રાજ્યોએ અંગ્રેજ વહાણોને પોતાનાં બંદરમાં માલ લઈને આવવા દેવાં નહિ તથા બ્રિટિશ માનનાં સંપૂર્ણ બંદિબંધાર કરવો એમ નેપોલિયને જાહેર કર્યું. આ હુકમ નેપોલિયન પોતેજ સંપૂર્ણ પાળી શક્યો નહિ. આથી પોર્ટુગલના રાજ્યે પણ બ્રિટિશ વેપારીઓનો માલ જપ્ત કરવાની ના પાડી. એટલે નેપોલિયને સ્પેન સાથે છુપા કરાર કર્યા અને પોર્ટુગલ જીતી બંને દેશોએ તે વહેચી લેવું એમ નક્કી કર્યું. પછી નેપોલિયને પોર્ટુગલ પર સ્વારી કરી તેના રાજ્યને નસાડી મૂક્યો.

પોર્ટુગલ જીત્યા પછી નેપોલિયને સ્પેન પણ જીતવા યુગ્તિ કરી, તેણે સ્પેનના રાજ્યના પુત્રને તેના પિતા વિરુદ્ધ ઉશ્કેર્યો. નેપોલિયને ફ્રેન્ચ લશ્કર પુત્રને મદદ માટે મોકલ્યું. સ્પેનમાં બળવો થયો. આથી પિતા અને પુત્ર નેપોલિયન પાસે આવ્યા. નેપોલિયને બંને પાસે ગાદી છોડાવી અને પોતાના ભાઈ જેસફને સ્પેનની ગાદી પર બેસાડ્યો. આથી સ્પેનના લોકો ગુસ્સે થયા. લોકોમાં રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્યની ભાવના જાગી. આખરે ઇંગ્લંડની મદદ મેળવી સ્પેનના લોકોએ પોતાની સ્વતંત્રતા માટે

નેપોલિયન સામે યુદ્ધ શરૂ કર્યું. આ યુદ્ધ દ્વિપકલ્પીય યુદ્ધ તરીકે ઓળખાય છે. આ યુદ્ધમાં નેપોલિયનની ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં હાર થઇ. આ હાર પછી નેપોલિયન રશિયામાં હાર પામ્યો. અંતે છેક ૧૮૧૫ સુધી બધીજ લડાઇમાં હાર્યો. એટલે તેની હારની શરૂઆત દ્વિપકલ્પીય યુદ્ધથીજ થઇ હતી અને તેથી આ યુદ્ધ ઇતિહાસમાં વધારે જાણીતું છે.

(Q. 24) What led to the Union of Great Britain and Ireland ?

(અ) આયર્લેન્ડની સ્થિતિ:-આયર્લેન્ડમાં પ્રથમ કેથોલિકોજ રહેતા હતા. પરંતુ તે ઇંગ્લેન્ડના હાથમાં આવ્યું ત્યારથી ઇંગ્લેન્ડના પ્રોટેસ્ટન્ટોને ત્યાં હાખલ કરવામાં આવ્યા. કેથોલિક ધર્મને આયર્લેન્ડમાંથી નાબૂદ કરવાને ઇંગ્લેન્ડે પ્રયત્ન કર્યો, પ્રોટેસ્ટન્ટોને આયર્લેન્ડની રૂ જમીનના માલિક બનાવ્યા. આ પ્રોટેસ્ટન્ટો કેથોલિકોને ધણુંજ કનડતા. વળી આયર્લેન્ડ ઉપર કેટલાંક બંધનો ઇંગ્લેન્ડની પાર્લમેન્ટે મુક્યા હતાં. કેથોલિક ચર્ચ માટે ભારે કર લેવાતો. કેથોલિકોને આયરિશ પાર્લમેન્ટમાં મત આપવાનો અધિકાર નહોતો. તેઓને સરકારી નોકરીમાં હાખલ કરવામાં આવતા નહિ. તેમને હથિયાર રાખવા દેવામાં આવતાં નહિ તેમજ તેમને જમીન ખરીદવાનો હક્ક નહોતો. વળી આયરિશ પાર્લમેન્ટ પણ ઇંગ્લેન્ડની પાર્લમેન્ટના ફરમાન મુજબ ચાલતી હતી. આયરિશ પાર્લમેન્ટની સ્વતંત્રતા પોઇનોગ્સના કાયદાથી છીનવી લેવામાં આવી હતી. વળી વેપાર સંબંધી પણ આયર્લેન્ડ ઉપર ભારે અંકુશો હતા. નૌકાયનતો કાયદો આયર્લેન્ડને પણ લાગુ પાડવામાં આવ્યો હતો. આમ આયર્લેન્ડ દરેક રીતે પરતંત્ર હતું.

(બ) ગ્રેટબ્રિટનની ચળવળ:-આ અરસામાં અમેરિકાનું સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ જાગ્યું. દુસ્મનોના હુમલાનો સામનો કરવાના બદલા તોડી આયર્લેન્ડમાં લશ્કરની ટુકડીઓ ઉભી કરવામાં આવી લડાઇના સંજોગો લાભ લઇને આયર્લેન્ડના નેતા ગ્રેટબ્રિટનની ચળવળ ઉપાડી. ઇંગ્લેન્ડે પોતાની

મુશ્કેલીઓનો વિચાર કરી આયર્લેન્ડની પાર્લમેન્ટ સ્વતંત્ર બનાવી અને પોષ્ટનોંડનો કાયદો રદ કર્યો. વળી વેપાર સંબંધી પણ કેટલાક નિર્બંધો દૂર કરવામાં આવ્યા.

(ક) આયર્લેન્ડમાં બળવો:—ગ્રેટબ્રિટનની ચળવળથી થયેલા સુધારાઓથી આયર્લેન્ડમાં હજુ સંતોષ થયો નહોતો. હજુ કેથોલિકોની સ્થિતિમાં જરાપણ ફેરફાર થયો નહોતો. એવામાં ફ્રાન્સમાં રાજ્યવિપ્લવ શરૂ થયો. આથી આયર્લેન્ડ કેથોલિકો જોર પર આવ્યા. તેમણે ‘યુનાઇટેડ આઇરિશમેન’ નામનું મંડળ સ્થાપ્યું. અને ઇંગ્લેન્ડ વિરુદ્ધ ચળવળ ઉપાડી. તેઓને સંતોષવા નાના પિટે આયર્લેન્ડ પાર્લમેન્ટમાં કેથોલિકોને મત આપવાનો અધિકાર અપાવ્યો. તેમ છતાં ઘણાં અરાજક મંડળો આયર્લેન્ડમાં સ્થપાયાં અને બળવા થવા લાગ્યા.

(ઢ) એકીકરણનો કાયદો (૧૮૦૦) :—પહેલાં તો આ બળવાઓ સખતાઇથી દાબી દેવામાં આવ્યા. પરંતુ બંને દેશ વચ્ચેનું વેર નાશ પામે તે માટે નાના પિટે ઘણી મુશ્કેલી વચ્ચે ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં ઇંગ્લેન્ડ અને આયર્લેન્ડના એકીકરણ માટેનો કાયદો બંને દેશની પાર્લમેન્ટમાં પસાર કરાવ્યો.

(ઙ) એકીકરણના કાયદાથી થયેલા ફેરફારો:—(૧) આયર્લેન્ડ પાર્લમેન્ટ રદ કરવી. (૨) આયર્લેન્ડના ૩૨ સભાસદો ઉમરાવની સભામાં અને ૧૦૦ સભાસદો આમની સભામાં બેસવા દેવા. (૩) આયર્લેન્ડનો વેપાર ખુલ્લા વેપાર (Free Trade) નાં ધોરણ પર ચાલવા દેવો. (૪) આયર્લેન્ડનું દેવળ ઇંગ્લેન્ડના દેવળ સાથે જોડી દેવું. (૫) આયર્લેન્ડ લશ્કરને ઇંગ્લેન્ડના લશ્કર સાથે જોડી દેવું. (૬) આયર્લેન્ડના કાયદા, અદાલતો તથા કારોબારી વહીવટ કાયમ રાખવા.

આટલું છતાં કેથોલિકોને છુટ અપાવવા નાના પિટેનો પ્રયત્ન જ્યોર્જ ૩ બંને જાદીપણાથી નિષ્ફળ ગયો. આથી પિટે રાજીનામું આપ્યું. આથી આયર્લેન્ડના કેથોલિકોએ પોતાની મુક્તિ માટેની

અગવળ ચાલુ રાખી કારણ કે હજી તેમનો રાજતંત્રમાં બીલકુલ અવાજ નહોતો. વળી તેમને પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ સમાજ નીભાવવા હજી Tithe કર આપવો પડતો હતો. તેમજ પરદેશી જમીનદારોનાં માથુસો હજી તેમને પજવતાં હતાં.

(Q. 25) What were Napoleon's schemes for defeating England ? How did he fail in each of them ?

ઇંગ્લંડને હરાવવાની નેપોલિયનની ત્રણ યોજનાઓ હતી: —

- (૧) તેની પહેલી યોજના ઇંગ્લંડનાં સંસ્થાનો પર પ્રહાર કરીને તે લઈ લેવાની હતી. આ યોજના પાર પાડવા તે તુર્ક લોકો પાસેથી ઇજીપ્ત જીતવા નીકળ્યો. આ જગ્યાને તે હિંદુસ્તાન જવા માટે યોગ્ય માનતો હતો. વળી તેણે હિંદુસ્તાનના દેશી રાજાઓ સાથે પણ સંધી કરી હતી. તેણે મહેસુરના ટીપુ સુલતાનને અંગ્રેજો સામે લડવા ઉશ્કેર્યો હતો. પરંતુ તેની આ યોજના નેહસને નાઈલના યુદ્ધમાં ઇ. સ. ૧૭૯૮ માં તોડી પાડી.
- (૨) તેની બીજી યોજના ઇંગ્લંડ પર સીધી ચઢાઈ લઈ જવાની હતી. તે માટે તેણે બોલોન બંદર આગળ પોતાનું બધું લશ્કર તૈયાર રાખ્યું. પરંતુ ઇંગ્લીશ ખાડીમાં ટ્રફલગરનાં યુદ્ધમાં નેહસને ફ્રેન્ચ કાફલાને સખત હાર ખવડાવી આ યોજના તોડી પાડી (૧૮૦૫)
- (૩) તેની ત્રીજી યોજના ઇંગ્લંડના વેપારને તોડી પડવાની હતી. આ યોજના નેપોલિયનની ખંડસ્થ પદ્ધતિ (Continental System) તરીકે જાણીતી છે. નેપોલિયને જર્મનીના બર્લિન શહેરથી બર્લિનના હુકમો (Berlin Decrees) અને ઇટલિના મિલાન શહેરથી મિલાનના હુકમો બહાર પાડી મિત્ર રાજ્યોને ઇંગ્લંડ તેમજ તેના પક્ષનાં કોઈપણ દેશનો માલ ખરીદવાની મના કરી. આ રીતે

ઇંગ્લંડનો વેપાર અટકાવી તેનો નાશ કરવાની તેની ઇચ્છા હતી. પરંતુ યુરોપનાં રાજ્યો તેના હુકમો સામે થયાં. પોર્ટુગલનાં રાજ્યે પ્રથમ વિરોધ કર્યો. આથી નેપોલિયને તેની સામે લશ્કર મોકલ્યું અને પોર્ટુગલને હરાવ્યું. વળી સ્પેનની ગાદી તેણે પોતાના ભાઈને આપી. આથી સ્પેન અને પોર્ટુગલના રાજ્યો ઇંગ્લંડની મદદ મેળવી નેપોલિયન સામે થયાં. આથી દ્વિપક્ષીય વિગ્રહ થયો. આ લડાઈમાં નેપોલિયન હારી ગયો. એટલે ઇંગ્લંડને જીતવાની તેની ત્રણે યોજનાઓ નિષ્ફળ ગઈ.

(Q. 26) Write short notes on :—

- (a) Berlin Decrees and Orders in Council;
(b) The Holy Alliance; (c) The Treaty of Vienna and (d) The Battle of Waterloo.

(અ) Berlin Decrees and Orders in Council:—

જેનાના યુદ્ધમાં પ્રશિયાનો પરાજય કર્યા પછી પ્રશિયાની મદદ લઈને નેપોલિયને બર્લિન શહેરથી એક ફરમાન (Berlin Decrees) કાઢ્યું. ઇંગ્લંડનો વેપાર તોડી પાડી તેનો નાશ કરવાની તેની આ યોજના તેની અંદર પદ્ધતિ (Continental System) કહેવાય છે. આ ફરમાનથી એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું કે:—

- (૧) ઇંગ્લંડનો માલ જ્યાં જોવામાં આવે ત્યાંથી તે જપ્ત કરવો.
- (૨) ઇંગ્લંડ અગર તેના સંસ્થાનોના વહાણને ફ્રાન્સ અને તેના મિત્ર-રાજ્યોએ પોતાના બંદર પાસે આશરો આપવો નહિ.
- (૩) અંગ્રેજ લોકો જ્યાં જોવામાં આવે ત્યાં તેમને લડાઈના કેદી તરીકે ગણી અટકમાં રાખવા.
- (૪) આ ફરમાન વિરુદ્ધ વર્તનારને ફ્રાન્સનો શત્રુ ગણવો.

નેપોલીયનના આ ફરમાનનો જવાબ આપવા માટે ઇંગ્લંડે પણ કાઉન્સિલનું ફરમાન (Orders in Council) કાઢ્યું અને તેનાથી જાહેર કરવામાં આવ્યું કે:—

- (૧) જે બંદર પર ઇંગ્લંડનો વાવટો નહિ હોય તે બંદર સાથે કાંઈપણ રાજ્યે વેપાર કરવો નહિ.
- (૨) કાંઈપણ રાજ્યે પોતાના વેપારી વહાણ ક્રાન્સ કે તેના મિત્ર-રાજ્યોના બંદરે લઈ જવાં નહિ.
- (૩) આ ફરમાન વિરૂદ્ધ વર્તનારને ઇંગ્લંડનો શત્રુ ગણવો.

અમુક ઉપર ઇંગ્લંડની સર્વોપરી સત્તા હતી. છતાં નેપોલિયનનાં ફરમાન પ્રમાણે યુરોપનાં સર્વ બંદરો સાથેના ઇંગ્લંડનો વેપાર બંધ કરવામાં આવ્યો. પરંતુ નેપોલિયનનાં ફરમાનનો અમલ થઈ શક્યો નહિ. યુરોપનો પરરાજ્યો સાથેના વેપાર ઇંગ્લંડે નાકાબંધી કરીને બંધ પાડ્યો. આથી બધા દેશોમાં દુકાળના ચિન્હો દેખાવા લાગ્યાં. આથી લોકો ધણા દુઃખી થયા. પરિણામે યુરોપનાં બધાં રાજ્યો ઇંગ્લંડ સાથે મૈત્રી કરવા તૈયાર થયાં. આથી દ્વિપક્ષીય યુદ્ધ થયું. તેમાં નેપોલિયનની હાર થઈ.

(ક) પવિત્ર સંઘ (The Holy Alliance):-વોટલુની લડાઈ પછી આસ્ટ્રિયા, રશિયા અને પ્રશિયાના રાજાઓએ એક પવિત્ર સંઘ (Holy Alliance) સ્થાપ્યો. આ સંઘનો બાહ્ય હેતુ એવો હતો કે ખ્રીસ્તી ધર્મને અનુસરી બધાં રાજ્યોનું એકીકરણ કરવું અને સર્વત્ર શાંતિ સ્થાપવી. પરંતુ તેનો આંતરિક ખરો હેતુ તો એ હતો કે યુરોપમાં ઉત્પન્ન થયેલી નવી રાષ્ટ્રીયભાવના અને ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિનાં સમાનતા, સ્વાતંત્ર્ય અને વિશ્વબંધુત્વનાં તત્વોને બળબળાવી દાબી દેવાં. પરંતુ જે પવિત્ર ભાવના લોકોનાં હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઈ છે તેનો નાશ થવો અશક્ય છે. આ સંઘ સ્થપાવાથી એક વાત તો સિદ્ધ થઈ કે યુરોપનાં સર્વ રાજ્યોએ મળી નેપોલિયનને હરાવ્યો તો પણ ફ્રેન્ચ રાજ્યક્રાંતિથી ઉત્પન્ન થયેલાં સમાનતા, સ્વતંત્રતા અને બંધુભાવની રાષ્ટ્રીયભાવનાનાં તત્વો નાશ પામ્યાં નહિ. એટલે હવે બળબળાવી તેને દાબી દેવાનો મિશ્ન પ્રયત્ન યુરોપનાં આપણા રાજ્યોએ આદર્યો. કેટલાંક

વર્ષો પછી આ સંધમાં ફ્રાન્સ અને રુસેન સહ્યાં પરંતુ સ્વાતંત્ર્ય પ્રિય ઇંગ્લંડે આ સંધમાં જોડાવાની સ્પષ્ટ ના કહી અને તે સંધને તોડવા પ્રયત્ન કર્યો.

(ક) વિએનાનું તહ (The Treaty of Vienna):- નેપોલિયનને એકામાં કેદી તરીકે મોકલ્યા પછી મિત્ર રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ વિએના મુકામે ભેગા મળ્યા અને એક તહ કરવામાં આવ્યો. તેની શરતો નીચે પ્રમાણે હતી:-

- (૧) લુઇ ૧૮ માને ફ્રાન્સની ગાદી પાછી આપવી.
- (૨) માલ્ટા, મોરિશિઅસ, હેલિગોલેન્ડ અને કેપ ઓર્ડુ ગુડ હોપ ઇંગ્લંડને આપવાં.
- (૩) પ્રશિયાને અડધું સેક્સની અને રહાઇન નદી પરનો કેટલોક પ્રદેશ આપવો.
- (૪) રશિયાને પોલંડનો મોટો ભાગ આપવો.
- (૫) બેલ્જિયમ અને હોલંડને જોડી દેવાં.
- (૬) આસ્ટ્રિયાને વેનીસ અને લોમ્બાર્ડી આપવાં.
- (૭) જર્મનીને આસ્ટ્રિયાના તાબા હેઠળ મુકવું.

(ઙ) વોટર્લુનું યુદ્ધ (૧૮૧૫) (The Battle of Waterloo):- વોટર્લુનું યુદ્ધ એ મહાન નેપોલિયન સાથેનું છેલ્લું યુદ્ધ હતું. એકામાં કેદી તરીકે રાખવામાં આવેલો નેપોલિયન ત્યાંથી નાસીને ફ્રાન્સ ગયો. ત્યાં જઈને ફ્રાન્સની સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી અને તે ઇંગ્લંડ સામે લડવા તૈયાર થયો. ઇંગ્લંડે પણ એક છેવટની લડાઈ લડવાને કમર કસી તેણે પ્રશિયાની મદદ મેળવી ઇંગ્લંડના સેનાપતિ વેલિંગ્ટને અને પ્રશિયાના સેનાપતિ માર્શલ બ્લુચરે એકી સાથે નેપોલિયન સામે લડતો કરવાની યોજના કરી. નેપોલિયને આ યોજના વિરુદ્ધ બ્લુચર અને વેલિંગ્ટન ભેગા મળી શકે નહિ એવી ગાઠવણ કરી. વોટર્લુનાં મેદાનમાં

ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સનાં લશ્કરો ભેગાં મળ્યાં. બ્રુચરને વેલિંગ્ટનની મદદે આવતો રસ્તામાં અટકાવવો એવી ગોઠવણ નેપોલિયનને કરી હતી. પણ કમનસીબે બ્રુચર અણીની વખતે વેલિંગ્ટનની મદદે આવી પહોંચ્યો અને ઇંગ્લંડ અને પ્રશિયાનાં ભેગાં લશ્કરે નેપોલિયનને હરાવ્યો. આ યુદ્ધથી આખા યુરોપનો ઇતિહાસ ફેરવાઇ ગયો. નેપોલિયનને કેદ પકડી સેન્ટ હેલીનામાં રાખવામાં આવ્યો અને તે ત્યાંજ મરણ પામ્યો. આ વિજયથી ઇંગ્લંડની મહત્તા વધી.

(Q 27) Write what you know about :—

(a) William Wilberforce and (b) Duke of Wellington.

(અ) વિલિયમ વિલ્બરફોર્સ:—તે ઈ. સ. ૧૭૫૯ માં જન્મ્યો હતો. ગુલામોનો અમાનુષી વ્યાપાર અટકાવવો અને ગુલામોને મુક્ત કરવા એજ એનાં જીવનનું અંતિમ ધ્યેય હતું આ મહાન અને પવિત્ર કાર્ય માટે તેણે નાના પિટની મિત્રતા સાધી. અને ગુલામોની મુક્તિ માટે તેની પાસે એક ખરડો આમની સલામાં રજુ કરાવ્યો. પરંતુ તે વખતેની પાર્લમેન્ટમાં વેપારીઓનાં બળને લીધે એ ખરડો પસાર થયો નહિ. વિલ્બરફોર્સે પોતાનો પ્રયત્ન જારી રાખ્યો. ગુલામોના વેપાર વિરુદ્ધ તેણે દેશમાં મંડળો સ્થાપ્યાં. આખરે ૧૮૦૭ માં પાર્લમેન્ટમાં એક ખરડો પસાર કરી ગુલામોનો વેપાર અટકાવવામાં આવ્યો. છતાં આથી અગાઉના રખાયેલા ગુલામોને મુક્તિ મળી નહિ. વિલ્બરફોર્સે લાંબા વખત સુધી પોતાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો. આખરે ઈ. સ. ૧૮૩૩ માં ગુલામોની મુક્તિનો કાયદો પસાર થયો. પરંતુ તે જોવાને વિલ્બરફોર્સ જીવ્યો નહિ. ગુલામોના તારણહાર તરીકે વિલ્બરફોર્સનું નામ સુવર્ણક્ષિરે ઇતિહાસને પાને ડાતરાયેલું રહેશે.

(બ) ડ્યુક ઓફ વેલિંગ્ટન:—મહાન નેપોલિયનની સામે વોટરુનાં યુદ્ધમાં વિજય મેળવનાર આ મહાન અંગ્રેજ સેનાપતિનો જન્મ

ઈ. સ. ૧૭૬૯ માં થયો હતો. તે પ્રથમ લશ્કરની નોકરીમાં જોડાયો. નેધર્લેન્ડ તેમજ વેસ્ટ ઇન્ડીઝમાં તેને લશ્કરમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો. તેમાં તેની શરવીરતા જોઈ તેને હિંદના લશ્કરનો સેનાપતિ બનાવવામાં આવ્યો. હિંદમાં તેણે અનેક લડાઈઓ જીતી ધણી નામના મેળવી. ઈંગ્લંડ ગયા પછી તેને દ્વિપકલ્પીય વિગ્રહમાં નેપોલિયન સામે લડવું પડ્યું. તે લડાઈમાં તેણે નેપોલિયનને હરાવ્યો અને ઈંગ્લંડની સરકારે આ વિજય માટે તેને પાંચ લાખ પૌંડની બક્ષીસ આપી. પરંતુ એલ્બાના ટાપુમાંથી નાસી ગયા પછી નેપોલિયન ફરીથી ફ્રેન્ચ લશ્કર ભેગું કર્યું અને ઈંગ્લંડ સામે તે લડવા તૈયાર થયો. ઈંગ્લંડ અને પ્રશિયાનાં ભેગાં લશ્કરની મદદથી વેલિંગ્ટને નેપોલિયનને વોટર્લુનાં યુદ્ધમાં ધણીજ બહાદુરીથી હરાવ્યો.

ત્યારપછી વેલિંગ્ટન લશ્કરની નોકરી છોડી રાજકારણમાં જોડાયો. તે કોન્ઝર્વેટીવ પક્ષનો હતો. ઇ. સ. ૧૮૨૮ માં તેને વડો પ્રધાન બનાવવામાં આવ્યો હતો. તે લોકસત્તાતંત્રની વિરુદ્ધ હતો. પાર્લમેન્ટની સુધારણા માટે તથા રોમન કેથોલિકોની મુક્તિ માટે તેણે વિરોધ કર્યો હતો. તેમ છતાં આખરીશ લોકોની ભારે ચળવળને લીધે તેને ટેસ્ટ એક્ટ અને ફોરબોરેશન એક્ટ રદ કરવા પડ્યા અને આખરે કેથોલિકોની મુક્તિનો કાયદો પણ પસાર કરવો પડ્યો હતો. છતાં તેણે ઇ. સ. ૧૮૩૨ ના પાર્લમેન્ટની સુધારણાનો ભારે વિરોધ કર્યો. આ ઉપરથી કહી શકાય કે સેનાપતિ તરીકે તે પ્રખ્યાત થયો પણ રાજ્યકારણમાં તે નિષ્ફળ નીવડ્યો. તે ૧૮૫૨ માં મરણ પામ્યો.

(Q. 28) Describe the Industrial Revolution in England and state its effects.

અઠારમી સદીમાં ઈંગ્લંડ ખેતી પ્રધાન દેશ મઠી ઔદ્યોગિક દેશ બન્યો. આ પરિવર્તન ઔદ્યોગિક પરિવર્તન (Industrial Revolution) તરીકે જાણીતું છે.

(ક) કારણો :-

(૧) શરૂઆત:- બ્રિટિશમેથના સમયથી શરૂ થયેલો ગુલામોનો વેપાર અમેરિકામાં ધમધોકાર ચાલવા લાગ્યો. અમેરિકાના અંગ્રેજ ખેડુતો આ ગુલામોને ખરીદતા હતા. આફ્રીકાના આરબ વેપારીઓ આ ગુલામોને પકડી લાવતા અને અંગ્રેજ વેપારીઓને વેચતા અને તેના બદલામાં તેઓ કાપડ લેતા. આ ખરીદી માટે અંગ્રેજ લોકોને વધારે કાપડની જરૂર પડવા લાગી. તેઓની કાપડની માગણીને પહોંચી વળવા ઈંગ્લેન્ડમાં વધુ કાપડ બનાવવાનો પ્રયત્ન થવા લાગ્યો.

(૨) વણુવાના ઉદ્યોગમાં ફેરફારો :- (અ) સત્તરમી સદીમાં કાપડ રેંટીયો અને લાથશાળથી બનતું. પરંતુ ઇ. સ. ૧૭૩૩ માં જોહન કે નામના વણુકરે ફ્લાઈંગ શટલની શોધ કરી આથી વણુવાનું કામ ઝડપી થયું. (બ) પરંતુ તે માટે સુતર પુર પડી શક્યું નહિ. આથી કાંતવાના રેંટીયામાં ફેરફાર થયો. જેમ્સ હારથીવૂડ નામના માણસે રપીતીંગ જેની શોધ્યું. આથી સુતર વધારે પ્રમાણમાં નીકળવા લાગ્યું. (ક) પરંતુ આ સુતર બહું હતું. તેમાં આર્કરાઇટ સુધારો કર્યો અને Water Frame નામનું પાણિની મદદથી ચાલતું યંત્ર શોધ્યું (હ) ત્યાર પછી સેમ્યુઅલ ક્રોમ્પ્ટને Mule નામનું યંત્ર બનાવ્યું. આ યંત્રથી સુતર ધણું તૈયાર થઈ શક્યું. (ઝ) આ સુતરનું જલદી કાપડ વણુવા માટે લાથશાળને બદલે Power Loom ની શોધ એડમંડ કાર્ટરાઇટ કરી. આ શોધનો ઉપયોગ મેન્ચેસ્ટરની મીલોમાં શરૂ થયો. (ખ) આ કામ માટે વરાળયંત્રની શોધ થઈ. આખરે જેમ્સ વોટ નામના માણસે તે શોધ સંપૂર્ણ કરી. આ રીતે વણુવાના ઉદ્યોગમાં ભારે ફેરફારો થયા અને ઈંગ્લેન્ડમાં પુષ્કળ કાપડ બનવા લાગ્યું.

(૩) વેપારના માર્ગો:- કાપડની પેદાશ વધતાં તે માત્ર લાવલઈબ કરવા માટે સારા રસ્તાની જરૂર પડવા લાગી. આ માટે આખા દેશમાં મોટા ધોરી પાકા રસ્તાઓ ઉપરાંત ટેકાણે ટેકાણે નહેરો

ખોદવામાં આવી. નહેરો વાટે માલ લાવ લખાઈ કરવા આગમોટો બાધવામાં આવી. વળી વરાળચંત્રથી ચાલતાં એન્જીનની શોધ કરીને સ્ટીવન્સને પાટા પર ચાલતી આગગાડી ચાલુ કરી. આથી દેશનો વેપાર ધણોજ વધ્યો અને વેપારને માટે ઓદ્યોગિક મથકો સ્થપાયાં.

(૪) ખેતીવાડીમાં ફેરફાર:-ખેતીની ઉત્પન્ન વધારવા માટે પણ શોધ-ખોળ થવા માંડી. જેથોટલ નામના માણસે હળની શોધ કરી, ટાઉન્શેડે ધાસની જગ્યાએ કંદ રોપવાની શરૂઆત કરી. ખેતકવેલ નામના ખેડુને ઢારની ઓલાદ સુધારી. જમીન અત્યાર સુધી સામાન્ય માલકીની ગણાતી તેને બદલે ખાનગી કરવામાં આવી. આથી તે જમીન સુધારવા ખેડુતોએ પ્રયત્ન કર્યો અને પાક અનેક-ગણો થવા લાગ્યો.

(૫) પરિણામો:-અઢારમી સદીમાં થયેલી શોધોને લીધે ઈંગ્લંડમાં જે પરિવર્તન થયું તે સંપૂર્ણ અને સર્વવ્યાપી હતું. એનાથી :-

- (૧) લોકોની રહેણી કરણીમાં ફેરફાર થયો.
- (૨) લોકોના ધંધા રોજગાર બદલાઈ ગયા અને ગૃહઉદ્યોગો નાશ પામ્યા.
- (૩) આમ્યજીવન પલટાઈ ગયું.
- (૪) ખેતીપ્રધાન દેશ મટી ઓદ્યોગિક બન્યો.
- (૫) સ્વાશ્રયી ગામડાંઓને બદલે કારખાનાથી ધમધમી ઉડતાં ઓદ્યોગિક મથકો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં.
- (૬) ઈંગ્લંડના લોકોમાં વર્ગ વિગ્રહ શરૂ થયો. લોકોમાં મુડીદારો (Capitalists) ને મજુરો (Labourers) વચ્ચે વિગ્રહ ચાલવા લાગ્યો.
- (૭) લોહું ને કાલસાના મથકો ધીમેધીમે વસ્તીવાળા પ્રદેશો બન્યા અને ગામડાંઓ ખાલી થઈ ગયાં.

(ઢ) ઔદ્યોગિક પરિવર્તનની રાજકીય અસર:-

(Effects of Napoleonic Wars on England.)

નેપોલિયન સાથેની લડાઈ ચાલતી હતી ત્યારે ઔદ્યોગિક પરિવર્તનને લીધે ઇંગ્લંડના ધંધાઓ ધમધોકાર ચાલતા હતા અને ઇંગ્લંડનો માલ ઘણો ખપતો હતો. પણ લડાઈ બંધ થતાં બીજા દેશોએ ઉદ્યોગો શરૂ કર્યા. આથી ઇંગ્લંડનાં કારખાનાઓને નુકશાન થવા લાગ્યું. લડાઈના અર્થ માટે સરકારે દેવું કર્યું હતું તેથી લોકો પાસેથી તેને વધારે કર લેવાની ફરજ પડી. વળી યંત્રોના ઉપયોગને લીધે ઘણા મજૂરો બેકાર બન્યા. લડાઈ બંધ થતાં સખ્યાબંધ સૈનિકો અને ખસાસીઓને રજા મળી અને તેઓ પણ બેકાર બન્યા.

લડાઈના વખતમાં ખેતી સારી હતી પરંતુ લડાઈ બંધ થતાં જ પરદેશનું અનાજ ઇંગ્લંડમાં આવવા લાગ્યું. તે અનાજ સોંધુ હોવાથી ઇંગ્લંડના જમીનદારોને નુકશાન થવા માંડ્યું. તેઓ પાર્લિમેન્ટમાં સારી લાગવગ ધરાવતા હોવાથી પાર્લિમેન્ટે ઇ. સ. ૧૮૧૫ માં ધાન્યના કાયદા (Corn Laws) પસાર કર્યા. આ કાયદાની રૂએ ઇંગ્લંડના ઘઉંનો ભાવ એક ક્વાર્ટરના ૮૦ શિલિંગ થાય ત્યાં સુધી પરદેશના ઘઉંની ઇંગ્લંડમાં થતી આયાત બંધ કરવામાં આવી. આ રક્ષણથી ઇંગ્લંડના ખેડુઓને ફાયદાને બદલે નુકશાન થયું. સુકાળના વખતમાં ખેડુઓ પાસે અનાજ પુરુકળ હોવાથી તેની કિંમત ઓછી આવતી અને દુકાળના વખતમાં અનાજ થોડું હોવાથી પરદેશી અનાજની કિંમત વધારે આવતી પડતી. આથી ઘણા ખેડુઓ પાવમાલ થયા અને તેઓમાં પણ બેકારી શરૂ થઈ.

આ પ્રમાણે ખેડુઓ, મજૂરો, કારખાનાવાળાઓ અને નોકરી-આતોમાં બેકારીને લીધે અસંતોષ ફેલાયો અને તેથી કરીને દેશમાં બળવાઓ શરૂ થયા. આ બળવાઓનો ઉપાય માત્ર એક જ હતો અને તે આમની સભાની સુધારણાનો. તે માટે બર્ડેટ અને ક્રાબેટ નામના

એ માણસોએ ઘણા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ સરકારે તેનો વિરોધ કર્યો. સરકારે હેબીયસ કોરપસ એક્ટ મુજબની રાખી લોકોને દબાવવા સખત કાયદાઓ કર્યા અને ઘણાને કેદ પકડ્યા. છતાં પાર્લિમેન્ટના સુધારાની માંગણી બંધ પડી નહિ. એટલામાં જ્યોર્જ ૩ ને મરણ પામ્યો.

જ્યોર્જ ૪ થો (૧૮૨૦ થી ૧૮૩૦.)

મુખ્ય બનાવો.

૧. કેટોસ્ટ્રીટનું તરકટ (૧૮૨૦)
૨. હરિક્ષનના સુધારા
૩. કેનોંગની પરદેશનીતિ.
૪. વેલિંગ્ટનના સુધારા—કેથોલિકોની મુક્તિ.

(Q. 29) Write short notes on:-

(a) Catostreet Conspiracy and (b) Reforms of Huskison.

(અ) કેટોસ્ટ્રીટનું તરકટ (૧૮૨૦):- જ્યોર્જ ૪ થો ઇંગ્લંડની ગારી ઉપર બેઠો તે પછી બીજેજ મહિને થિસલવુડ નામના એક માણસે તે વખતના સમ્રાટ ટોરી પ્રધાનોને એક સાથે મારી નાંખવાનું કાવત્રું રચ્યું. આ બધા પ્રધાનો લોર્ડ હેરોબીને ત્યાં જાણા માટે બેગા થવાના હતા. તે પ્રસંગે થિસલવુડ અને બીજા પચીસ માણસોએ તેમના પર હુમલો કરી બધા પ્રધાનોને મારી નાંખવા અને પછી નવું પ્રધાનમંડળ રચવું એવી ગેઠવણુ હતી. પરંતુ આ કાવત્રાની પ્રધાનમંડળને ખબર પડી ગઈ. બધા કાવત્રાખોરોને કેટોસ્ટ્રીટમાંનાં એક ઘરમાંથી પકડવામાં આવ્યા. તેમાંના પાંચને દેશનિકાલ અને બાકીનાનો શિરચ્છેદ કરવામાં આવ્યો. આ બનાવ ઇંગ્લંડના લોકોના અસંતોષનું પરિણામ હતું.

(બ) હરિક્ષનના સુધારા:—જ્યોર્જ ૪ થાના અમલ દરમ્યાન કેનીંગના નેતૃત્વ હેઠળ એક પ્રધાનમંડળ રચાયું હતું. તેમાં સધણા ટોરી પક્ષનાજ માણસો હતા. તેમાં એક હરિક્ષન નામે પ્રધાન હતો. તેણે દેશનો વેપાર વધારવા નીચે પ્રમાણે સુધારાઓ કર્યા:—

(૧) નૌકાયનનો કાયદો રદ કર્યો અને 'જકાત સંબંધી પરસ્પર લાભદાયક કાયદો' પાર્લમેન્ટમાં પસાર કર્યો. આથી અંગ્રેજ તેમજ બીજા દેશનાં વહાણોને સરખો લાભ મળે એમ થયું (૧૮૨૩).

(૨) રેશમ અને ઉત્તો કર માફ કર્યો આથી તે ધંધાઓને ઉત્તેજન મળ્યું.

(૩) મજૂરોને છુટ આપવામાં આવી

(૪) વેપારી મંડળો (Trade Unions) કાયદેસર મંડળો ગણાયા.

(Q) 30) Write a short note on Canning's foreign policy.

કેનીંગ નાના પિટનો શિષ્ય હતો. ક્રેન્ય અત્યાચારોના વિરોધી તરીકે તે પાર્લમેન્ટમાં દાખલ થયો હતો. તે પ્રખર વક્તા તથા મુત્સદી હતો. તે ઉદાર ટોરી હતો. તે પરદેશખાતાનો પ્રધાન થયો. તેની નીતિ તટસ્થતા (Non-intervention policy) ની હતી. તે ઇંગ્લંડને બીજાં રાજ્યો સાથે સલાહમાં રાખવા ઈચ્છતો હતો તેથી તેણે પવિત્ર સંઘ (Holy Alliance) માં ઇંગ્લંડને દાખલ થવા દીધું નહિ. પરદેશનીતિમાં તે ધણો ઉદાર હતો. તે કાંઈપણ દેશના રાજા અને પ્રજા વચ્ચેના ઝગડામાં પડવા ઈચ્છતો નહોતો. છતાં પોતાની સ્વતંત્રતા મેળવવા જો કાંઈ રાષ્ટ્ર પ્રયત્ન કરે તો તેને મદદ આપવા તે તૈયાર હતો. આથી રૂપેને જ્યારે પોર્ટુગલ જીતવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે તેણે પોર્ટુગલને મદદ આપી તેને જ્યાંયું. વળી ગ્રીસ દેશે તુર્કિસ્તાનના તાબામાંથી છૂટા થઈ સ્વતંત્રતા મેળવવા લડાઈ કરી ત્યારે કેનીંગ ગ્રીસને

મહદ આપી સ્વતંત્રતા મેળવી આપી. વળી અમેરિકામાંના સ્પેનીશ સંસ્થાનો મેક્સિકો, પેરુ અને ચીલીએ સ્પેનથી સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે કેનોગે સંસ્થાનોને મદદ આપી. આવી રીતે કેનિંગની પરદેશ-નીતિ જોશદાર, ધીરજવાળી અને ઉદાર હતી. તેની આવી નીતિથી તે પ્રખ્યાત થયો અને ઇંગ્લંડનું વર્ચસ્વ જાળવી શક્યો.

વિલિયમ ૪ થો (૧૮૩૦ થી ૧૮૩૭.)

૧. પાર્લમેન્ટની સુધારણા. (The Reform Bill of 1832)

૨. સુધરેલી પાર્લમેન્ટના સુધારા.

(અ) ગુલામોના વેપારનો અંત; (બ) કારખાનાનો કાયદો; (ક) કેળવણી માટે કાયદો; (ઢ) ગરીબો સંબંધી નવો કાયદો અને (ઈ) મ્યુનીસિપાલિટીને લગતો કાયદો.

(Q. 31) Describe the circumstances which necessitated the passing of the Reform Bill of 1832.

ઈ. સ. ૧૮૩૨ના પાર્લમેન્ટની સુધારણાના ખરડાની ઉપયોગીતા.

(અ) ઔદ્યોગિક પરિવર્તનની અસર:—તેપોલીયન સાથેની લડાઈ પુરી થઈ એટલે ઇંગ્લંડમાં બેકારી ફેલાવા માંડી. પરદેશ જતો માલ બંધ થઈ ગયો અને દેશમાં પરદેશથી લગલા બંધ માલ આવ્યો. આથી ઇંગ્લંડનાં કારખાનાંઓ બંધ પડ્યાં. સૈનિકો અને ખલાસીઓ પણ બેકાર બન્યા. વળી ધાન્યના કાયદા (Corn Laws) થી ગરીબોને વેઠવું પડ્યું, આથી દેશની ગરીબ પ્રજા જૂએ મરવા લાગી. તેમણે કારખાનાં અને યંત્રોના નાશ કરવા ચળવળ શરૂ કરી. સરકારે આ સામે સખત પગલાં લીધાં. આથી ગરીબ લોકો પ્રધાનમંડળ વિરુદ્ધ થયા. આ વખતે દેશના

કેટલાક વિચારશીલ માણસોને લાગ્યું કે ગરીબોના ભોગે પૈસાદાર વર્ગ તાગેડધીના કરે છે કારણ કે દેશની રાજ્ય વ્યવસ્થામાં ગરીબોનો દિસ્સો નથી. આ વિચાર આખા દેશમાં સ્વીકારાયો. ગરીબોને પણ પોતાના દુઃખનું મૂળ પોતાનાં પ્રતિનિધિત્વ વિનાની પાર્લમેન્ટ લાગી. આમ ઔદ્યોગિક પરિવર્તન પાર્લમેન્ટના સુધારાનું મુખ્ય કારણ બન્યું.

(ચ) પાર્લમેન્ટના એકપક્ષી સભ્યો :—તે વખતની પાર્લમેન્ટના સભ્યો લોકોના મોટા ભાગના પ્રતિનિધિઓ નહોતા. મોટા જમીનદારો ગામડાં (Pocket Boroughs) માંથી સભ્યો તરીકે બહાર પડતા અને તેઓ સહેલાઈથી ચુંટાઈ જતા. વળી કેટલાક જમીનદારો લૅન્ડ-સ્વત આપીને કેટલાંક શહેરો (Rotten Boroughs) માંથી મત મેળવતા. આ બોટાં પાર્લમેન્ટમાં ફક્ત અમીર ઉમરાવો જ દાખલ થતા હતા. તેઓ ગરીબની દરકાર લાગ્યેજ રાખતા. ગરીબ લોકોને આ હવે ખૂંચવા લાગ્યું.

(ઘ) અયોગ્ય મતાધીકાર :—પાર્લમેન્ટની ચુંટણી માટેનાં મતદાર મંડળો એડવર્ડ ૧ લાના સમયથી જે હતાં તે અદારમી સદી સુધી ચાલુ હતાં. ઔદ્યોગિક પરિવર્તનને લીધે સંખ્યાબંધ ગામડાંઓ ઉજ્જડ થયાં અને નવાં મેટાં શહેરો સ્થપાયાં. તેમ છતાં આ નવાં શહેરોના લોકોને પાર્લમેન્ટની ચુંટણીમાં મત આપવાનો અધિકાર મળ્યો નહોતો. આથી કારખાનાના મજૂરો અને ગરીબ લોકોનું પાર્લમેન્ટમાં જરાયે પ્રતિનિધિત્વ નહોતું. આ સ્થિતિ સુધારવાની ખાસ જરૂર હતી.

આવા પ્રકારની પરીસ્થિતિ હોવાથી કેટલાક ઉદાર મતવાદીઓએ પાર્લમેન્ટની સુધારણા કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ પાર્લમેન્ટમાં પૈસાદાર લોકોનું બળ એટલું બધું હતું કે તેઓના પ્રયાસ પહેલાં તો નિષ્ફળ ગયા. બંને પિટ, બર્ડેટ અને કામેટે કરેલા પ્રયાસો નકામા ગયા. પછી ઇ. સ. ૧૮૩૧ માં જ્યોર્જ રસેલે પાર્લમેન્ટની સુધારણા માટે આમની સલામાં એક બીલ રજુ કર્યું. પરંતુ તે તરતજ ઉડાડી દેવામાં આવ્યું. ફરીથી

તેજ વર્ષમાં તે બીલ તેણે રજુ કર્યું પણ અમીર મંડળે ઉડાડી મુક્યું. આખરે રસેલે તે વખતના પ્રધાન બ્યોર્ન ગ્રેની મદદ મેળવી અને તેની મદદથી ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં ધણી જ મુશ્કેલીથી તે બીલ બંને સભાઓમાંથી પસાર કરાવ્યું.

(Q. 32) Give the provisions of the Reform Bill of 1832 and state why it is considered an Epoch-making event.

(અ) ૧૮૩૨ ના પાર્લિમેન્ટની સુધારણાના કાયદાની કલમો :—

(૧) મતદારોની લાયકાત નીચે પ્રમાણે ઠરાવી. આથી મતાધિકારનું ધોરણ આખા દેશમાં એક સરખું થયું અને મતદારોની સંખ્યામાં ઘણો વધારો થયો.

(અ) પરગણામાં જે ખેડુત વર્ગે ૫૦ પાંડ ગણાત ભરતો હોય તેને મત આપવાનો અધિકાર મળ્યો.

(બ) શહેરોમાં જે વર્ગે ૧૦ પાંડ મકાનનું ભાડું ભરતો હોય તેને મત આપવાનો અધિકાર મળ્યો.

(૨) ૨૦૦૦ થી ઓછી વસ્તીવાળાં ૫૬ પરગણાંઓને દરેકનો બે સભ્યો ચુંટી મોકલવાનો અધિકાર લઈ લેવામાં આવ્યો. વળી ૪૦૦૦ થી ઓછી વસ્તીવાળાં ૩૧ પરગણાંઓને બેને બદલે એક પ્રતિનિધિ મોકલવાનો હક્ક મળ્યો. આ રીતે ૧૪૩ બેઠકો કમી થઈ તે વેપાર ઉદ્યોગનાં સ્થળોમાં વહેંચી આપવામાં આવી. તે પૈકી સ્કોટલેન્ડને ૮ અને આયર્લેન્ડને ૪ વધારાની બેઠકો મળી.

(ક) પરિણામ :—

(૧) પાર્લિમેન્ટમાં સભ્યો મોકલવાની જીતની અયોગ્ય પ્રથા રદ થઈ અને નવાં શહેરોને પ્રતિનિધિત્વ મળ્યું.

(૨) મતાધિકાર એક સરખો અને વિસ્તૃત બન્યો.

(૩) આ વિસ્તૃત મતાધિકારનો લાભ માત્ર મધ્યમ વર્ગના વેપારીઓ તેમજ ખેડૂતોને જ મળ્યો. પરંતુ આ સુધારણા માટે ચળવળ કરનાર મજૂરોને કાંઈપણ લાભ થયો નહિ કારણ કે મતદારની લાયકાત માટે વાર્ષિક ૧૦ પૌંડ ભાડાનું ધોરણ ધણું ઉંચું હતું.

(ક) મહત્તા :—તેમ છતાં આ ૧૮૩૨ ના પાર્લમેન્ટની સુધારણાના કાયદાની મહત્તા અજોડ છે. ૧૨૧૫માં જહોન રાજાએ મેગ્નાકાર્ટા પર સહી કરી ત્યારથી તે ૧૮૩૨ સુધી એ રહીચુરત ઉમરાવો અને જમીનદારોના હાથમાં એકધારી સત્તા રહી. આમ સૈકાઓથી જામેલી સત્તામાં ગાળકું પાડવાનું મુશ્કેલ કામ ૧૮૩૨ ના કાયદાએ કર્યું. પૈસાદારોની એકદશ્યુ રાજસત્તામાં તેણે મધ્યમ વર્ગને ભાગ આપ્યો. જુનાં પરગણાનો મતાધિકાર છીનવી લઈ ધનીક વર્ગની લાગવગના કીલ્લાના પાયા તેણે હલાવી નાખ્યા. પછી પણ જુદા જુદા કાયદાઓથી ધનીકાની સત્તા ઓછી થવા લાગી. ત્યાર પછીના એક સૈકામાં જુદે જુદે વખતે પસાર થયેલા સુધારાના કાયદાઓથી છેવટે આખી પ્રજાને રાજ્યતંત્રમાં ભાગ લેવાનો હક્ક મળ્યો. ઇંગ્લંડમાં આજે લોકશાસન (Democracy) પ્રવર્તે છે તેની શરૂઆત ૧૮૩૨ ના કાયદાથી થઈ છે. તેથી આજે પણ ઇંગ્લંડ વાસીઓ એ ખરડાને યુગ પ્રવર્તક ઘટના (Epoch-making event) તરીકે માનપૂર્વક સંભારે છે. એ કાયદાથી લોકશાસનની પ્રથાનાં મંડાણ મંડાયાં તે તેમાં જ એની મહત્તા સમાયેલી છે.

(Q 33) Describe the doings of the first Reformed Parliament of 1832

ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં પાર્લમેન્ટની સુધારણાનો ખરડો પસાર થયો કે તરતજ ઇંગ્લંડમાં પાર્લમેન્ટની નવી ચુંટણી થઈ. લોકોએ વ્હીગ પક્ષને મોટી બહુમતિથી આમની સભામાં મોકલ્યો અને લોર્ડ ગ્રેએ વ્હીગ પ્રધાનમંડળ બનાવ્યું. તેની પહેલી બેઠક ૧૮૩૩ માં મળી. તેઓએ નીચે પ્રમાણે કેટલાક લોકાપયોગી કાયદાઓ ઘડ્યા :—

(અ) ગુલામોના વેપારનો નાશ (૧૮૩૪):-ગુલામોના વેપારનો નાશ કરવા માટે ઇંગ્લંડમાં વિલિયમ વિલ્મરફોર્સ પ્રયત્ન કરતો હતો. તેની સલાહથી નાના પિટે ઇ. સ. ૧૮૦૭ માં ગુલામોનો વેપાર બંધ કરવા એક કાયદો પસાર કર્યો. પરંતુ તે કાયદાથી જુના ગુલામોને મુક્તિ મળી નહોતી. તેથી ઇ. સ. ૧૮૩૩ માં ગુલામોનાં મુક્તિનો કાયદો સુધરેલી પાર્લમેન્ટે પસાર કર્યો. ૧ ઓગસ્ટ ૧૮૩૮ ને દીને સધળા ગુલામોને મુક્ત કરવા ફરમાવ્યું અને જે લોકોને આથી ખોટ જાય તેઓને બદલો આપવા પાર્લમેન્ટે બે કરોડ પૌંડ મંજૂર કર્યા. આ રીતે બ્રિટીશ સામ્રાજ્યમાંથી ગુલામીના નીચ ધંધાનો નાશ કરવામાં આવ્યો.

(બ) કારખાનાંનો પહેલો કાયદો (First Factory Act):- ઔદ્યોગિક પરિવર્તનને લીધે ઇંગ્લંડમાં કારખાનાઓ ધણાં વધી ગયાં હતાં. પરંતુ તેમાં કામ કરનાર મજૂરોની અનેક મુશ્કેલીઓ હતી. નજીક પગાર, રાહત જરાપણ નહિ, સગવડતા પણ નહિ તથા કામના કલાક વધારે. આવી અનેક મુશ્કેલીઓ હતી. આ સ્થિતિમાં સુધારો કરવા ઇ. સ. ૧૮૩૩ માં શેફ્ટસબરી નામના એક ટોરી જમીનદારે એક શાહી કમીશન નીમવા સરકારને સમજાવ્યું. આ કમીશને તપાસને અંતે એ કાવનારી વિગતો રજૂ કરી. આ ઉપરથી પાર્લમેન્ટે તરતજ કારખાનાનો પહેલો કાયદો પસાર કર્યો. તેનાથી નીચે પ્રમાણે ફેરફારો કરવામાં આવ્યા:-

(૧) ૯ વર્ષથી નાની ઉંમરનાં બાળકોને કારખાનામાં રાખી શકાય નહિ

(૨) ૧૩ વર્ષનાં બાળકો પાસે દીવસના ૮ કલાક, અને ૧૮ વર્ષ સુધીનાં મજૂરો પાસે ૧૩ા કલાકથી વધારે કામ કારખાનામાં લેવું નહિ

(૩) ૧૩ વર્ષથી નીચેનાં બાળકોને કારખાનાના માલિકોએ દરરોજ બે કલાક નીશાળે મોકલવાં.

(૪) આ કાયદાનાં પાલન માટે સરકારે ચાંપતા પગલાં લેવાં.

(ક) કેળવણી માટે સરકારી મદદ:—ઇ. સ. ૧૮૩૨ સુધી ઇંગ્લંડમાં કેળવણી લોકોની ઉદારતા પર નભતી હતી. પરંતુ ઇ. સ. ૧૮૩૩ માં સુધરેલી પાર્લમેન્ટે કેળવણીની ખાનગી સંસ્થાઓને મદદ કરવાને ૨૦ લાખર પૌંડની રકમ મંજૂર કરી.

(દ) ગરીબો માટે કાયદો (૧૮૩૪)—ઇલિઝબેથના સમયથી ગરીબો માટે એવો કાયદો કરવામાં આવ્યો હતો કે દરેક પરગણાના ગરીબોને રાહત આપવા તે પરગણાના ખેડૂતોએ કર આપવો. પરંતુ નેપોલિયનીક લડાઈઓ પછી દેશમાં ખેડારી વધી ગઈ અને ઘણા સશક્ત માણસો પણ સરકારી રાહત મેળવવા લાગ્યા. આથી ખેડૂતોનો કરનો ભોજો વધી ગયો. આ સ્થિતિ દૂર કરવા સુધરેલી પાર્લમેન્ટે ગરીબોના કાયદામાં સુધારો કર્યો. આ કાયદાથી:—

(૧) સશક્ત માણસોને કારખાનામાં કામ પુરું પાડવામાં આવ્યું.

(૨) સશક્ત માણસોને દાકતરી મદદ સિવાયની બીજી મદદ બંધ પાડવામાં આવી.

(૩) મોટા શહેરોએ લુલાં, લંગડા વિગેરે અશક્ત માણસોને પોષવાં.

(૬) મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલનો કાયદો (૧૮૩૫):—જે શહેરોમાં મ્યુનિસિપાલિટીઓ હતી તેમાં ચુંટણીનો અધિકાર ઘણાં થોડાં માણસોને હતો. આ માણસો શહેરોની વસ્તી ઘણી વધી હતી છતાં લોકોની સગવડતા માટે જરા પણ પ્રયત્ન કરતા નહિ. આથી લોકોને તે વલિવટમાં ચોખ્ખું લક્કું આપવા ઇ. સ. ૧૮૩૫ માં સુધરેલી પાર્લમેન્ટે એક કાયદો ઘડ્યો. આ કાયદાથી મ્યુનિસિપલ કર આપનાર શહેરોએ દર વર્ષે પોતાના શહેરની સમિતિ (Town Council) ચુંટવાની સત્તા આપવામાં આવી.

વિક્ટોરિયા (૧૮૩૭ થી ૧૯૦૧)

મુખ્ય ખનાવો.

૧. ડર્હમ રીપોર્ટ (Lord Durham's Report)
૨. ચાર્ટિસ્ટોની ચળવળ (The Chartist Movement)
૩. પીલના સુધારા.
૪. પૂર્વનો પ્રશ્ન (The Eastern Question)
૫. ક્રિમિયન વિગ્રહ (The Crimean War)
૬. પામર્સ્ટનની રાજ્યનીતિ.
૭. ગ્લેડસ્ટનના સુધારા.
૮. ડીઝરાયલીની પરદેશનીતિ.
૯. સેવીસબરીનો કારભાર.

(Q 34) Write short notes on:—

- (a) Lord Durham's report, (b) The Chartist Movement (c) The Eastern Question, (d) The Crimean War and (e) The Alabama affairs.

(અ) લોર્ડ ડર્હમનો રીપોર્ટ :—૧૮૩૨ ના પાર્લમેન્ટના સુધારા પછી પ્રજાનો મધ્યમ વર્ગ પણ ગવર્નકારશુર્મા રમ લેવા લાગ્યો. પ્રજા અને રાજાનો સંબંધ કેવો હોવો જોઈએ તે વિષે સર્વ વિચાર કરવા લાગ્યા. પ્રજા પોતાના હક્કો સ્થાપન કરવાને ઇચ્છતા લાગી તેજ પ્રમાણે ધ્વિગ્નનાં કેનેડા જેવાં દરિયાપારનાં સંસ્થાનો રાજકીય સ્વતંત્રતા મેળવવા ઉત્સુક હતાં. નાના પિટ કેનેડાના બે વિભાગો પાડી બંનેને ધારાસભાઓ આપી હતી તેમ છતાં કેનેડાના રાજ્યતંત્રમાં પ્રજાના પ્રતિનિધિઓનો ખરો અવાજ નહોતો. આથી

ઈ. સ. ૧૮૩૭માં ત્યાં બળવો ફાટી નીકળ્યો. આ બળવો સમાવી દેવામાં આવ્યો અને ઉદાર રાજકીય વિચાર ધરાવનાર લોર્ડ ડર્હામને કેનેડાના ગવર્નર-જનરલ તરીકે મોકલવામાં આવ્યો. ડર્હામે કેનેડાની રાજકીય પરિસ્થિતિની તપાસ કરી બ્રિટનનાં પ્રધાન મંડળને બલામણુ કરી કે કેનેડાના બે વિભાગોને જોડી દેવા અને રાજ્યતંત્ર પ્રબળને જવાબદાર બનાવવું (૧૮૩૯). આ બલામણુને 'ડર્હામ રીપોર્ટ' કહે છે. પ્રધાન મંડળે ડર્હામની બલામણુ સ્વીકારી અને ૧૮૪૦ માં બ્રિટિશ પાર્લિમેન્ટે 'એક્ટ ઓફ યૂનિયન' નામનો કાયદો પસાર કરી કેનેડાને સ્વરાજ્ય આપ્યું. ડર્હામનો આ રીપોર્ટ આજે પણ 'સંસ્થાનો માટેનું હક પત્રક' ગણાય છે.

(ક) ચાર્ટિસ્ટોની ચળવળ :—

(૧) કારણો :—૧૮૩૨ ના પાર્લિમેન્ટની સુધારણાના કાયદાથી હજુ ખેડુતો અને મજૂર વર્ગને પાર્લિમેન્ટની ચુંટણીમાં મત આપવાનો અધિકાર મળ્યો નહોતો. તે માટે દેશમાં આગેવાનોની ચળવળ ચાલુ જ હતી. યંત્રોના ઉપયોગથી ખેડારી, મજૂરીના ઓછા દર, અનાજની મોંઘવારી વગેરે કારણોને લીધે મજૂરોની સ્થિતિ કંદેડી બની હતી. આથી પોતાને રાજકીય હક્કો મળે તો બધાં દુઃખો ટળી જાય એમ કેટલાક માનવા લાગ્યા. તેઓએ એક હકકનો પત્રો (Charter) તૈયાર કર્યો અને એ પટાને અસંખ્ય માણસોએ ટેકા આપ્યો. આ હક્કના પક્ષને ટેકા આપનારા હકપ્રાર્થીઓ (Chartists) કહેવાયા. તેઓએ આ ચળવળ બાર વર્ષ ચલાવી.

(૨) માગણીઓ :—ચાર્ટિસ્ટોએ છ માગણીઓ કરી હતી :—

(૧) ૨૧ અને તેથી વધારે ઉંમરના દરેક પુરૂષને પાર્લિમેન્ટની ચુંટણીમાં મત આપવાનો અધિકાર હોવો જોઈએ.

(૨) મત આપવાની પદ્ધતિ ગુપ્ત રાખવી જોઈએ. (Ballot System).

- (૩) ચુંટણી માટે દેશના સરખા વિભાગ પાડી દરેક વિભાગમાં મતદારોની સંખ્યા સરખી રાખવી જોઈએ.
- (૪) પાર્લમેન્ટના સભ્ય થવા માટેની આર્થિક લાયકાતનું ઘેરણુ કાઢી નાંખવું જોઈએ.
- (૫) આમની સભાના સભ્યને પગાર આપવો જોઈએ.
- (૬) પાર્લમેન્ટની ચુંટણી દર વર્ષે કરવી જોઈએ.
- (૩) પરિણામ:-આ માગણીઓ મંજૂર રખાવવા ચાર્ટરટેએ ઘણાં તોફાનો કર્યાં. તોફાનમાં ભાગ લેનારાઓને સજા થઈ એટલે તોફાનોને બદલે શાંત ચળવળ શરૂ થઈ. આ માટે થોડાંબંધ અરજીઓ કરવામાં આવી અને તેના પર ખરીખોટી લાખો સહી કરાવવામાં આવી. પરંતુ ખોટી સહીની વિગત બહાર પડી જતાં ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં લોર્ડ રસેલે આ ચળવળ દાખી દીધી. એ ચળવળનું તે સમયે તો કશું રચનાત્મક પરિણામ ન આવ્યું. પણ વર્ષો પછી ફક્ત છેલ્લી માગણી સિવાય દરેક માગણીઓ સ્વીકારાઈ હતી.

(ક) પૂર્વનો પ્રશ્ન (The Eastern Question):-

પંદરમા સદકામાં પોતાનાં સામ્રાજ્યને વિસ્તાર આપ્યા યુરોપમાં વધારવાનો તુર્કોનો વિચાર હતો. પરંતુ યુરોપનાં બીજાં રાજ્યોની ચડતી થતાં તુર્કોની પડતી થવા લાગી. ૧૯ માં સદકામાં તુર્કોના તાબામાં યુરોપનો થોડો ભાગ તથા એશિયાનો થોડો ભાગ હતો. યુરોપમાં તુર્કોના તાબાનાં બાહકન સંસ્થાનો-બલ્ગેરીયા, મોલ્ડેવિયા, વોલેશિયા અને સર્વિયા-સ્વતંત્રતા મેળવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં. વળી રશિયાના ઝાર નિકોલસે ડામાડોળ તૂર્કીસામ્રાજ્યનો યુરોપનો ભાગ જીતીને કાળા સમુદ્ર પર પોતાની સત્તા જમાવવાનો અને ડાર્ડેનલ્સ અને બોસ્ફોરસની સામુદ્રધુની જીતી ભૂમધ્ય સમુદ્રનો વેપાર પોતાને હાથ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. વળી તેની નજર કોન્સ્ટેન્ટીનોપલ પર ઠરી હતી. તુર્કીના સામ્રાજ્યમાં

રહેતી ખ્રીસ્તી પ્રજાના હક્કોનું રક્ષણ કરવાનો તેને અધિકાર છે એ બાબત તુર્કીના સુલતાને કબુલ રાખવી એવી ઝાર નિકોલસે માગણી કરી. આ માગણી કબુલ રાખવામાં આવે તો રશિયા પૂર્વની સરહદ પર સર્વ સત્તાધિશ બની જાય. તુર્કીના સુલતાને ઝાર નિકોલસની એ ગેરબ્યાજબી માગણીનો અસ્વીકાર કર્યો. ક્રાન્સ અને ષિટને તુર્કીના સુલતાનનો પક્ષ લીધો. રશિયાની આ મહત્ત્વાકાંક્ષા રોકવામાં નહિ આવે તો પોતાનો પરદેશ સાથેનો વેપાર પડી ભાંગશે અને તેથી હિંદુસ્તાનમાં પોતાની સત્તા ઓછી થશે એવું જાણીને ઈંગ્લેન્ડે તુર્કસ્તાનને મદદ કરી અને તે રાજ્ય ટકાવી રાખ્યું. આ સર્વ પ્રકરણને પૂર્વ યુરોપ સંબંધી પ્રશ્ન (The Eastern Question) કહેવામાં આવે છે.

(૬) ક્રિમિયન વિગ્રહ:-

(૧) કારણો:-યુરોપના પૂર્વ ભાગમાં રશિયાનું જોર દીવસે દીવસે વધતું જતું હતું જૂનમધ્ય સમુદ્ર તથા કાળા સમુદ્ર પર સત્તા મેળવવી અને તુર્કસ્તાનની રાજધાની કોન્સ્ટેન્ટીનોપલ જીતી લેવું એવી રશિયાની ઇચ્છા હતી, આ રીતે તુર્કસ્તાનને જીતી લેવાનો રશિયાનો ઇરાદો હતો, તે માટે રશિયાના ઝાર નિકોલસે એક કારણ ઉપસ્થિત કર્યું. તુર્કીના સામ્રાજ્યમાં રહેતી ખ્રીસ્તી પ્રજાના હક્કોનું રક્ષણ કરવાનો રશિયાનો અધિકાર છે એ બાબત તુર્કીના સુલતાને કબુલ રાખવી એવી ઝાર નિકોલસે માગણી કરી, તુર્કી સુલતાને આ માગણી સ્વીકારી નહિ એટલે રશિયા અને તુર્કસ્તાન વચ્ચે યુદ્ધ થયું (૧૮૫૪). આ યુદ્ધને ક્રિમિયન વિગ્રહ કહે છે.

(૨) બનાવો:-આ લડાઈમાં ષિટન અને ક્રાન્સ તુર્કસ્તાનના પક્ષમાં ગયાં અને આસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયા તટસ્થ રહ્યાં. કાળા સમુદ્રમાં રશિયાના મજબુત કાફલાએ અને ક્રિમિયાના દ્વિપકલ્પમાં સેબેસ્ટોપોલ શહેર આગળ રશિયાનાં લશ્કરે પડાવ નાંખ્યો.

અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ લશ્કરે સેમેસ્ટોપોલ જીત્યું. બાલાકલાવા અને ઈન્કરમેનનાં યુદ્ધોમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ લશ્કરે જીત મેળવી. પરંતુ હરિઆઈ યુદ્ધમાં અંગ્રેજ કાફલો જીત મેળવી શક્યો નહિ. એટલામાં ઝાર નિકોલસ ૧૮૫૫ માં મરણ પામ્યો. હવે રશિયા સુન્દર માટે ઇનેમર હતું. એટલે ૧૮૫૬ માં ત્રિઅલનો અંત આવ્યો.

(૩) પરિણામ :- ક્રિમિઅન ત્રિઅલમાં હાર મળવાથી રશિયાની વધતી જતી સત્તા ઉપર અંકુશ મુકાયો અને સત્તાની સમતુલ્યતા (Balance of Power) જળવસ્તુ રહી.

(૬) આલાબામા પ્રકરણ :- ગુલામોના વેપારની બાબતમાં યૂનાઇટેડ સ્ટેટ્સનાં ઉત્તર અને દક્ષિણ ભાગનાં સંસ્થાનો વચ્ચે ઇ. સ. ૧૮૬૧ માં ઝગડો ઉભો થયો. એ ઝગડામાંથી ત્રિઅલ ફાટી નીકળ્યો જે ચાર વર્ષ ચાલ્યો. ઇંગ્લેન્ડના થોડા લોકો ઉત્તરનાં સંસ્થાનોની તરફેણમાં હતા અને બીજા દક્ષિણનાં સંસ્થાનોની તરફેણમાં હતા. તે વખતે અમેરિકાનો પ્રમુખ અબ્રાહમ લિંકન હતો અને તે ગુલામીની પ્રથાનો કટ્ટર વિરોધી હતો. આ બાબતમાં ઇંગ્લેન્ડ અને ઉત્તરનાં સંસ્થાનો વચ્ચે લડાઈ જાગે એવો સંભવ હતો પણ રાણી વિક્ટોરિયાની દરમ્યાનગીરીથી તે અટકી. ‘ આલાબામા ’ નામની એક મનવારે ઉત્તરનાં સંસ્થાનોના વેપારને ધણું નુકશાન પહોંચાડ્યું હતું એ બાબતમાં પણ સમાધાન કરવામાં આવ્યું. આ નુકશાની બદલ ઇંગ્લેન્ડને મોટો દંડ આપવો પડ્યો. આખરે દક્ષિણનાં સંસ્થાનો હાર્યા અને અમેરિકાનો આંતરત્રિઅલ બંધ પડ્યો (૧૮૬૫).

(Q. 35) Sketch briefly the career of Robert Peel and describe his administration.

રોબર્ટ પીલ.

(અ) જન્મ :- રોબર્ટ પીલનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૮૮ માં થયો હતો. તે એક શ્રીમંત કારખાતાવળાનો પુત્ર હતો.

(બ) બહાર જીવન:—તે ઈ. સ. ૧૮૦૬ માં પાર્લમેન્ટનો સભાસદ થયો અને પોતાની હાંશિયારીને લીધે પ્રધાન મંડળનો અધિકારી નીમાયો. તે વખતે તેણે નીચે પ્રમાણે સુધારાઓ કર્યા:—

(૧) ૧૮૧૬ માં ઈંગ્લેન્ડની બેંકને નોટોને બહાર લોકોને રોકડ નાણાં આપવાનો હુકમ કર્યો

(૨) ૧૮૨૨ માં ગૃહમંત્રી તરીકે તેણે ફેબ્રુઆરી ગુન્હાના કાયદામાં સુધારો કરી કેટલાક ગુન્હા માટે ફાંસીની અથોગ્ય સજા રદ કરી.

(૩) તેણે ૧૮૨૯ માં કૃષિ લોક મુક્તિના ખરડાને ટેકા આપ્યો.

(ક) વડા પ્રધાન:—પીલ કોન્ઝરવેટીવ હતો. ૧૮૪૨ માં ટોરી પક્ષ (૧૮૪૪ માં કોન્ઝરવેટીવ) ની પાર્લમેન્ટમાં બહુમતિ થવાથી તે વડા પ્રધાન નીમાયો. તે વડા પ્રધાન તરીકે ૧૮૪૧ થી ૧૮૪૬ સુધી રહ્યો. તેની રાજનીતિ:—

(૧) આંતરિક સુધારા:—પીલે પોતાના અમલ દરમિયાન વેપારને લગતા કેટલાક સુધારાઓ કર્યા. તેણે બ્રિટીશ માલની નીકાશને ઉત્તેજન આપ્યું, કાચા માલ ઉપરની જકાત કાઢી નાંખી દરરોજના ઉપયોગની ચીજો સોંધી કરાવી અને વહિવટી ખર્ચમાં ઘટાડો કર્યો. વળી તેણે રાજ્યની આવક વધારવા આવક વેરો (Income Tax) નાંખ્યો. તેણે રાષ્ટ્રીય કરજ ઓછું કરાવ્યું અને બેંકો વેપારીઓને મદદગાર બનાવી. નાનાં છોકરાં અને સ્ત્રીઓને પણ ખાણમાં કામ કરતાં અટકાવ્યાં અને કારખાનામાં છોકરાઓની પાસે આઠ કલાક કામ લેવા દરાવ્યું. ટોરી પક્ષ વિરુદ્ધ હોવા છતાં દેશના હિતર ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન આપવા તે નિરંકુશ વેપાર (Free Trade) ની તરફેણમાં હતો. તેણે ધાન્યના કાયદા (Corn Laws) ૧૮૪૬ માં રદ કર્યા. આથી

તેના પક્ષના કેટલાક માણસોએ તેનો વિરોધ કર્યો. પરિણામે પીલે ૬ સ. ૧૮૪૬ માં વડા પ્રધાન તરીકે રાજીનામું આપ્યું.

(૨) પરદેશ નીતિ (Foreign Policy) :—તેની પરદેશ નીતિ શાંતિની હતી. અફઘાનીસ્તાનમાં રહેલું અંગ્રેજ લશ્કર તેણે પાછું ખેંચાવી લીધું અને તે દેશની અંદરના કારભારમાં માથું માથું નહિ. તેણે ચીન સાથે ચાલતું યુદ્ધ અટકાવ્યું અને હોંગકોંગ બંદર મેળવ્યું. તેણે ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લેન્ડ વચ્ચેનો અણબનાવ દૂર કર્યો. વળી તેણે કેનેડા અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વચ્ચે સરહદ સંબંધી તકરાર કુશળતાથી દૂર કરી.

(૬) મૃત્યુ :—પીલ ૧૮૫૦ માં મરણ પામ્યો.

(Q. ૩૬) Describe the Foreign Policy of Lord Palmerston.

પામર્સ્ટનનો જન્મ ૧૭૮૪ માં થયો હતો. તે ૧૮૦૫ થી ૧૮૬૫ સુધી પાર્લામેન્ટનો સભ્ય રહ્યો હતો. તે ૧૮૫૫ થી ૧૮૬૫ સુધી વડા પ્રધાન થયો તે અગાઉ વીસ વર્ષ સુધી તે પરદેશખાતાનો મંત્રી હતો. ૧૮૩૦ થી ૧૮૬૫ સુધી ઈંગ્લેન્ડની પરદેશ નીતિ (Foreign Policy) ચાલાક, સાહસિક અને મુત્સદ્દી લોર્ડ પામર્સ્ટનના હાથમાં હતી. તેણે કેનીંગની પરદેશનીતિ અખત્યાર કરીને યુરોપમાં ઈંગ્લેન્ડની સત્તા અને પ્રતિષ્ઠા વધાર્યાં. પરદેશનીતિમાં તે કેટલીક વખત આપખુદી વાપરી પ્રધાનમંડળ કે રાણીને પણ અમુક બાબત જણાવતો નહિ. તેની પરદેશનીતિના ત્રણ મુદ્દાઓ હતા :—

(૧) ઈંગ્લેન્ડનો વૈભવ અને સત્તા વધારવાં.

(૨) રાષ્ટ્રિય ચળવળને ઉત્તેજન આપવું અને તેનો પ્રચાર કરવો.

(૩) ટુર્કસ્તાનને જીવતું રાખી રશિયાની પૂર્વના દેશો જીતવાની મહત્વાકાંક્ષા અટકાવવી.

હોલંડની સત્તામાંથી બેલ્જિયમ સ્વતંત્ર થવા ઇચ્છતું હતું પણ પામસ્ટર્ટને મદદ આપી બેલ્જિયમની સ્વતંત્રતા હોલંડ પાસે કમુલ કરાવી. સ્પેન અને પોર્ટુગલમાં લોકશાસન રાજ્યપદ્ધતિનો પ્રચાર કરવાની ચળવળને પામસ્ટર્ટને ટેકા આપ્યો. ૧૮૩૩માં ઇજિપ્ત જે તુર્કસ્તાનને તાબે હતું તેના સુબા મહમદઅલીએ ફ્રાન્સની મદદ લઈ તુર્કસ્તાન વિરૂદ્ધ લડાઈ કરી ત્યારે પામસ્ટર્ટને ઇજિપ્ત વિરૂદ્ધ લડાઈ કરી મહમદઅલીને હરાવ્યો. ૧૮૫૧ માં લુઇ નેપોલિયને ફ્રાન્સમાં રાજપદ ધારણ કર્યું ત્યારે પામસ્ટર્ટને તેને ખાનગી સંમતિ આપી. આથી તેને રાણીએ પ્રધાનમંડળમાંથી રાજીનામું આપવાની ફરજ પાડી. પણ ક્રિમિઅન વિગ્રહ શરૂ થતાં તે ફરીથી વડાપ્રધાન થયો અને રશિયાને તે યુદ્ધમાં હરાવી રશિયાની પૂર્વના દેશો જીતવાની મહત્વાકાંક્ષા તોડી પાડી. ૧૮૫૮ માં યુરોપના અનેક દેશોમાં રાજ્યકાન્તિ થઈ તે દેશની પ્રજાને પામસ્ટર્ટને ટેકા આપ્યો. ચીનમાં ઇંગ્લીશ વાવટાનું અપમાન થવાથી તેણે ચીન વિરૂદ્ધ લડાઈ જાહેર કરી. તેમાં ચીનને હરાવી ધણા વેપારી હક્કો અને લડાઈનો ખર્ચ તેણે લાધાં. એક-બે પ્રસંગે તેની પરદેશનીતિ સફળ થઈ નહિ અને તેથી ઇંગ્લેન્ડની અપકીર્તિ થઈ. સ્લેશવીગ અને હોલ્સ્ટેન પ્રાંત ઉપર ડેન્માર્કનો હક્ક છે એવું પામસ્ટર્ટને જાહેર કર્યું હતું. પણ જર્મનીએ જ્યારે ડેન્માર્ક વિરૂદ્ધ લડાઈ કરી ત્યારે તે ડેન્માર્કને મદદ કરી શક્યો નહિ. પોલંડના પ્રસંગમાં પણ તે પોલંડને મદદ આપી શક્યો નહિ. આથી પામસ્ટર્ટનની અપકીર્તિ થઈ. તે ૧૮૬૫માં મરણ પામ્યો.

(Q. 36) Describe Gladstone's achievements in his First Administration.

(અ) સ્વદેશનીતિ (Home Policy) :—

(૧) કેળવણીનો કાયદો :—૧૮૭૦માં ગ્લેડસ્ટને કેળવણીનો કાયદો કરી એમ ઠરાવ્યું કે જે શહેર કે ગામડાંમાં પ્રાથમિક શાળાઓ જોઈએ તે કરતાં ઓછી હોય ત્યાં ગામલોકોએ સભાસદો ચૂંટીને સ્કુલબોર્ડ બનાવવી અને એ મંડળોએ શાળાઓ સ્થાપવી. તેને ખર્ચ રાજ્ય, ગામલોકો અને બાળકોના વાલીઓએ સરખે

ભાગે આપવો. જ્યાં વાલીઓ મરીબ હોય ત્યાં મફત કેળવણી આપવી. આ કાયદો પથી ૧૨ વર્ષનાં બાળકો માટે હતો. ૧૮૮૦માં પ્રાથમિક કેળવણી ફરજિયાત અને ૧૮૯૧માં તે મફત કરવામાં આવી. વળી તેણે પ્રોટેસ્ટન્ટોને પણ ઓકસફર્ડ અને કેમ્બ્રીજની વિદ્યાપીઠોમાં દાખલ થવા દેવાનો કાયદો કર્યો.

(૨) ૧૮૭૨ માં ગ્વેસ્ટને ગુપ્ત રીતે મત આપવાની પ્રથા (Voting by Ballot) દાખલ કરી. આ પ્રથાથી મતાધિકારમાં લાંચ રૂસ્ત ઓછી થઈ.

(૩) લશ્કરી ખાતાના ઓઢા આજ સુધી ખરીદી શકાતા તે રીત બંધ કરી લાયકાત પ્રમાણે ઓઢા આપવાનું શરૂ થયું.

(૪) દારૂ વેચવાની દુકાનોની સંખ્યા તથા વેચાણના કક્ષાક ધટાડી એ કેપી પીણાનાં વેચાણ પર અંકુશ મુક્યો.

(૫) આયર્લેન્ડમાં અંગ્રેજ ધર્મસમાજ નીભાવવા કેથોલિકો પાસે કરવેરા (Tithes) લેવાતા હતા. તે અન્યાયને દૂર કરવા ૧૮૬૯માં ગ્વેસ્ટને એક કાયદો (Disestablishment of the Irish Church) પસાર કરી અંગ્રેજ ધર્મસમાજ સાથેના સરકારી સંબંધ રદ કર્યો. આમ ગ્વેસ્ટને કેથોલિક, પ્રેસ્બીટેરીયન અને એપીસ્કોપલ ધર્મસમાજ તરફ સમભાવ બતાવ્યો.

(૬) આયર્લેન્ડમાં ઘણી ખરી જમીનના માલીક ઇંગ્લેન્ડના પ્રોટેસ્ટન્ટો હતા. તેઓ ઇંગ્લેન્ડમાં રહીને આઈરીશ ખેડુતો પાસે જુલમથી ગણાત ઉધરાવતા. આ કારણથી ખેડુતો દુઃખી હતા. આ આઈરીશ ખેડુતોની સ્થિતિ સુધારવા ગ્વેસ્ટને ૧૮૭૦ માં ખેડુતો સંબંધી એક કાયદો (First Land Act) પસાર કરાવ્યો. એ કાયદાથી ઈરાવ્યું કે:-

(અ) જ્યાં સુધી ગણાત મળ્યા કરે ત્યાં સુધી જમીનદારે ગણાતીયાને કાઢી મુકવો નહિ.

(બ) ગણાતીયાને રળ આપવામાં આવે તો તેણે કરેલા ખર્ચનો બદલો જમીનદારે આપવો.

- (ક) ખેડુતને જમીન ખરીદવી હોય તો સરકારે તેને નાણાં ધીરવાં.
- (જ) પરદેશનીતિ (Foreign Policy):—ગ્લેડસ્ટને ઉપર મુજબના લોકહિતના સુધારા કર્યા પરંતુ યુરોપિયન રાજકારણ તરફ તેણે પુરતું ધ્યાન આપ્યું નહિ. ૧૮૭૦ માં ફ્રેંચ-જર્મન યુદ્ધમાં ફ્રાન્સનો ખરાબ થયો તે તરફ તેણે ધ્યાન આપ્યું નહિ. રશિયા તુર્કસ્તાન વિરુદ્ધ શુભ કારસ્તાનો રચતું હતું અને કાળા સમુદ્ર પર પોતાની સત્તા ચલાવવા મથતું હતું છતાં ગ્લેડસ્ટને રશિયાનો આ પ્રયત્ન તોડી પાડવા પ્રયત્ન કર્યો નહિ. વળી તેની આયર્લેન્ડ પ્રત્યેની રહેમ નજર ઇંગ્લેન્ડના ધણા લોકોને પસંદ પડી નહિ. આથી તેણે કરેલા સુધારા વિરુદ્ધ જે લોકો હતા તેમણે આ સર્વ બાબતોને હાથમાં લઈને આમની સભામાં તેની વિરુદ્ધ ઠરાવ પસાર કર્યો. (૧૮૭૪) નવી થયેલી ચુંટણીમાં બહુમતિ નહિ મળવાથી તેણે પ્રધાનપદનું રાજીનામું આપ્યું.

(Q) 37) What were the chief achievements of Disraeli's second administration.

જ સ. ૧૮૭૪ માં કોન્ઝરવેટીવ પક્ષની બહુમતિ થવાથી વિક્ટોરિયાએ ડીઝરાયલીને વડો પ્રધાન બનાવ્યો. તે વખતે તેની રાજ્યનીતિ નીચે પ્રમાણે હતી:-

(અ) સ્વદેશનીતિ (Home Policy):-તેના સુધારા:-

- (૧) ૧૮૭૫ માં તેણે કાયદો પસાર કરીને આરોગ્યનાશક જગ્યાએ બંધાયેલાં ઘરો તોડી પાડી મજૂર વર્ગને માટે નવાં ઘરો બાંધી આપવાનો અધિકાર મ્યુનિસિપાલિટીઓને આપ્યો.
- (૨) ૧૮૭૬માં મજૂર મંડળ સંબંધી કાયદો પસાર કર્યો.
- (૩) ૧૮૭૬માં પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરજિયાત કરવાનો કાયદો કર્યો.
- (૪) ૧૮૭૭માં ઇંગ્લેન્ડની રાણીને હિંદની સામ્રાજીનું પદ આપવા એક કાયદો પસાર કર્યો.

(૫) ૧૮૭૮માં કારખાના સંબંધી કાયદો કરી એમ ઠરાવ્યું કે ૧૦ વર્ષથી ઓછી ઉંમરનાં છોકરાંઓને કારખાનામાં મજૂર તરીકે રાખી શકાય નહિ, તથા સ્ત્રીઓને અડવાડીયાંના ૬૦ કલાકથી વધારે કામ આપી શકાય નહિ.

(૬) આયલેન્ડ સંબંધી ડીઝરાયલીની નીતિ જુદી હતી. તેણે પાર્લિમેન્ટની હોમરૂલની ચળવળ સંભાળી દાખી દીધી હતી.

(ક) પરદેશ નીતિ (Foreign Policy) :-

(૧) ડીઝરાયલી ચુસ્ત સામ્રાજ્યવાદી હતો. કોઈ પણ ભોગે સામ્રાજ્યનું રક્ષણ કરવું, તેનો વિકાસ સાધવો અને તેનું વર્ચસ્વ કાયમ રાખવું એ તેની નીતિ હતી.

૧૮૬૮માં ફ્રેન્ચ ઇજિપ્ટના ડી લેસેપ્સે સુએઝની નહેર ખોદી હતી. આ કામના ખર્ચના અર્ધા શેર ફ્રાન્સે અને અર્ધા ઇંગ્લેન્ડના ખર્ચે ખરીદ કર્યા હતા. સુએઝની નહેર ખોદવાથી હિંદનો બધો વેપાર આ માર્ગે થતો. આ માર્ગ જો બ્રિટનના હાથમાં હોય તોજ એ વેપાર સુરક્ષિત રહે. એટલે ૧૮૭૫માં ઇંગ્લેન્ડના ખર્ચે ઇજિપ્ટના પોતાનાં દેવામાંથી છુટવાને ૪૦ લાખ પાઉન્ડના સુએઝના શેરો વેચવા કાઢ્યા. ત્યારે એક દાણની આનાકાની વગર ડીઝરાયલીએ તારથી એ શેરો પોતાની જોખમદારી ઉપર ખરીદી લીધા. આ ખરીદીથી સુએઝની નહેર અંગ્રેજોના અંકુશ હેઠળ આવી, ને ઇંગ્લેન્ડ તથા સુદાનના વલિવટમાં હાખલ થવાની અંગ્રેજોને તક મળી. આ રીતે હિંદ આવવાનો એક માર્ગ બંધ થયો.

હજુ રશિયા અફઘાનીસ્તાનમાં થઈને હિંદમાં આવી શકે એમ હતું. વળી રશિયાએ અફઘાનીસ્તાનમાં પોતાની સત્તા જમાવવા માંડી છે એવો અંગ્રેજોને વહેમ પડ્યો. આથી ડીઝરાયલીએ તટસ્થતાની નીતિ છોડી હિંદને અફઘાનીસ્તાન વિરુદ્ધ બે લડાઈ કરવા ફરમાવ્યું. આ લડાઈમાં લોર્ડ એકલેન્ડના સમયમાં ઇંગ્લેન્ડની બારે માનદાનિ થઈ.

હિંદની સત્તા સ્થાયી કરવાને તેણે પાટવી કુંવરને હિંદ મોકલ્યો અને વિક્ટોરિયાને હિંદની સામ્રાજી બનાવી. આથી ખુશ થઇને રાણીએ તેને અર્ધ ઓવ મેક-સરીહડનો ઇલકામ આપ્યો.

વળી તેના વખતમાં પૂર્વનો પ્રશ્ન ફરીથી ઉત્પન્ન થયો. ક્રિમિઅન યુદ્ધ પછી તુર્કસ્તાનના સુખાએ બાલ્કન સંસ્થાનોના ખ્રિસ્તીઓનું રક્ષણ કરવાનું વચન પાળ્યું નહિ. આથી બાલ્કન સંસ્થાનોએ તુર્કસ્તાનથી સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કર્યો. રશિયાએ તેમને મદદ કરી. એટલે તુર્કોએ સેન સ્ટેફનોનું કરારનામું રશિયા સાથે કર્યું. પરંતુ આ કરારથી રશિયાની સત્તા વધી અને ભૂમધ્ય સમુદ્ર સુધી તેનો વિસ્તાર વધ્યો. આથી તે કરાર વિરૂદ્ધ ઇંગ્લેંડે રશિયાને ધમકી આપી. અને ડિઝરાયલીએ બર્લિનમાં આગેવાન રાજ્યોની સભા (Berlin Conference) બેઠી કરી અને તુર્કસ્તાનની હદ મુકરર કરવામાં આવી અને રશિયા પાસે ખ્રિસ્તીઓના રક્ષણનો હક્ક લઇ લેવામાં આવ્યો. આમ ડિઝરાયલીએ રશિયાની પૂર્વ તરફની વધતી સત્તા અટકાવી. (૧૮૭૮)

પરંતુ વખત જતાં ડિઝરાયલી ઇંગ્લેંડમાં અજખામણો બનવા લાગ્યો. ઇંગ્લેંડમાં અનાજના કાયદા રદ થવાથી ખેડુતોને ભારે ખોટ જવા લાગી, અને દેશનો વેપાર તૂટી પડ્યો. તેની સામ્રાજ્યનીતિને લીધે બીજા અફઘાન વિગ્રહમાં ઇંગ્લેંડની માનદાનિ થઇ. વળી દક્ષિણ આફ્રિકાના ઝુલુ લોકો સાથેના યુદ્ધમાં પણ ઇંગ્લેંડનો પરાજય થયો. આથી તેની નીતિને લીધે ઇંગ્લેંડને ભારે ખર્ચમાં ઉતરવું પડ્યું. ગ્લેડસ્ટને તેનો વિરોધ કર્યો. એટલે ૧૮૮૦ માં નવી ચુંટણી થઇ તેમાં ડિઝરાયલી નિષ્ક્રાંત ગયો અને તેની સત્તાનો અંત આવ્યો. તે ૧૮૮૧ માં મરણ પામ્યો.

(Q. 38) Compare and contrast the policies of Gladstone and Disraeli.

ગ્લેડરટન અને ડીઝરાયલીની તુલના.

(અ) સરખાપણું:—જાને પ્રજના આગેવાન હતા અને દેશનું હિત હેઠે ધરી તેનું વર્ચસ્વ વધારવા પ્રયત્ન કરતા હતા. જાને વિદ્યાપ્રેમી, બુદ્ધિશાળી અને ઉત્તમ વક્તા હતા અને લોકોનું મન તેમણે હરી લીધું હતું. જાનેએ ઇંગ્લંડની ઉન્નતિ માટે પ્રયત્ન કર્યો અને દેશમાં લોકોપયોગી સુધારાઓ કર્યા. લોકોનો તેમના પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. તેઓએ લાંબા વખત સુધી ઇંગ્લંડની એકનિષ્ઠાથી સેવા કરી. અગર જો કે જાનેની નીતિ જુદી જુદી હતી અને જાને જુદા જુદા ગુણોવાળા હતા અને જાને વચ્ચે તિવ્ર હરિશ્ચંદ્ર હતી છતાં તે જાનેએ પોતાની બુદ્ધિ અને આવડતનો ઉપયોગ દેશની સેવામાં જ કર્યો. જાનેની સેવાથી ઇંગ્લંડનો ઉત્કર્ષ થયો.

(બ) જુદાપણું:—

ગ્લેડરટન.

- ૧ તે સ્વાભાવે શાંત અને ગંભીર હતો.
- ૨ તે કુશળ વક્તા હતો.
- ૩ તે બાહોશ નાણાશાસ્ત્રી હતો.
- ૪ તે પ્રથમ કોન્ઝરવેટીવ હોર્ષ પાછળથી લિબરલ બન્યો.
- ૫ તે સામ્રાજ્યવાદથી વિરુદ્ધ હતો. તે ન્યાય અને નીતિથી ચાલતો. આથી આયલેન્ડને સ્વરાજ્ય આપવા તેણે તનતોડ મહેનત કરી.
- ૬ તેણે લોકોની સ્થિતિ સુધારવા તરફ વધારે ધ્યાન આપ્યું.
- ૭ તેને માટે રાષ્ટ્રી વિક્ટોરિયાને અણુગમેો હતો.
- ૮ તેણે પ્રજના હકોનો વધારો કર્યો.

ડીઝરાયલી.

- ૧ તે સ્વભાવે વિનોદી અને મસ્કરો હતો.
- ૨ તે કુશળ વિવાદક હતો.
- ૩ તેનું નાણું વિવિધ જ્ઞાન થોડું હતું.
- ૪ તે પ્રથમ લિબરલ હોર્ષ પાછળથી કોન્ઝરવેટીવ બન્યો.
- ૫ તે સામ્રાજ્યવાદી હતો. અને રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવા તે આતુર હતો.
- ૬ તેણે લોકોની સ્થિતિ કરતાં સામ્રાજ્યનો સ્થિતિ સુધારવા તરફ વધારે ધ્યાન આપ્યું.
- ૭ તે રાષ્ટ્રી વિક્ટોરિયાનો માનીતો હતો.
- ૮ તેણે ઇંગ્લંડના સામ્રાજ્યને વિસ્તાર વધાર્યો.

(Q. 39) Write what you know about :-

(a) Daniel-o-Connel and (b) Parnell.

(અ) ડેનિયલ-ઓ-કોનેલ:—તે આઈરીશ કેથોલિક હતો. તેણે કાન્સમાં કેળવણી લીધી હતી. તેનામાં હિંમત અને નૈતિક બળ હતાં પરંતુ હિંસક વૃત્તિથી તે વિરહ હતો. તે પ્રસિદ્ધ ધારા શાસ્ત્રી થયો. તેનામાં અદ્ભૂત વકતૃત્વશક્તિ હતી. ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં તેણે આયર્લેન્ડની એકતા વિરુદ્ધ લાપણો કર્યાં. છતાં એકતાનો કાયદો પસાર થયો. પરંતુ તેનાથી આયર્લેન્ડના કેથોલિકોને જરાપણુ સંતોષ થયો નહિ આથી ઓ-કોનેલે ૧૮૨૩ માં કેથોલિક મંડળ (Roman Catholic Association) સ્થાપ્યું અને કેથોલિકોની મુક્તિ મેળવવા લાપણો કરી લોકોમાં જાગૃતિ પેદા કરી. ૧૮૨૮ માં તેણે પાર્લમેન્ટની ચુંટણી માટે ઉમેદવારી નોંધાવી અને તે બહુમતિથી ચુંટાયો. પરંતુ તે કેથોલિક હોવાથી ઈંગ્લેન્ડની પાર્લમેન્ટે તેની ચુંટણી રદ કરી. તે ત્રણ વખત આ રીતે ફરીથી ચુંટાઈને આવ્યો છતાં ઈંગ્લેન્ડની પાર્લમેન્ટે તેને પાર્લમેન્ટમાં બેસવા દીધો નહિ તે વખતે વેસ્ટિંગ્ટન મુખ્ય પ્રધાન હતો. આ બનાવથી આયર્લેન્ડમાં બળવો થશે એમ તેને લાગ્યું, જ્યોર્જ ૪ થાએ પણ આ વાત માની. પરિણામે ૧૮૨૯ માં કેથોલિકોની મુક્તિનો કાયદો (Catholic Emancipation Act) પસાર કરવામાં આવ્યો. આથી કેથોલિકોને પાર્લમેન્ટમાં બેસવાની છૂટ મળી. ત્યારબાદ ઓ-કોનેલે આયર્લેન્ડનાં પ્રોટેસ્ટન્ટ ચર્ચ નિભાવવા માટેના કર (Tithe) વિરુદ્ધ ચળવળ ઉપાડી. કર ઉધરાવનારાઓનાં ખૂન કરવામાં આવ્યાં. સરકારે આ ચળવળ દાખી દેવા પ્રયત્ન કર્યો. આખરે એ કર ખેડુતોને બદલે જમીનદારો પાસે લેવો એમ ઠરાવવામાં આવ્યું (૧૮૩૫). ત્યારપછી તેણે બંને દેશની પાર્લમેન્ટનું જોડાણ રદ કરાવવા અને આયર્લેન્ડનાં સ્વરાજ્ય (Home Rule) માટે ચળવળ શરૂ કરી. આઈરીશ લોકોએ તેને સાથ

આપ્યો. પરંતુ ૧૮૪૦ માં સરકારે તેના પર રાજદ્રોહનો આરોપ મુકી તેને ફેદ કર્યો. પણ થોડા વખત પછી તેને છુટો કરવામાં આવ્યો. પરંતુ એ વખતે આયર્લેન્ડમાં ‘તરણ આયર્લેન્ડ’ (Young Ireland) નામનું મંડળ સ્થિતિ ઓ આયર્લેન્ડના નેતૃત્વ હેઠળ અસ્તિત્વમાં આવ્યું. પણ તે મંડળની નીતિ હિંસક પ્રવૃત્તિની હોવાથી ઓ-કોનેલ રાજકારણમાંથી છુટો થઈ ગયો. અને એ વર્ષ પછી તે મરણ પામ્યો (૧૮૪૭.)

(જ) પાર્નેલ:-ડેનિઅલ ઓ કોનેલ પછી હોમરૂલની ચળવળ પાર્નેલ નામના આઈરીશ આગેવાને પોતાના હાથમાં લીધી. તે વિધાન કે વક્તા નહોતો છતાં પાર્લમેન્ટમાં વાણી સ્વાતંત્ર્યના હક્કનો ઉપયોગ કરી તેણે આયર્લેન્ડ તરફ ઇંગ્લેન્ડની પાર્લમેન્ટનું ધ્યાન ખેંચ્યું. તેણે ૧૮૭૯ માં ખેતી સંઘ (Land League) સ્થાપીને જમીનદારો વિરુદ્ધ ચળવળ ઉપાડી. દેશમાં હુલ્લડો અને અત્યાચારો થયા. આથી ૧૮૮૧ માં Land Act પસાર કરી સરકારે લોકોને શાંત કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેથી આઈરીશ પ્રજાનું સમાધાન થયું નહિ. પછી પાર્નેલે જમીન મહેસુલ નહિ ભરવાની ચળવળ ઉપાડી. સરકારે Land League નું મંડળ ગેરકાયદેસર ઠરાવી પાર્નેલને જેલમાં પૂર્યો, પછી જ્યારે તેને છુટો કર્યો ત્યારે તેણે રાષ્ટ્રીય સંઘ (National League) સ્થાપન કર્યો અને હોમરૂલની ચળવળ ફરીથી ઉપાડી. છેવટે ગ્લેડસ્ટન પ્રધાને હોમરૂલનો ઠરાવ ૧૮૮૫ માં પાર્લમેન્ટમાં રજુ કર્યો. તેમાં નિષ્ફળતા મળતાં ફરીથી ૧૮૯૨ માં બીજું હોમરૂલ બિલ પાર્લમેન્ટ સમક્ષ મુક્યું. પરંતુ અમીરમંડળે તે પસાર કરવા ના પાડી. પણ પાર્નેલ ૧૮૯૧માં મરણ પામ્યો.

(Q. 40) Write short notes on :—

(a) The Boer War; (b) Anti-corn-Law League; (c) The Reform Bill of 1867; and (d) The Reform Bill of 1884.

(અ) બેર લોકોનો વિગ્રહ :—યુરોપના દેશોના લોકો આફ્રિકામાં પણ વેપાર કરવા માટે ગયા હતા. અને ત્યાં તેમણે વસાહતો સ્થાપી હતી. વેપાર કરવા માટે હવે લોકોએ આફ્રિકામાં કેપ કોલોનીમાં પ્રથમ વસાહત સ્થાપી. તેઓ બેર નામથી ઓળખાયા. અંગ્રેજોએ તેમની સાથે લડાઈ કરી તેમને ટ્રાન્સવાલ સુધી હટાવ્યા. પરંતુ ૧૮૫૨ માં બેર લોકોની સ્વતંત્રતા અંગ્રેજોએ કબુલ રાખી. પણ તેઓ આફ્રિકાના મૂળ વતનીઓની સારી સંભાળ રાખી શક્યા નહિ તે કારણે તેમની સ્વતંત્રતા લઈ લેવામાં આવી. પરંતુ બધા યુરોપવાસીઓને તેમની વસાહતમાં વેપાર કરવાની છૂટ આપવી અને અંગ્રેજોની સંમતિ સિવાય કોઈપણ દેશ સાથે સલાહ કે યુદ્ધ કરવું નહિ એ સરતે ૧૮૮૪ માં ગ્વેસ્ટને તેમની સ્વતંત્રતા ફરીથી સ્વીકારી. આથી ટ્રાન્સવાલની વસાહતના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો મુખી પોલ ક્રુગર નામે થયો. તે અંગ્રેજોનો કટો વિરોધી હતો. તેની મદદ પોતાના દેશની સરહદ વધારવાની અને યુરોપની કોઈપણ પ્રજાને પોતાના દેશમાં દાખલ નહિ કરવાની હતી એ વખતે ૧૮૮૬ માં ટ્રાન્સવાલમાં એક સોનાની ખાણ જડી આવી. આથી યુરોપના ઘણા લોકો ટ્રાન્સવાલમાં દાખલ થયા અને તેઓની સંખ્યા બેરલોકો કરતાં પાંચ-છ ગણી થઈ ગઈ. આથી પોલ ક્રુગરે તેઓ વિરૂદ્ધ સોનાની પેદાશ તથા વેપાર સંબંધી કેટલાક સખત નિયમો પસાર કર્યા. આથી આ નવા આવનાર લોકોએ ટ્રાન્સવાલના રાજ્યકારભારમાં હક્ક મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ બેર લોકો તેમની વિરૂદ્ધ હતા. આથી તેઓએ કેપ કોલોનીના મુખ્ય પ્રધાન સેસિલ રોડસની સામે છુપું બંડ કર્યું. તેમાં તેઓ કાળ્યા નહિ વળી પોલ ક્રુગરે વેપાર માટે પોર્ટુગીઝ પ્રજાને કેટલીક સગવડતા કરી આપી. આથી અંગ્રેજોએ ડૉ. જેમ્સની સરદારી હેઠળ ટ્રાન્સવાલ પર સ્વારી કરી. પરંતુ તે હાર્યો અને તેને કેદ પકડવામાં આવ્યો. આથી બેરલોકો અને

અંગ્રેજ પ્રજા વચ્ચે દુશ્મનાવટ વધી પડી. આ બે પ્રજા વચ્ચે સમાધાન કરવા ઇંગ્લેન્ડના પરદેશ મંત્રી જોસફ ચેમ્બરલેન અને કેપ કોલોનીના મુખ્ય પ્રધાન મીલ્નરે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તે નિષ્ફળ થતાં ૧૮૯૯ માં બંને વચ્ચે યુદ્ધની તૈયારી થઈ. શરૂઆતમાં બોર લોકોની જીત થઈ પરંતુ આખરે તેમનો સંપૂર્ણ પરાજય થયો અને ૧૯૦૨ માં ટ્રાન્સવાલ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં જોડી દેવામાં આવ્યું.

(બ) એન્ટી-કોર્ન-લો લીગ :- હરિકસનના ખુલ્લા વેપારના સુધારાથી દેશના કારખાનાવાળાઓને કાયદો થયો. પણ ધાન્યના કાયદા રદ નહિ થવાથી ગરીબ લોકોની સ્થિતિ સુધરી નહિ. આ માટે રીચર્ડ કોચડન અને જોન આર્થર નામના બે આગેવાનોએ ૧૮૩૭ માં ધાન્યના કાયદા વિરુદ્ધ Anti-corn-law League સ્થાપન કરી. વળી તેમણે ધાન્યનો કાયદો રદ કરવા ભારે ચળવળ કરી. વર્તમાનપત્રોમાં લેખો લખી તેઓએ લોકોમાં જાગૃતિ ઉત્પન્ન કરી. આ અરસામાં ૧૮૪૫ માં આયર્લેન્ડમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો. આથી આ ચળવળ વધારે જોસથી ચાલી. સરકારે પણ નમતું આપ્યું. આથી ૧૮૪૬ માં રોબર્ટ પીકે ધાન્યનો કાયદો રદ કર્યો. આને લીધે ખેતીનો ઉત્કર્ષ થયો. આવી રીતે એન્ટી-કોર્ન-લો લીગનો પ્રયત્ન સફળ થયો. ત્યારપછીનાં વર્ષોમાં અનાજ ઉપરની સવળી જકાત રદ કરવામાં આવી અને દેશમાં ખુલ્લા વેપારની પ્રથા ચાલુ થઈ.

(ક) ૧૮૬૭નો પાર્લમેન્ટની સુધારણાનો કાયદો :- રાષ્ટ્રી વિકટોરિયાના અમલ દરમ્યાન પાર્લમેન્ટની સુધારણા માટે ૧૮૬૭ માં એક કાયદો પસાર થયો. આ કાયદાથી પ્રજાતંત્રનો વિજય થયો. ૧૮૬૭ના કાયદાથી નીચે પ્રમાણે ફેરફાર થયા :-

(૧) ૧૧ શહેરોને આમની સભામાં બે પ્રતિનિધિ અને ૨૩ શહેરોને એક પ્રતિનિધિ મોકલવાનો નવો હક આપવામાં આવ્યો. વળી

ધણી મોટાં શહેરોને ૩ પ્રતિનીધિઓ તથા કેટલાંક પરગણુને પ્રતિનીધિ મોકલવાનો નવો હક્ક આપીને આમની સભાની ખાલી પડેલી જગાઓ પુરવામાં આવી.

(૨) મત આપવાનો અધિકાર વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યો. શહેરમાં દરેક ઘરના માલિકને તથા વાર્ષિક ૧૦ પૌંડનું ભાડું ભરનારને મતાધિકાર મળ્યો. વળી ગામડામાં વાર્ષિક ૧૦ પૌંડ મહેસુલ ભરનાર ખેડુતને અને ૫ પૌંડ કર ભરનાર જમીનદારને પણ મતાધિકાર આપવામાં આવ્યો. આથી આમની સભામાં શહેરના મજુર લોકોને અને ગામડાંના ગરીબ ખેડુતોને મતાધિકાર મળ્યો.

(૬) પાર્લમેન્ટની સુધારણાનો ૧૮૮૪ નો કાયદો :—આ કાયદો પણ રાણી વિક્ટોરિયાના વખતમાં થયો હતો તેનાથી નીચે પ્રમાણે ફેરફાર થયા :—

(૧) ૧૫ હજારથી ઓછી વસ્તીવાળાં શહેરને પાર્લમેન્ટમાં પ્રતિનીધી મોકલવાનો હક્ક કાઢી નાંખવામાં આવ્યો. અને ૫૦ હજારની વસ્તીવાળાં શહેરને એકજ પ્રતિનીધિ મોકલવાનો હક્ક આપવામાં આવ્યો.

(૨) દરેક પરગણુને ૧ પ્રતિનીધી અને શહેરના દરેક વોર્ડને ૧ પ્રતિનીધિ મોકલવાનો હક્ક આપવામાં આવ્યો.

(૩) આમની સભાના પ્રતિનીધીઓની સંખ્યા ૬૫૮ ને બદલે ૬૭૦ કરવામાં આવી.

(૪) ગામડાંમાં ઘર માલિકને, એક વર્ષ એકજ ઘરમાં રહેતા ભાડુતને તથા ખેતીનાં મજુરોને મતાધિકાર આપવામાં આવ્યો. આવી રીતે ૨૫ લાખ લોકોને મતાધિકાર મળ્યો અને આમની સભા ખરેખર પ્રજામતવાળી થઈ

બ્રિટિશ રાજ્યબંધારણ.

(Q 1) What is the position of the British King? Enumerate his Prerogatives and state how far he can exercise them.

(અ) તાજનું સ્થાન :- બ્રીટીશ રાજ્યપદ્ધતિમાં તાજ ધણું અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે. રૂઢીચુસ્ત બ્રીટીશ લોકો તાજ તરફ સન્માન અને પ્રેમની લાગણીઓ ધરાવે છે અને તેનો મોઝો યોગ્ય રીતે જાળવવામાં આવે છે. દેશની આખી રાજ્યવ્યવસ્થા ફેરવાય છે પરંતુ તાજની સત્તા સ્થીર છે. આથી તેને રાજ્યઅધારણના કાયમી અને વફાદાર સંરક્ષક તરીકે ધણુંજ માન આપવામાં આવે છે. દેશમાં તાજની સત્તા સાર્વભૌમ છે અને રાજવલ્લિવટ તાજને નામેજ આંત્રે છે. રાજનાં અંગત જીવનને, તેના વિચારોને અને તેના સામાજિક વર્તનને ખાસ અગત્ય આપવામાં આવે છે. તેની સંમતિ વિના દેશમાં કોઈપણ કાયદો અમલમાં આવી શકતો નથી. વળી તે રાષ્ટ્રીય ધર્મ (એંગ્લિકન) નો વડો ગણાય છે. વળી બ્રીટીશ તાજ સામ્રાજ્યના જુદાં જુદાં અંગોને જોડી રાખનાર સાંકળરૂપ છે અને આથીજ તેઓ બધાં તાજને વફાદાર રહે છે સામ્રાજ્યની ખાખતમાં તાજ ધણી સત્તા ભોગવે છે. વળી પરદેશનીતિમાં પણ તેની લાગવગ ધણી અગત્યની મનાય છે બ્રીટીશ સામ્રાજ્યના 'રવરાજ્ય' ભોગવના દેશો પણ તાજ પ્રત્યે વફાદારી અને સન્માનની લાગણી ધરાવે છે.

(બ) તાજના ખાસ હક્કો :- સિદ્ધાંતની દ્રષ્ટિએ બ્રિટીશ તાજ દેશમાં અસાધારણ સત્તા ધરાવે છે અને તેથી રાજને નીચે જણાવેલા કેટલાક ખાસ હક્કો આપવામાં આવ્યા છે :-

- (૧) પાર્લમેન્ટ બોલાવવી, મુક્તવરી રાખવી અગર બરખાસ્ત કરવી.
- (૨) પાર્લમેન્ટમાં થયેલા ઠરાવને મંજૂરી આપવી કે નહિ આપવી.
- (૩) લશ્કર અને નૌકાખાતાં પર સત્તા ચલાવવી અને તે ખાતાંમાં મુખ્ય અમલદારોની નિમણૂક કરવી.

(૪) પરદેશનીતિ ઉપર કાબુ રાખવો. પરદેશ સાથે યુદ્ધ કે સલાહ કરવાની સત્તા રાજને છે.

(૫) અમલ બજાવણી ખાતાંમાં મુખ્ય અમલદારોની નિમણૂક કરવી.

(૬) લાયક લોકોને પદ્વી, ઈલ્કાબ વિગેરે આપવાં. આથી રાજને Fountain of Honour કહેવામાં આવે છે.

(૭) દેશમાં નાણાં પાડવા.

(૮) વડા પ્રધાનની નિમણૂક કરવી અને તેને વારંવાર સલાહ આપવી.

(૯) ધાર્મિક ખાતાઓમાં વડા અધિકારીઓની નિમણૂક કરવી.

(૧૦) લોકોને ન્યાય આપવો અને જરૂર પડે ગુન્હેગારોને મારી આપવી. આથી રાજને Fountain of Justice કહેવામાં આવે છે.

(૧૧) રાજ દેશની જમીનનો સર્વોપરી માલિક ગણાય છે.

(૧૨) તે કંપનીઓને સનઃ અથવા પટો આપે છે.

(ક) તાજના હક્કોનો અમલ:-ઉપર પ્રમાણેના તાજના ખાસ હક્કો જેતાં સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ તાજ સાર્વભૌમ સત્તા ધરાવે છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જેતાં તાજની સત્તા નિયંત્રિત છે. ઇંગ્લંડનાં રાજ્યતંત્રમાં રાજ અને પાર્લમેન્ટ બંનેની સંમતિ વિના કોઈપણ કાયદો અમલમાં આવી શકતો નથી. એટલે રાજ અને પાર્લમેન્ટ બંને સર્વોપરિ સત્તા ધરાવે છે. વળી હેલ્થી ત્રણ સદીઓ દરમ્યાન તો મોટે ભાગે તાજના ખાસ હક્કો પાર્લમેન્ટની સત્તા હેઠળ ચાલ્યા ગયા છે અને દેશનો સમગ્રો રાજ્યકારભાર પ્રધાન મંડળ (Cabinet) દ્વારા ચાલે છે. અને આ પ્રધાનમંડળના સભ્યોની નિમણૂક આમની સભામાં બહુમતિ ધરાવનાર પક્ષ-મથિજ કરવામાં આવે છે. આથી વલિવટની ખરી સત્તા તો આમની સભાનાજ હાથમાં છે. રાજની સંમતિ વગર કોઈ કાયદો અમલમાં આવે નહિ છતાં પાર્લમેન્ટે પસાર કરેલા ખરડા પર રાજ સાધારણ રીતે સંમતિ આપે છેજ. વળી પાર્લમેન્ટની સંમતિ સિવાય રાજ પોતે એક પણ કાયદો કરી શકતો નથી. વળી પાર્લમેન્ટ બોલાવવા, મુલતવી રાખવા કે બરખાસ્ત કરવાનો રાજનો હક્ક પણ મર્યાદિત કરવામાં આવ્યો છે. પાર્લમેન્ટની મુદત પુરી થતાં તે આપોઆપ બરખાસ્ત થયેલી ગણાય છે. વળી દેશના મોટા અમલદારોની નિમણૂક તથા પદ્ધિ, ઇલકામ વિગેરેની

અક્ષીસો માટે પણ વડા પ્રધાનની બલામણી સ્વીકારવામાં આવે છે. વળી રાજ્યની તીજેરી પર પાર્લમેન્ટનો સંપૂર્ણ અંકુશ છે. રાજના અર્થની રક્ષા પણ તેજ મંજૂર કરે છે. વળી દેશનો સધળો રાજ્યવહિવટ પ્રધાનો મારફતે જ ચાલે છે એટલે વાસ્તવિક રીતે તો રાજ કાંઈ જ સત્તા ભોગવતો નથી. રાજ પોતાને હાથે કાંઈ જ કામ કરતો નથી એટલે જ કહ્યું છે કે “The King can do no wrong.” દરેક રાજકીય કામ પ્રધાનો જ કરે છે એટલે રાજને તે માટે જવાબદાર ગણવામાં આવતો નથી. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે બ્રિટિશ રાજ્યતંત્રમાં સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ તાજની સત્તા ઘણી છે છતાં વાસ્તવિક અમલમાં તેની સત્તા તે ભોગવી શકતો નથી. ઇંગ્લેન્ડનું રાજ્યતંત્ર નિયંત્રિત હોવાથી તાજ અને પાર્લમેન્ટ બંનેની સત્તા દેશમાં સર્વોપરી છે.

(Q. 2) Give a short history of the growth of the British Parliament.

(૧) નોર્મન સમય :—પાર્લમેન્ટની શરૂઆત એ તો એંગ્લોસેક્શન સમયનો વારસો છે. સેક્શન સમયમાં તે વિટન સભા કહેવાતી. તે વખતે તેમાં અમીરો, ધર્માધ્યક્ષો અને સામાન્ય પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ સાથે બેસતા પણ નોર્મન સમયમાં ધર્માધ્યક્ષો રાજકારણમાંથી દૂર થયા. એટલે અમીરો એક સભાગૃહમાં બેસવા લાગ્યા તેથી તે (House of Lords) નામે ઓળખાયું અને બીજા સભા ગૃહમાં સામાન્ય પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ બેસવા લાગ્યા તેથી તે (House of Commons) નામે ઓળખાયું. (૧૩૪૧)

(૨) પંદરમી સદી :—ઉપર પ્રમાણેની બંને સભાઓની પાર્લમેન્ટની સત્તા ઘણી બળવાન બની અને રાજ્યવહિવટમાં જો કાંઈ જુદમ દેખાય તો રાજને નવા કર નાંખવાની મંજૂરી નહિ આપવાની પ્રથા શરૂ થઈ.

યુડર સમય:—સો વર્ષનાં યુજાબનાં યુદ્ધોથી કંટાળેલી પ્રજાએ યુડર રાજાઓની આપખુદ સત્તા ચાલવા દીધી. એ સમયમાં યુડર રાજાઓએ વહિવટ ચલાવવામાં પ્રધાનો અને પોતાનાં ખાસ મંડળ (Privy Council) ની મદદ લીધી હતી.

રટુઅર્ટ સમય:—વિધાનું પુનર્જીવન થતાં લોકોમાં જનગૃતિ આવી. વળી દેશમાં શાંતિ હતી. રટુઅર્ટ રાજાઓ દૈવી હકકના સિદ્ધાંતમાં માનતા હતા. એટલે આ સમયમાં રાજા અને પાર્લમેન્ટ વચ્ચે સત્તા માટે લડાઇ થઇ. આ લડાઇમાં એક રટુઅર્ટ રાજાનું માથું ગયું અને બીજાને ગાદી છોડી નાસી જવું પડ્યું. એટલે પાર્લમેન્ટનું સર્વોપરિપાણું સ્થપાયું. વળી ઇંગ્લેન્ડની ગાદી પર તાજની નીમણુંક કરવાનો હકક પણ પાર્લમેન્ટના હાથમાં આવ્યો. વળી ૧૬૮૮ ના શાંત રાજ્ય વિપ્લવ પછી વિલિયમ પ્રજા હકકના ખરડા ઉપર સહી કરી અને પાર્લમેન્ટનું સર્વોપરિપાણું સ્વીકાર્યું. એટલે રટુઅર્ટ અમલ દરમ્યાન આમની સભાની સત્તા ઘણી જ વધી પણ ઉમરાવની સભાની સત્તા ઘટી ગઇ. કોમવેલે ઉમરાવની સભા કાઢી નાંખી પણ તે પાછી ચાલુ કરવામાં આવી હતી.

હેનોવેરિયન સમય:—

(અ) **અદારમી સદી:**—અદારમી સદીમાં બ્રિટિશ રાજ્યજંધાર-ણમાં ઘણા અગત્યના ફેરફારો થયા. પાર્લમેન્ટની સભા નિયમીત દર વર્ષે ભરાવા લાગી. પાર્લમેન્ટમાંથી ચુટી કહેલા પ્રધાનોનું જોડું પ્રધાનમંડળ (Cabinet) રાજ્ય કારભાર ચલાવવા લાગ્યું. પ્રધાનમંડળનો આગેવાન વડો પ્રધાન (Prime Minister) કહેવાવા લાગ્યો. વળી પ્રધાનમંડળના સભ્યો એકજ રાજદારી પક્ષના હોવા જોઇએ એવી પ્રજાલિકા શરૂ થઇ (Government by the Party System).

(બ) **ઓગણીસમી સદી:**—ઓગણીસમી સદીમાં આમની સભાની સત્તામાં ઝડપી સુધારા થયા. જ્યોર્જ ૩ જાએ

પોતાની નવા ઉમરાવો નીમવાની સત્તાથી ઉમરાવની સભાનું મહત્વ ઓછું કરી નાંખ્યું. વર્ષી ૧૮૩૨, ૧૮૬૭ અને ૧૮૮૪ નાં પાર્લમેન્ટની સુધારણાનાં બીજાથી આમની સભાનાં બંધારણમાં મહત્વના ફેરફારો થયા અને મતાધિકાર સામાન્ય થયો. સ્કોટલેન્ડ, આયર્લેન્ડ અને અમેરિકાના સભ્યોને પણ પાર્લમેન્ટમાં બેસવાનો અધિકાર મળ્યો. દેશમાં વડો પ્રધાન અને પ્રધાનમંડળ સહી રાજ્યચરિત્ર કરવા લાગ્યાં. રાજ્યના ખાસ હક્કો (Prerogatives) કાયમ રહ્યા છતાં તે વાસ્તવિક અમલમાં મુકી શકાયા નહિ.

(ક) વીસમી સદી:—આ સદી દરમ્યાન ૧૯૧૧ ના કાયદાથી ઉમરાવની સભાની નાણાંવિષયક સત્તા લઈ લેવામાં આવી. વર્ષી સામાન્ય ખરડા ઉપર પણ તેની સત્તા ઓછી કરી નાંખવામાં આવી. એટલે હવે તે ફક્ત ન્યાયની બાબતમાંજ સર્વોપરિપણું ભાગવે છે. દેશનો રાજ્યચરિત્ર ઉપર તે આમની સભાનીજ ખરી સત્તા છે. આ રીતે ગ્રેટબ્રિટનમાં હાલ જે નિયંત્રિત રાજસત્તા (Constitutional Monarchy) પ્રવર્તે છે તે અસ્તિત્વમાં આવી. લોકશાસનનો વિજય થયો અને રાજા હવે માત્ર પ્રગ્નને સલાહકાર, અને ન્યાય આપનાર તરીકેજ ગણાય છે.

(Q. 3) Describe the composition, functions and powers of the House of Lords, and show its importance in the British Government.

ઉમરાવની સભા (The House of Lords).

(અ) બંધારણ:—ઉમરાવની સભામાં અત્યારે ઇંગ્લેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ અને ઉત્તર આયર્લેન્ડના અમીરો, ધર્માધિકારીઓ, કાયદાના નિષ્ણાત ધારાશાસ્ત્રીઓ અને રાજ્યએ પદ્ધિ આપી હોય તેવા સર્વ લોકો બેસે છે. આ ઉમરાવ સભાના સભ્યોની સંખ્યા નિશ્ચિત હોતી

નથી. તે સંખ્યામાં દર વરસે વધારો થયાજ કર છે કારણ કે રાજને નવા ઉમરાવો નીમવાનો અધિકાર છે. આ સભામાં હાલ ૭૨૦ સભ્યો છે. આ પૈકી ૧૬ સ્કોટલેન્ડ તરફથી ચુંટાયેલા અમીરો તથા ૨૮ આયર્લેન્ડ તરફથી ચુંટાયેલા અમીરો, કેન્ટરબરી અને યોર્કના બે વડાધર્મધ્યક્ષો, ૨૪ ઇંગ્લેન્ડના ધર્મધ્યક્ષો, ૪ નિષ્ણાત ધારાશાસ્ત્રીઓ અને બાકીના ૬૪૬ ઇંગ્લેન્ડના વંશપરંપરાના ઉમરાવો હોય છે.

ઉમરાવોની સભાનો અધ્યક્ષ લોર્ડ ચાન્સલર (Lord Chancellor) કહેવાય છે. તે પ્રધાનમંડળનો પણ સભ્ય હોય છે. ધણી થોડા ઉમરાવો સભામાં હાજરી આપે છે, આથી ત્રણ સભાસદોની હાજરીથી સભાનું કામકાજ થઈ શકે છે.

- (૨) કાર્યક્ષેત્ર:- પાર્લમેન્ટનો વિકાસ થયો તેની સાથે આમની સભાની સત્તામાં જેટલાં પ્રમાણમાં વધારો થયો તેટલાં પ્રમાણમાં ઉમરાવોની સભાની સત્તા મર્યાદિત બની. સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ ઉમરાવોની સભા આમની સભાના જેટલીજ ધારાધોરણ અને કાયદાને અંગે સત્તા ધરાવે છે અને તેને રાજ્યવહિવટ વિષે ચર્ચા કરવાનો પણ તેટલોજ હક્ક હોય છે. તેમ છતાં બીજી બાજતોમાં ઉમરાવોની સભા દર્શી સત્તા ધરાવતી નથી. ફક્ત એકજ બાજતમાં ઉમરાવોની સભા આમની સભા કરતાં વિશેષ સત્તા ધરાવે છે અને તે એ કે ન્યાયવિષયક બાજતમાં ઉમરાવોની સભાને જે સત્તા છે તે સત્તા આમની સભાને નથી.

તેની સત્તા:-

- (૧) કાયદા ઘડવાની બાજતમાં:- સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ કાયદા ઘડવાની બાજતમાં ઉમરાવોની સભાની સત્તા આમની સભાના જેટલીજ છે. પણ વાસ્તવિક અમલમાં તેમ હોતું નથી. આમની સભાએ પસાર કરેલો ખરડો (Bill) કાયદો બને તે પહેલાં તે માટે ઉમરાવોની સભાની સંમતિ સામાન્ય રીતે

જરૂરી છે. પણ સાધારણ ખરડાને ઉમરાવોની સભા સંમતિ આપેજ છે. અને ઉપયોગી બાબતમાં જે ઉમરાવની સભા સંમતિ આપવા ના પાડે તો રાજા પોતાના ખાસ હક્કો પ્રમાણે નવા ઉમરાવો બનાવી તે પસાર કરાવવાની ધમકી આપે છે. એટલે ઉમરાવોની કાયદા બનાવવાની બાબતમાં સત્તા નામનીજ કહી શકાય. વળી છ. સ. ૧૯૧૧ ના કાયદાથી તો ઉમરાવની સભાની સત્તા સંપૂર્ણ નાશ પામી છે. એ કાયદાથી ઉમરાવની સભા સામાન્ય વિષયના ખરડાને જે વર્ષ સુધીજ પસાર થતો અટકાવી શકે છે. કરવેરાની બાબતમાં પણ આમની સભાજ આગેવાની લે છે. એટલે એ કાયદાથી ઉમરાવની સભાની નાણાંવિષયક સત્તા સંપૂર્ણ લગ્ન લેવામાં આવી છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ઉમરાવોની સભા એ માત્ર નામનુંજ ધારામંડળ (Legislature) છે.

(૨) ન્યાયની બાબતમાં :—રાજ્યના વરિષ્ઠ ન્યાયમંદિર તરીકે ઉમરાવોની સભાનું મહત્વ ધણું છે. તે સભા અપીલ સાંભળી શકે છે અને પ્રાથમિક ફરિયાદો પણ સાંભળી શકે છે. ઉમરાવો પરના રાજદારી અને ફોજદારી ગુન્હાઓનો તેજ સભા નીકાલ કરે છે. આમની સભાએ ફરિયાદ કરી હોય તેવા મણસો પર તેઓ કામ ચલાવી શકે છે. આ સભા મારફતે યોગ્ય ન્યાય મળી શકે તે માટે ચાર નિષ્ણાત ધારાશાસ્ત્રીઓ જીંદગીભર ઉમરાવોની સભામાં રાખવામાં આવ્યા છે લોર્ડ ચાન્સલર અને ન્યાયખાતાને અંગેના સાત ઉમરાવો, ચાર ધારાશાસ્ત્રીઓની મદદથી ઉમરાવની સભા વતી ન્યાય આપે છે. રાજદ્રોહ અગર કારેબારી વહિવટ અંગેના ગંભીર ગુન્હાઓ માટેના મુકદ્દમાની પણ પ્રાથમિક તપાસ ઉમરાવોની સભામાં જ થાય છે. આમ ન્યાયવિષયક બાબતમાં ઉમરાવોની સભા જે સત્તા ધરાવે છે તે આમની સભા ધરાવતી નથી.

(ક) ઉપયોગીતા:—વાસ્તવિક રીતે જોતાં ઉમરાવોની સભા ફક્ત નામની જ છે. તેમ છતાં એ સભા કાયદાની બાબતમાં ઘણી વખત ઉપયોગી નીવડે છે. આમની સભા જો કોઈ કાયદો ઉતારવો પસાર કરે અને તે દેશને હાનિકર્તા હોય તો ઉમરાવોની સભા તેને બે વર્ષ સુધી ઢીલમાં મૂકી શકે છે. આટલા વખતમાં દેશના આગેવાનોના વિચારમાં ફેરફાર થાય અને તે કાયદો મુન્નતરી રાખવામાં આવે. આટલી જ ઉપયોગીતા ઉમરાવોની સભાની છે.

(Q) 4) Describe the composition, functions and powers of the House of Commons.

(અ) બંધારણ:—હાલ આમની સભામાં ૬૧૫ સભ્યો છે, તે પૈકી ૪૬૨ ઇંગ્લેન્ડના, ૩૬ વેલ્સના, ૭૪ સ્કોટલેન્ડના અને ૧૩ ઉત્તર આયર્લેન્ડના છે. તેની મુદત પાંચ વર્ષની હોય છે, શહેરો, પરગણાં, વિશ્વવિદ્યાલયો, વેપારી મંડળો વિગેરેને પ્રતિનિધિ મોકલવાનો હક્ક હોય છે. ૨૧ વર્ષના પુરૂષો અને ૩૦ વર્ષની સ્ત્રીઓને મતાધિકાર છે. જુદાંરુ, પરદેશી, ગાંડા અને અમીરો આ ચુંટણીમાં મત આપી શકતા નથી. ૧૯૧૧ ના કાયદાથી દરેક સભ્યને ૪૦૦ પૌંડ વર્ષાસન આપવામાં આવે છે.

તેનો પ્રમુખ સ્પીકર કહેવાય છે. તે બધા પક્ષોથી પર છે. આમની સભાના વિવાદાસ્ત પ્રશ્નમાં તેનો નિર્ણય હેવટનો ગણાય છે. ચર્ચા દરમ્યાન તે આમની સભાના નિયમો બળવે છે. કોઈ સભ્ય શિષ્ટાચારથી વિરૂદ્ધ વર્તે તો તેને સભામાંથી કાઢી મુકવાનો અધિકાર તેને છે, વળી કોઈપણ ખરડાની બાબતમાં બંને પક્ષના મત સરખા થાય તો તેને Casting Vote આપવાનો અધિકાર છે. કોઈપણ ખરડો નાણાં સંબંધી છે કે નહિ તેનો નિર્ણય પણ તેજ આપી શકે છે. તેનું વાર્ષિક ૫૦૦૦ પૌંડનો પગાર મળે છે.

(બ) કાર્યક્ષેત્ર અને સત્તા:—

(૧) કાયદા ઘડવાની બાબતમાં:—આમની સભાને કાયદા ઘડવાનો અધિકાર છે. એની સંમતિ વિના કોઈપણ ખરડો

પસાર થઈ શકતો નથી. કોઈપણ સભાસદ સામાન્ય ખરડો લાવી શકે છે. (Public Bills.) પરંતુ મોટે ભાગે પ્રધાન મંડળ તરફથી ખરડાઓ રજુ થાય છે (Private Bills) આ ખરડાઓ સભા સમક્ષ રજુ થતાં તે પર ચર્ચા થાય છે અને પછી તે પસાર કરવામાં આવે છે અથવા ઉગાડી દેવામાં આવે છે. સામાન્ય ખરડા ઉમરાવની સભામાં કે આમની સભામાં પહેલાં લાવી શકાય છે. પછી એક ગૃહ બિલ્લ ગૃહમાં સંમતિ માટે તે ખરડો મોકલી આપે છે. ૧૯૧૧ ના કાયદાથી એવું થયું છે કે સામાન્ય ખરડો બે વરસમાં એકી સાથે ત્રણ વખત આમની સભામાં પસાર થાય તો ઉમરાવની સભાની સંમતિ વગર પણ તે કાયદો થઈ શકે છે.

(૨) નાણાંકીય બિલ્લોમાં:-નાણાંની બાબતમાં આમની સભાની સત્તા સર્વોપરિ છે. કરવેરા સંબંધી અને નાણાંકીય ખરડા પહેલાં આમની સભામાં જ રજુ કરી શકાય છે. ત્રીજેરી ખાતાનો પ્રધાન વાર્ષિક આવકબચત અંદાજ પત્ર (Budget) પ્રથમ આમની સભા સમક્ષ મૂકે છે અને તેમાં સુધારા-વધારા થયા પછી તે ખરડાને ઉમરાવની સભામાં મોકલવામાં આવે છે. ૧૯૧૧ ના કાયદાથી આમની સભાએ પસાર કરેલા નાણાંકીય ખરડાને ઉમરાવની સભા બે એક મહિનાની મુદતમાં પસાર નહિ કરે તો તે રાજની સહીથી પસાર થાય છે.

(૩) પ્રજાહિતની બિલ્લોમાં:-પ્રજાહિતની બાબતો વિષે ચર્ચા કરવાનો આમની સભાને સંપૂર્ણ હક છે. વળી તે સંબંધી પ્રશ્નો પૂછવાનો પણ તેને હક છે.

(૪) કારોબારી વલિયટ બિલ્લોમાં:-આમની સભાએ ઘડેલા કાયદા પ્રધાનમંડળ બરાબર અમલમાં મૂકે છે કે નહિ તે આમની સભા જુવે છે. પ્રધાનમંડળના કોઈપણ કાર્ય બાબત

ટીકા કરવાનો તથા પ્રત્નો પૂછવાનો અધિકાર આમની સભાને છે. જો પ્રધાનમંડળની નીતિ આમની સભાને બીલકુલ પસંદ નહિ પડે તો તે પ્રધાનોના અગત્યના ખરડાને ફેંકી દે છે, અથવા કોઈપણ પ્રધાન પર અવિશ્વાસનો ઠરાવ પસાર કરે છે એટલે પ્રધાનમંડળને રાજીનામું આપવાની ફરજ પડે છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે આમની સભા 'કેબીનેટ' બનાવે છે અને તેનો નાશ પણ કરી શકે છે. આથી કહી શકાય કે આમની સભાની સત્તા રાજ્યના તમામ વલિવટ પર અંકુશ રાખી શકે છે. તેથીજ તેની મહત્તા માટે કહેવાયું છે કે "It can do everything, but make a woman a man and a man a woman." આમની સભા એ ખરેખર સરકાર ધરાવતી સંસ્થા છે.

૫) What do you understand by a Cabinet System of Government? How has it been introduced in England? State its composition and functions.

૧) કેબીનેટ પદ્ધતિ:—દેશના થેડાંક માણસોની એક ખાનગી સમિતિની સલાહ પ્રમાણે રાજ્ય આખી રાજ્યવ્યવસ્થા ચલાવે. આખો કારોબારી વલિવટ તે માણસોના હાથમાં હોય અને તેઓનાં કામકાજ ઉપર રાજ્ય દેખરેખ રાખે. આ પદ્ધતિને કેબીનેટ રાજ્યપદ્ધતિ કહેવામાં આવે છે.

૨) શરૂઆત:—આ પ્રથાની શરૂઆત ઈંગ્લેન્ડમાં ઘણા જુના વખતથી થઈ હતી અગાઉ રાજ્ય ચેતાતું સલાહકારક મંડળ નીમતો. પરંતુ ધીમે ધીમે એ સત્તા પાર્લિમેન્ટના હાથમાં ગઈ. શરૂઆતમાં તે 'પ્રીવી કાઉન્સિલ' નામે ઓળખાવા લાગી. પરંતુ તેમાં સભ્યોની સંખ્યા ધીમે ધીમે વધી ગઈ. આથી ચાર્લ્સ ૨ જાના સમયમાં તેણે એક પાંચ માણસનું ખાનગી સલાહકાર મંડળ (Cabal

Ministry) નીચું. ૧૯૮૮ ની રાજ્યક્રાંતિ પછી વિલિયમે આમની સભામાં બહુમતિ ધરાવતા પક્ષમાંથી પ્રધાનમંડળ નીમવાની શરૂઆત કરી. આ પદ્ધતિથી રાજ્યકારભારનું કામ ધણું સરળ બન્યું. એન રાણીના વખતમાં પણ એજ પદ્ધતિ ચાલુ રહી. જ્યોર્જ ૧ અને જ્યોર્જ ૨ જનના સમયમાં વોલ્પોલે તેમાં ઘણો ફેરફાર કર્યો. આ વખતથી રાજ્ય પ્રધાનમંડળની સભામાં બેસતો બંધ થયો અને તેની જગ્યાએ પ્રધાનમંડળનો પ્રમુખ Prime Minister સર્વ-સત્તાધીશ બન્યો. વળી તેના સમયમાં પ્રધાનમંડળના સભ્યો જેઓ વડાપ્રધાનની આગેવાની રવીકારે તેવાજ નીમાવા લાગ્યા. જ્યોર્જ ૩ જાએ આ પદ્ધતિ તોડી નાંખવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તે નિષ્ફળ ગયો. આ પ્રધાને તેનાથી વધુ વેગ મળ્યો અને આજીવીન સુધી એજ પ્રથા ચાલુ રહી છે.

(ક) અધારણ :-આમની સભાની નવી ચુંટણી થઈ ગયા બાદ રાજ્ય આમની સભામાં બહુમતિ ધરાવનાર પક્ષના આગેવાનને વડાપ્રધાન તરીકે નીમે છે અને તેને પોતાનું પ્રધાનમંડળ રચવા કહે છે. વડાપ્રધાન પોતાના પક્ષના ઉમરાવની સભા, આમની સભા અને કોમ્મ વખતે બહારના મળી ૨૦-૨૧ સભ્યોની એક નામાવલી રાજ્ય સમક્ષ રજુ કરે છે. સાધારણ રીતે રાજ્ય વડાપ્રધાને રજુ કરેલાં નામો મંજૂર રાખે છે. આ રીતે પ્રધાનમંડળ રચાય છે. પરંતુ આ પ્રધાનમંડળની મુદત અનિશ્ચિત હોય છે. પણ જો આમની સભા અને પ્રધાનમંડળ વચ્ચે ઐક્ય જળવાય તો પ્રધાનમંડળ પાંચ વર્ષ સુધી સત્તામાં રહી શકે છે પણ જો બંને વચ્ચે વૈમતસ્ય ઉત્પન્ન થાય તો આમની સભા પ્રધાનમંડળ ઉપર હપકાની દરખાસ્ત લાવી તેને રાજીનામું આપવાની ફરજ પાડી શકે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ઇંગ્લંડનાં રાજ્યતંત્રમાં Executive ઉપર Legislature નો અસરકારક અંદુશ છે.

(ઢ) કાર્યક્ષેત્ર :-પ્રધાનમંડળમાં સામાન્ય રીતે દરેકને રાજ્યના કારોબારી વહીવટનું એકેક ખાતું સોંપવામાં આવે છે. પ્રધાનમંડળની જોખમદારી

સંયુક્ત ગણાય છે. વળી બધા પ્રધાનોએ વડા પ્રધાનની આગેવાની સ્વીકારવી પડે છે. તેઓની ચર્ચા છૂપી રાખવામાં આવે છે. દરેક પ્રધાને બહુમતિનો નિર્ણય સ્વીકારવો પડે છે. પ્રધાનમંડળની ફરજો નીચે પ્રમાણે છે :—

- (૧) દેશની શાંતિ, વ્યવસ્થા, રાજ્યકારભાર, પરદેશનીતિ, નાણાંની વ્યવસ્થા, વેપાર ઉદ્યોગની ખીલવણી, નૌકાખાતું, હવાઈ કાફલો વગેરેની દેખરેખ તથા સંસ્થાનો તેમજ સામ્રાજ્યના ખીજ ભાગોની દેખરેખ તથા વ્યવસ્થા જાળવવાનું કામ પ્રધાનમંડળનું છે.
- (૨) સ્વદેશના અને સામ્રાજ્યના ખીજ ભાગોના મુખ્ય અમલદારોની નિમણુંક રાજ્ય પ્રધાનમંડળની સલાહથીજ કરે છે તે તે નિમણુંક યોગ્ય થાય તેની સંભાળ રાખવી.
- (૩) દેશનાં હિતને માટે જરૂરી ખરડા પ્રધાનમંડળ જ ધડે છે, અને તેને આમની સલાહ ટેકા આપે છે. પોતાનાં ખાતાનાં વલિવટ વિષે દરેક પ્રધાનને પાર્લમેન્ટના સભ્યોના પ્રશ્નોનો સંતોષકારક જવાબ આપવો પડે છે. પોતે ધારણ કરેલી નીતિના બચાવ માટે દરેક પ્રધાનને તૈયાર રહેવું જોઈએ.
- (૪) નાણાકીય ખરડા પ્રધાનો રજૂ કરે છે. અંદાજપત્ર (Budget) તીજેરી ખાતાનો પ્રધાન ધડે છે અને આમની સલાહમાં રજૂ કરે છે. પાર્લમેન્ટે મંજૂર કરેલા કરવેરા વસુલ કરવાનું કામ અને તેની મંજૂરી પ્રમાણે ખર્ચ થાય છે કે નહિ તે જોવાનું કામ પણ પ્રધાનમંડળનું છે.
- (૫) વડાપ્રધાને દરેક રાજકીય બાબતમાં રાજ્યને સલાહ આપવી પડે છે અને તેને પ્રધાનમંડળના કામકાજથી વાકેફ રાખવો પડે છે.
- (૬) પાર્લમેન્ટની બંને સભાનો કાર્યક્રમ પ્રધાનમંડળે જ નક્કી કરવો પડે છે.

(Q. 6) What is the position of the Prime Minister in England? State his duties and powers.

હોદ્દાની રૂએ વડાપ્રધાન બ્રિટિશ રાજ્યબંધારણમાં ધણું અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે. આમની સભામાં બહુમતિ ધરાવતા પક્ષનો તે આગેવાન હોવાથી તેની વડા પ્રધાન તરીકે નિમણૂક થાય છે. તે પ્રધાનમંડળની નીમણૂક કરે છે એટલે તે પ્રધાનમંડળનો નેતા ગણાય છે. તેની સાથે મતભેદ ધરાવનાર સભ્યને રાજીનામું આપવું પડે છે. દેશની તેમજ પરદેશની રાજ્યનીતિ તેની સલાહ મુજબ ધડાય છે. તે રાજ્યને પ્રધાનમંડળના હામકાજથી વાકેફ કરે છે અને રાજ્યનો મત પ્રધાનો સમક્ષ કહી સંભળાવે છે. આથી વડાપ્રધાન રાજ્ય અને પ્રધાનમંડળને જોડનારી સાંકળરૂપ મનાય છે. રાજ્ય તેની સલાહ મુજબ મોટા મોટા અમલદારોની નીમણૂક કરે છે તેમજ પદ્મ, બક્ષીસો વગેરે આપે છે. દરેક બાબતમાં પ્રધાનો તેની સલાહ પ્રમાણે વર્તે છે.

ઈંગ્લેન્ડનાં રાજ્યબંધારણમાં વડાપ્રધાનનો હોદ્દો નહિ હોવાથી તે 'First Lord of the Treasury' નો હોદ્દો ભોગવે છે તેને વાર્ષિક ૫૦૦૦ પાઉનો પગાર મળે છે. વડા પ્રધાન જ્યાં સુધી આમની સભાનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ધરાવતો હોય ત્યાં સુધી તે પોતાની સત્તા ભોગવી શકે છે. તે રાજ્યતંત્રની બધી માહિતિ આમની સભાને આપે છે અને પ્રધાનમંડળના અભિપ્રાયો જણાવે છે. વિરૂદ્ધ પક્ષની ટીકાઓનો તે જવાબ આપી પોતાની નીતિનો બચાવ કરે છે. આમની સભા કોઇપણ સભ્ય ઉપર અવિશ્વાસનો ઠરાવ લાગે, તો સંયુક્ત પ્રધાનમંડળ રાજીનામું આપે છે. આમ વડા પ્રધાન આમનીસભા, પ્રધાનમંડળ અને રાજ્ય એ ત્રણેને જોડનાર સુવર્ણકડી (Golden link) સમાન છે.

(Q. 7) Describe the process by which a bill becomes a law in the British Constitution.

બીલ ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે—(૧) નાણાં સંબંધી બીલ (Money Bills) ફક્ત બજનથી રજુ કરી શકે છે અને તે બીલ

પ્રથમ આમની સભામાં જ રજુ કરવું પડે છે. (૨) પ્રાઇવેટ બીલ્સ (Private Bills) ફક્ત પ્રધાનમંડળના સભ્યો જ પાર્લિમેન્ટનાં બંને ગૃહોમાંથી કોઈ એકમાં રજુ કરી શકે છે. અને (૩) પબ્લીક બીલ્સ (Public Bills) પાર્લિમેન્ટનાં બંને ગૃહોમાં કોઈપણ સભ્ય રજુ કરી શકે છે. પબ્લીક કે પ્રાઇવેટ બીલ્સ પાર્લિમેન્ટનાં બંને ગૃહો પૈકી કોઈપણ એકમાં રજુ કરી શકાય છે. ફક્ત નાણાં સંબંધી ખરડો જ આમની સભામાં પ્રથમ રજુ કરવો પડે છે અને ત્યારપછી ઉમરાવની સભામાં તે રજુ કરવામાં આવે છે. કોઈ પણ પબ્લીક કે પ્રાઇવેટ બીલ કાયદાનું સ્વરૂપ લે તે પહેલાં નીચે પ્રમાણે સ્થિતિમાંથી પસાર થાય છે:—

- (૧) કોઈપણ ખરડો રજુ કરવા દેવા માટે તે સભાની રજા માગવી પડે છે. રજા મળતાં તે ખરડો વાંચવાનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવે છે.
- (૨) ઠરાવેલે દિવસે ખરડો સભામાં વાંચવામાં આવે છે. તે દિવસે તેના પર ચર્ચા થતી નથી અને મત પણ લેવાતા નથી. એટલે ખરડો પહેલાં વાંચન (Reading) માંથી પસાર થાય છે.
- (૩) ત્યારપછી એ ખરડો છપાવી દરેક સભ્યને મોકલવામાં આવે છે. આથી દરેક સભ્યને ખરડાના મુદ્દાઓ અને પ્રયોજન વિષે અભ્યાસ કરવાની તક મળે છે.
- (૪) ત્યારપછી તેનું બીજું વાંચન થાય છે. તે વખતે ખરડાનો હેતુ, મુદ્દાઓ વિગેરે ચર્ચાય છે. જો ખરડો પસાર થાય તો તેને ઝીણવટથી તપાસવા અને ફેરફારો સૂચવવા તેને એક ખાસ સમિતિ (Select Committee) ને સોંપવામાં આવે છે.
- (૫) એ ખરડાની સંપૂર્ણ ચર્ચા પછી સમિતિ એ ખરડો પોતાના હેવાલ સાથે રજુ કરે છે એટલે તેનું ત્રીજું વાંચન થાય છે. આ વેળા સભ્યોએ માત્ર સામાન્ય ચર્ચા કરવાની હોય છે, આખરે તે ઉપર મત લેવાય છે, અને બહુમતિ મળે તો તે ખરડો પસાર થએલો ગણવામાં આવે છે અને નહિ તો તે ઉડાડી દેવામાં આવે છે.

- (૬) આ પ્રમાણે પસાર થએલો ખરડો બીજાં ગૃહ સમક્ષ રજુ કરવામાં આવે છે, ત્યાં પણ ઉપર પ્રમાણે ત્રણ વાંચનમાંથી તે પસાર કરવામાં આવે છે.
- (૭) આમ બંને ગૃહોમાં પસાર થએલો ખરડો રાજની સંમતિ માટે મોકલવામાં આવે છે અને રાજની તેના પર સહી થતાં તે ખરડો કાયદાનું સ્વરૂપ લે છે.
- (૮) પબ્લીક કે પ્રાઈવેટ બીલનો કોઈપણ ખરડો આમની સભાએ ત્રણ વાંચનમાંથી પસાર કર્યો હોય અને ઉમરાવની સભા જો તે લાગલાગટ બે વર્ષ સુધી પસાર નહિ કરે તો તે ખરડો આમની સભામાં ફરીથી રજુ કરવામાં આવે છે અને તેની સંમતિ મળતાં રાજ સમક્ષ સંમતિ માટે મોકલવામાં આવે છે. અને રાજની સહી મળતાં તે ઉમરાવની સભાની સંમતિ વિના પણ કાયદાનું સ્વરૂપ લે છે.
- (૯) નાણાં વિષયક ખરડો (Money Bill) જો ઉમરાવની સભાએ ત્રણ વાંચનમાંથી પસાર કર્યો હોય પણ ઉમરાવની સભા તેને એક મહિનાની મુદતમાં જો પસાર નહિ કરે તો તે રાજની સમક્ષ સંમતિ માટે ઉમરાવની સભાની સંમતિ વિના મોકલવામાં આવે છે અને તેની સહી મળતાં તે કાયદાનું સ્વરૂપ લે છે.

(Q. 8) Describe the composition and functions of the Privy Council.

- (અ) બંધારણ:—સર્વ પ્રકારના રાજકીય વિચારો ધરાવનારા ગૃહસ્થાનું આ મંડળ બનેલું છે. તેના સભ્યોની નિમણૂક રાજ કરે છે. રાજ્ય વલિવટની સરળતા ખાતર રાજ આ મંડળની સલાહ લે છે દરેક સભ્યને સોગંદ લેવા પડે છે, અને તેનું કામકામ ગુપ્તપણે ચાલે છે. જુના અને નવા પ્રધાનો, કેન્ટરબરી અને ચોર્કના ધર્માધ્યક્ષો, લંડનનો બીશપ, કેટલાક અગત્યના ઉમરાવો, થોડા ન્યાયાધીશો અને સામ્રાજ્યના થોડા મુત્સદ્દીઓ આ મંડળમાં હોય છે. તે ઉપરાંત રાજ કેટલાક વિદ્વાનોને પણ તેમાં દાખલ કરે છે. હાલ ૩૦૦ થી વધારે સભ્યો આ મંડળમાં છે.

(ક) કાર્યક્ષેત્ર:—ખાસ કામકાજ સિવાય આ બધા સભ્યો ભેગા થતા નથી. જરૂર પડે ત્યારે ફક્ત ધણા થોડાનેજ રાજ્ય આમંત્રણ આપે છે. ઝોજામાં ઝોજા ત્રણ સભ્યોથી કામ ચાલી શકે છે. આ મંડળના સભ્યોને Right Honourable નો માનનીય ખીતાબ હોય છે. આ કાઉન્સીલ બધી મોટી હોવાથી તેમાંથી 'Cabinet' દેશનો વહિવટ ચલાવનારી એક નાની મંડળી હયાતીમાં આવી, આ કાઉન્સીલનું બધું કામ હાલમાં કેબીનેટ કરે છે. તેમ છતાં કાઉન્સીલની હયાતી તો છેજ. કેબીનેટ આમની સલાહની સાથે બદલાય છે પણ પ્રીવી કાઉન્સીલ બદલાતી નથી.

આ કાઉન્સીલ મારફતજ બધાં જાહેરનામાં અને વહિવટી હુકમો બહાર પડે છે. નવી પાર્લમેન્ટ બોલાવવી હોય તો તે હુકમ આ કાઉન્સીલ મારફતે બહાર પડે છે. રાજ્ય સારી રીતે રાજ્ય ચલાવવાના સોગંદ આ કાઉન્સીલમાં લે છે. તે ઉપરાંત સજ્યના મોટા મોટા અમલદારો રાજ્યને વફાદાર રહેવાની પ્રતિજ્ઞા આ કાઉન્સીલમાં લે છે. તે ઉપરાંત આ કાઉન્સીલ ધણાં સાર્વજનિક કામો કરે છે. તેમાં એક પ્રવિણ ધારાશાસ્ત્રીઓની ન્યાયસમિતિ હોય છે. તે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનાં સંસ્થાનોની અદાલતોના ફેસલા ઉપર છેવટની અપીલ સાંભળે છે. વળી તે દેશના વેપાર અને કેળવણી ઉપર પણ ધ્યાન આપે છે. આ રીતે પ્રીવી કાઉન્સીલ હજુ પણ દેશમાં ઘણું કાર્ય કરે છે.

(Q. 9) Discuss briefly how limited monarchy has been gradually established in England.

(૧) પ્રાચીન સમય:—પ્રાચીન સમયમાં લોકો રાજ્યને પસંદ કરતા, અને રાજ્ય લોકોની મરજી પ્રમાણે ડાહ્યા માણસોની સલાહ પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવતા. આ સભા 'વિટન' સભા કહેવાતી. આ સભા કાયદા ઘડવામાં, કરવેરા ઉધરાવવામાં તેમજ સંધિ-વિગ્રહ કરવામાં રાજ્યને મદદ આપતી. આ સભામાં અમીરો, રાજકુટુંબીઓ, જગીરદારો અને ધર્મગુરુઓ બેસતા આ સભા હાલની ઉમરાવતી સભાની શરૂઆત હતી.

(૨) નોર્મન સમય:—વિલિયમ રાજ્યએ ક્યુડલ પદ્ધતિ દાખલ કરી. આથી ઉમરાવ વર્ગ બળવાન થયો. તેઓની મદદથી તેણે રાજ-સત્તા બંધી વધારી દીધી. આ વખતે ‘વિટન’ સભા કવચિત મળતી.

(૩) પ્લેન્ટાજીનેટ સમય:—આ સમયમાં રાજ્યતંત્ર ઉમરાવો, જાગીર-દારો અને ધર્માધ્યક્ષોની મદદથી ચાલતું. હેન્રી ૨ જાણે તો પ્રધાન-મંડળની પણ સ્થાપના કરી હતી. જહોન રાજના સમયમાં અમીરોએ એકત્ર થઈ રાજ પાસે પોતાના હક્કો પર સહી લેવડાવી. આ પટા ‘મેગનાકાર્ટા’ નામથી જાણીતો છે. આ પટાથી લોકોએ ન્યાય, કાયદા અને નાણાંની બાબતોમાં પોતાનો હક્ક સ્થાપન કર્યો. (૧૨૧૫). હેન્રી ૩ જાના સમયમાં રાજ અને અમીરો વચ્ચે તકરાર થઈ સાઇમન નામનો અમીર પ્રજાને આગેવાન થયો. તેણે રાજને હરાવી રાજ્યસત્તા પોતાના હાથમાં લઈ લીધી. સાઇમને દરેક પરગણાંમાંથી અને કરખાઓમાંથી પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ બોલાવી ઇ. સ. ૧૨૬૫ માં પ્રથમ ‘પાર્લમેન્ટ’ બોલાવી. આ સભા તેજ હાલની આમની સભાની શરૂઆત હતી. ત્યારપછી ઇ. સ. ૧૨૯૫ માં ‘આદર્શ પાર્લમેન્ટ’ મળી. તેમાં મોટાં શહેરો, કરખાઓ અને પરગણાંઓમાંથી લેખીત આમંત્રણો આપીને પ્રજાના તમામ વર્ગના પ્રતિનિધિઓને બોલાવવામાં આવ્યા હતા. તેમણે કરવેરા, ન્યાય અને નાણાંની બાબતમાં ચોક્કસ હક્કો મેળવ્યા હતા.

(૪) ૧૪ અને ૧૫ મી સદી:—નાણાંની જરૂર પડતાં એડવર્ડ ૩ જાણે પાર્લમેન્ટ બોલાવી. તેણે રાજને ‘ટુનેજ’ અને ‘થાઉન્ડેજ’ નામના કર ઉધરાવવાની સત્તા આપી. પણ તેના બદલામાં પાર્લમેન્ટે પ્રધાનો નીમવાનો, અવિશ્વાસુ પ્રધાન ઉપર કામ ચલાવવાનો અને રાજના ખર્ચનો હિસાબ તપાસવાનો હક્ક મેળવ્યો. ઇ. સ. ૧૩૩૨ થી ઉમરાવો અને સામાન્ય પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ જુદા જુદા ઓરડામાં બેસવા લાગ્યા. આ રીતે પાર્લમેન્ટના બે વિભાગો ‘ઉમરાવની સભા’ અને ‘આમની સભા’ હસ્તીમાં આવ્યા. આ વખતે ઉમરાવની સભા સત્તાવાન હતી જ્યારે આમની

સભા નામનીજ હતી. ૧૪ અને ૧૫ મી સદીમાં આમની સભાએ કરવેરા અને કાયદાની બાબતમાં પોતાના હક્કો મેળવ્યા. તે સમયથી રાજ્યકારભાર પર ટીકા કરવાનો રિવાજ શરૂ થયો.

(૫) ટયુડર સમય:—ટયુડર સમયમાં રાજ્યો આપખુદ બન્યા. હેન્રી ૭ માએ અમીરોની સત્તા તોડી નાંખી, અને લોકસત્તા દર્શાવી રાજસત્તાને આપખુદ બતાવી. આથી ટયુડર સમયમાં રાજસત્તા બળવાન બની. તેમ છતાં પાર્લામેન્ટ ચાલુ રાખવામાં આવી હતી. કરવેરા અને કાયદા બંધવાની બાબતમાં પાર્લામેન્ટનો હક્ક ચાલુ હતો.

(૬) સ્ટુઅર્ટ સમય:—સ્ટુઅર્ટ રાજ્યો ‘ઇથરહલ્ટ હક્ક’ ને માનતા હતા. તેઓએ પાર્લામેન્ટથી સ્વતંત્રપણે અમલ ચલાવવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ હવે સમય બદલાયો હતો. રાજ અને પ્રજા વચ્ચે કર ઉધરાવવાની બાબતમાં વાંધો પડ્યો. સ્ટુઅર્ટ રાજ્યોના અન્યાયી કરવેરા સામે પ્રજા થઈ. આથી જોન્સ ૧ લાના સમયમાં ‘બેટસ’ નામના વેપારીને કર નહિ ભરવા માટે રાજ્યો સજા કરી, અને ચાર્લ્સ ૧ લાના સમયમાં હેમ્પડન નામના માણસને ‘શીપમની’ વેરા નહિ આપવા માટે રાજ્યો સજા કરી. આથી રાજ-પ્રજા વચ્ચેના હક્કોની મર્યાદા નક્કી કરવા ઇ. સ. ૧૬૨૮ માં ‘પિટ્રિશન ઓફ રાઈટ્સ’ અને ઇ. સ. ૧૬૮૯ માં ‘બીલ ઓફ રાઈટ્સ’ નામના કાયદા બંધવામાં આવ્યા; આથી દરેક બાબતમાં પાર્લામેન્ટનો અધિકાર સર્વોપરી છે, અને રાજ પાર્લામેન્ટની સંમતિ વિના કંઈ કરી શકે નહિ એમ નક્કી થયું. વળી આ સમય દરમિયાન રાજાનું પદ એ પણ પ્રજાની મરજી હેઠળ ગયું. રાજસત્તા આપખુદ કરતાં એકતું માથું ગયું અને બીજાને ગાદી છોડવી પડી. ૧૬૮૮ ના શાંત બળવાથી પ્રજાનો આ હક્ક કાયમ થયો. વળી વિલિયમ ૩ જના સમયમાં પાર્લામેન્ટમાં ‘Cabinet System’ અને ‘Government by Party System’ ની શરૂઆત થઈ. ઇ. સ. ૧૭૦૧ માં પસાર થયેલા ‘Act of

Settlement' થી રાજ પ્રોટેસ્ટન્ટ હોવા જોઈએ એમ હતું. વળી રાજથી ન્યાયાધીશેને પોતાની મરજી પ્રમાણે દૂર કરી શકાય નહિ તેમજ પાર્લમેન્ટની સંમતિ વિના પરદેશ સાથેના ઝગડામાં ઉતરી શકાય નહિ એમ નક્કી થયું.

(૭) હેનોવર સમય :—હેનોવર સમયમાં પાર્લમેન્ટની સત્તા ઘણીજ વધી. આ સમયમાં 'Prime Minister' ની નવી પદવી નીકળી. વોલ્પોલના વખતથી એવું નક્કી થયું કે રાજ્ય આમની સલાની બહુમતિથીજ ચાલવું જોઈએ, પ્રધાનમંડળમાં બધા એક પક્ષનાજ હોવા જોઈએ અને વડા પ્રધાનની સૂચના અનુસાર તેઓએ વર્તવું જોઈએ. જ્યોર્જ ૩ જાએ રાજસત્તા આપબુદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તે નિષ્ફળ ગયો. આ સમયમાં પાર્લમેન્ટની સુધારણા માટે ૧૮૩૨, ૧૮૬૭, ૧૮૮૪, ૧૯૧૧, ૧૯૧૮ અને ૧૯૨૮ માં કાયદાઓ પસાર થયા અને તેનાથી પાર્લમેન્ટ દેશમાં સંપૂર્ણ પ્રજાપ્રતિનિધિત્વાળી થઈ. તેમ છતાં ઈંગ્લેન્ડમાં રાજસત્તાને ટકાવી રાખવામાં આવી છે. ખરી સત્તા તો પ્રજાના હાથમાં છે અને રાજની સત્તા નિમંત્રીત કરવામાં આવી છે. આ રીતે ઈંગ્લેન્ડમાં આજે લોકનિયંત્રીત રાજ્યતંત્ર સ્થાપન થયું છે.

(Q. 10) Write short notes on :-

(a) Civil List; (b) The Reform Bill of 1911; (c) Political Parties in England; and (d) Main features of the Cabinet.

(a) Civil List :-વિલિયમ ૩ જાના સમયથી રાજ અને તેનાં કુટુંબના નિર્વાહ માટે પાર્લમેન્ટ તરફથી દર વર્ષે અમુક રકમ મંજૂર કરવાની પ્રથા શરૂ થઈ. આ મંજૂર કરેલી રકમને 'Civil List' કહેવામાં આવે છે. આ રકમમાં વારંવાર ફેરફાર થતો. પહેલાં રાજાઓને જાગીરો આપવામાં આવતી અને તેમાંથી રાજાઓ ઉપજ મેળવતા. પરંતુ વિક્ટોરિયાના સમયથી એ જાગીરોની પ્રથા બંધ કરવામાં આવી. પ્રજાએ તેને બદલે કાયમને માટે સારી રકમ

મંજુર કરી. આ ઠરાવથી હાલ રાજને દર વર્ષે ૪,૭૦,૦૦૦ પૌંડ મળે છે તે ઉપરાંત રાણીને પેતાના ખર્ચ પેટે ૩૩,૦૦૦ પૌંડ આપવામાં આવે છે. આ પ્રથમથી રાજની સત્તા પાર્લમેન્ટના અમલ હેઠળ સંપૂર્ણ આવી ગઈ છે.

(b) **The Reform Bill of 1911 :-** પાર્લમેન્ટની સુધારણા માટે જ્યોર્જ પ માંના સમયમાં એક ખરડો પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. આ ઇ. સ. ૧૯૧૧ ના કાયદાથી એમ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે:-

(૧) પાર્લમેન્ટની મુદત પાંચ વર્ષની રાખવી.

(૨) ઉમરાવની સભા ધાર્મ સામાન્ય વિષયનો ખરડો બે વર્ષની મુદતમાં પસાર નહિ કરે તો અને નાણાં વિષયનો ખરડો એક મહિનાની મુદતમાં પસાર નહિ કરે તો તેની સંમતિ સિવાય પણ તે રાજની સંમતિથી કાયદાનું સ્વરૂપ લઈ શકે.

ઇ. સ. ૧૯૧૧ ના કાયદાથી ઉમરાવોની સભાની સત્તા ઘણીજ ઘટી ગઈ છે. હવે તે ફક્ત નામનું જ ધારામંડળ ગણાય છે.

(c) **Political Parties in England :-**

હાલમાં ઈંગ્લેંડમાં ત્રણ રાજકીય પક્ષો છે-(૧) કોન્ઝર્વેટિવ, (૨) લિબરલ, અને (૩) મજુરપક્ષ

(૧) કોન્ઝર્વેટિવ પક્ષ :- આ પક્ષ સામ્રાજ્યના સંગઠન માટે અને રાજસત્તા ઉપર ઉમરાવોની સત્તા નટકાવી રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ શાંતિના દિમાયતી હોવાથી દેશમાં વધારે પડતા ફેરફારો કરવાની વિરુદ્ધ છે. મજુરોની ચળવળ તરફ તેઓ અણગમો ધરાવે છે. હાલમાં આ પક્ષ આમની સભામાં બહુમતિ ધરાવે છે અને તેનો નેતા વડોપ્રધાન ચેમ્બરલેઇન છે.

(૨) લિબરલ પક્ષ :- આ પક્ષના લોકો સુધારામાં માને છે. તેઓ નિરંકુશ વ્યાપારપદ્ધતિમાં માને છે. તેઓ પ્રજાકીય સ્વાતંત્ર્યના દિમાયતી છે.

(૩) મજુરપક્ષ :- ઇ. સ. ૧૯૦૬ થી મજુરવર્ગ પાર્લમેન્ટમાં દાખલ થયો. ૧૯૧૦ માં પહેલીવાર તેઓનો પક્ષ સ્થપાયો.

આ પક્ષ મુડીવાદને ધિક્કારે છે. રાજસભા અને ઉભરાવેલી સભા ઉમેદી નાંખવા માગે છે. અને આર્થિક ભેદભાવો મટાડી સમાનતા લાખલ કરવાનાં સ્વપ્નાં સેવે છે.

આ દરેક પક્ષની જુદી જુદી સંસ્થાઓ દેશમાં છે. તેઓ પોતાના મતનો પ્રચાર કરે છે. પાર્લમેન્ટની નવી ચુંટણી વખતે પોતાના પક્ષના ઉમેદવારો ઉભા કરે છે. ચુંટણી વખતે જે પક્ષ બહુમતિ મેળવે તે પક્ષ સભામાં આવે છે.

(d) Main features of the Cabinet : —

(૧) એક જ રાજકીય પક્ષ :—પ્રધાનમંડળના સભ્યો આમની સભામાં બહુમતિ ધરાવતા પક્ષમાંથી જ ચુંટવામાં આવે છે. આમની સભાનો વિશ્વાસ ગુમાવતાં પ્રધાનમંડળને રાજીનામું આપવું પડે છે.

(૨) સંયુક્ત જવાબદારી :—દરેક પ્રધાનનાં કાર્ય અને નીતિ માટે આખું પ્રધાનમંડળ પાર્લમેન્ટને જવાબદાર છે. જો કોઈપણ પ્રધાન વિરુદ્ધ પાર્લમેન્ટ દ્વંદ્વની દરખાસ્ત પસાર કરે અથવા તેણે રજી કરેલો ખરડો પસાર નહિ કરે તો આખા પ્રધાનમંડળને એકી સાથે રાજીનામું આપવું પડે છે.

(૩) વડા પ્રધાનની આગેવાની :—પ્રધાનમંડળનો આગેવાન વડો પ્રધાન ગણાય છે. દરેક પ્રધાન તેની સલાહ મુજબ વર્તે છે. જો કોઈ પ્રધાન અને વડાપ્રધાન વચ્ચે મતભેદ ઉભો થાય તો તે પ્રધાને રાજીનામું આપી દૂર થવું પડે છે.

(૪) એકધારી રાજ્યનીતિ :—પ્રધાનમંડળના સભ્યોને જુદાં જુદાં ખાતાઓ સોંપવામાં આવે છે છતાં તેઓ પોતાનાં કાર્યની જાણ આખા પ્રધાનમંડળને કરે છે. વળી દરેક પ્રધાને પ્રધાનમંડળની બહુમતિના નિર્ણય પ્રમાણે જ વર્તવું પડે છે.

(૫) ગુપ્ત રીતે કામકાજ :—પ્રધાનમંડળનું સઘળું કામકાજ છૂપી રીતે થાય છે. રાજ્યને પણ પ્રધાનમંડળની સભામાં હાજરી આપવાનો હક નથી.

હાઈસ્કૂલના છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણ ૨
એક અનુભવી શિક્ષકને હાથે લખાયેલે

સરળ મેટ્રીક્યુલેશન ઇતિ

[પ્રશ્નોત્તર રૂપે]

મુસલમાન યુગઃ મૂલ્ય ચાર આના.

બ્રિટિશ યુગઃ મૂલ્ય ચાર આના.

હિંદુ નવું રાજ્યબંધારણઃ મૂલ્ય બે આના.

આ બધાંજ પુસ્તકો ખાસ મુંબઈ યુનિવર્સિટીની મેટ્રીક્યુલેશન પરીક્ષા માટે નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ તદ્દન સહેલી ભાષા સ્પષ્ટ રીતે સવાલજવાબ રૂપે યોજાયાં છે જે વાંચવાથી કેઈ પણ વિદ્યાર્થી અઘરા વિષયમાં પણ સારામાં સારી માર્ક મેળવી શકે. આવાં પુસ્તકો વાંચવાથી મગજ પરથી બોળે હળવો થઈ દર સમયમાં આખા વર્ષનું રીવીઝન થાય છે.

શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય, સુરત.

